

ÇELËSI I LIRISË

Berzat Sadiki

Boton:

Shoqata e shkrimtarëve PRO LITERA
Rr. 167, nr. 6, Tetovë 1200
Republika e Maqedonisë së Veriut
shoqatapro-litera@gmail.com

Redaktor: Berzat Sadiki

Lektori, recensenti, përpunimi grafik:
PRO LITERA

Shtypi: Art grafik, Tetovë

Tirazhi: 500 kopje

Berzat Sadiki

ÇELËSI I LIRISË

Ese ontologjiko-etike

Pro litera, 2025 - Tetovë

DEDIKIM

Ua kushtoj këtë libër
atyre që e kërkojnë lirinë
jo për t'u shkëputur nga rendi,
por për t'u kthyer te vetja.

Atij që hesht kur zhurma sundon,
qëndron kur të tjerët shpërndahen,
dhe mban përgjegjësi
kur është më e lehtë të ikësh.

Ia kushtoj njeriut
që nuk e kërkon çelësin jashtë vetes,
por e gjen atë
në masë, në kufi dhe në dritë.

Dhe mbi të gjitha,
ia kushtoj Burimit
që jep frymë, rend dhe kuptim,
Atij që nuk shihet,
por e mban në ekuilibër ekzistencën.

PARATHËNIE

Ky libër nuk kërkon të lexohet me nxitim dhe as të përfundohet me një ndjenjë mbylljeje. Ai kërkon të **përjetohet si rrugë**, jo si objekt. Çdo kapitull është një ndalesë, jo një stacion përfundimtar; një pikë reflektimi ku lexuesi ftohet të ndalet, jo të pajtohet domosdoshmërisht, por të **mendojë me peshë**. Prandaj, kjo parathënie nuk është hyrje ceremoniale, por **ftesë për qëndrim të brendshëm**.

“Çelësi i Lirisë” nuk është shkruar për të shtuar dije, por për të **qartësuar drejtim**. Në një kohë kur fjala është e shumtë dhe kuptimi i shpërndarë, autori e zgjedh rrugën e kundërt: pak fjalë, por me përgjegjësi; pak pohime, por të mbajtshme në kohë. Ky libër nuk lind nga nevoja për të thënë diçka të re, por nga domosdoshmëria për ta **thënë saktë** atë që shpesh shmanget.

Parathënia shërben për të vendosur një kornizë leximi: kjo vepër nuk është polemikë, nuk është predikim dhe nuk është as trakt ideologjik. Ajo i përket zhanrit të **eseve reflektive ontologjiko-etike**, ku mendimi nuk ndahet nga pasoja dhe fjala nuk shkëputet nga jeta. Autori nuk e vendos veten mbi lexuesin, por përkrah tij, në të njëjtin rrezik dhe në të njëjtën përgjegjësi përballë ligjeve të qenies.

Në thelb, libri flet për **lirinë**, por jo për lirinë e kërkuar me zë të lartë. Ai flet për lirinë që ndërtohet në heshtje, në përputhje me masën, kufirin dhe kohën. Liria këtu nuk është gjendje emocionale dhe as e drejtë e shkëputur nga pasoja. Ajo është **aftësi për të qëndruar në rend**, për të mos u shpërndarë dhe për të mos e zhvendosur përgjegjësinë te të tjerët.

Një nga arsyet pse ky libër nuk ndjek strukturë lineare klasike është sepse edhe vetë jeta nuk është lineare në përjetim. Kapitujt ndërtohen si një **rrjet kuptimor**, ku temat kthehen, thellohen dhe ndriçohen nga këndvështrime të ndryshme: rendi i brendshëm, masa, drejtësia, dialogu, koha, autoriteti,

thjeshtësia, përgjegjësia kolektive dhe në fund qëndrimi në dritë. Këto nuk janë tema të ndara, por **aspekte të së njëjtës përvojë njerëzore**.

Autori nuk flet nga pozicioni i sigurisë absolute. Përkundrazi, libri është shkruar nga vetëdija se njeriu është **grimcë në një rend më të madh**, jo burim i tij. Ky pranim nuk e zvogëlon njeriun; e vendos në vendin e duhur. Dhe vetëm aty, sipas këtij libri, njeriu mund të jetë vërtet i lirë. Përvulësia që e përshkon veprën nuk është nënshtrim, por **çlirim nga iluzioni i vetëqendrimit**.

Parathënia duhet ta theksojë edhe një tjetër element thelbësor: ky libër nuk është neutral. Ai mban qëndrim. Por ky qëndrim nuk shfaqet në forma agresive apo përjashtuese. Është qëndrim i matur, i mbështetur në bindjen se **ligjet e jetës nuk negociohen**, vetëm respektohen ose shkelën. Dhe çdo shkelje ka pasojë, pavarësisht se si emërtohet.

Lexuesi që i afrohet kësaj vepre me pritshmëri për zgjidhje të shpejta, për formula apo për rehati mendore, do të ndiejë rezistencë. Libri nuk synon ta qetësojë njeriun duke ia fshehur realitetin, por ta qartësojë duke ia bërë të lexueshëm. Qetësia që propozohet këtu nuk është mpirje, por **përputhje**. Dhe përputhja kërkon punë të brendshme.

Në shumë faqe të këtij libri, lexuesi do të ndiejë se nuk po i flitet vetëm mendjes, por edhe ndërgjegjes. Kjo nuk është rastësi. Autori e sheh vetëdijen jo si funksion intelektual, por si **bosht orientimi**. Kur vetëdija është e rregulluar, veprimi merr formë; kur ajo shpërndahet, edhe veprimi e humb drejtimin. Prandaj, edukimi i vetëdijes, siç shfaqet në libër, nuk është projekt arsimor, por proces jetësor.

Parathënia duhet ta sqarojë edhe këtë: libri nuk kërkon ta zëvendësojë besimin, fenë apo filozofinë personale të lexuesit. Ai kërkon të krijojë **hapësirë për përputhje**. Nëse lexuesi e gjen këtë përputhje brenda traditës së vet shpirtërore, libri nuk e kundërshton atë. Nëse e gjen përmes reflektimit

personal, libri nuk e përjashton. Kushti i vetëm është sinqeriteti ndaj pasojës.

Në fund, kjo parathënie është një ftesë për lexim të ngadaltë. Jo sepse teksti është i vështirë, por sepse **jeta që ai përshkruan nuk ndërtohet me nxitim**. Çdo kapitull kërkon kohë, sepse flet për kohën. Çdo pohim kërkon peshim, sepse flet për masën. Dhe çdo ide kërkon përballje me veten, sepse flet për lirinë.

“Çelësi i Lirisë” nuk i përket një momenti të caktuar. Ai i drejtohet atij që, në çdo kohë, ndien se diçka në jetën e vet ose në jetën shoqërore e ka humbur boshtin. Ky libër nuk premton ta rregullojë botën, por ofron diçka më themelore: **orientim për të mos u humbur në të**.

Kjo parathënie mbyllet me një pohim të thjeshtë, por vendimtar: ky libër nuk kërkon lexues të bindur. Ai kërkon **lexues të përgjegjshëm**.

Dhe përgjegjësia, siç do të dëshmohet në faqet që vijnë, është forma më e qëndrueshme e lirisë.

HYRJE

“ÇELËSI I LIRISË”

Berzat Sadiki

(Ese ontologjiko-etike / Manifest reflektiv i vetëdijes)

Ky libër nuk hapet si rrëfim dhe nuk mbyllet si përgjigje. “Çelësi i Lirisë” nuk vjen për të treguar histori, as për të bindur me doktrina, por për të **vendosur një bosht**. Ai nuk synon të shtojë zëra në zhurmën e botës, por të krijojë **qartësi në një hapësirë ku fjala është shpërndarë**. Që në hyrje, lexuesi vihet përballë një pozicioni të qartë: kjo vepër nuk i përket letërsisë së konsumit të çastit, por as akademizmit të ftohtë; ajo i përket **territorit të vetëdijes**, aty ku mendimi, përgjegjësia dhe jeta konkrete takohen.

Autori, **Berzat Sadiki**, nuk shkruan për të imponuar një sistem, por për të **nxjerrë në dritë një rend** që ekziston përpara çdo sistemi. Kjo është arsyeja pse libri nuk ndërtohet mbi citime autorësh, shkolla mendimi apo autoritete të huazuara. Ai ndërtohet mbi **përvojën e pasojës**, mbi vëzhgimin e ligjeve që veprojnë pavarësisht dëshirës njerëzore: masa, kufiri, koha, përgjegjësia dhe përputhja. Në këtë kuptim, libri nuk është koment mbi realitetin; është **lexim i tij**.

Zhanri i veprës është **ese ontologjiko-etike me karakter manifesti**, por jo manifest ideologjik. Nuk ka thirrje për përballje, nuk ka ndarje “ne” dhe “ata”, nuk ka mobilizim emocional. Manifesti këtu është **manifest i rendit**, jo i konfliktit. Çdo kapitull është ndërtuar si një njësi kuptimore që mund të lexohet veçmas, por që merr peshë të plotë vetëm në rrjedhë. Kjo strukturë nuk është rastësore: ajo e pasqyron vetë idenë qendrore të librit - se **jeta nuk kuptohet në fragmente të shkëputura, por në vazhdimësi**.

Materia thelbësore e librit është **liria**, por jo si slogan dhe jo si privilegj. Liria këtu trajtohet si **pasojë e rendit të brendshëm**, jo si gjendje e dhënë. Autori e zhvesh lirinë nga romantizimi dhe e vendos përballë përgjegjësisë, pasojës dhe kufirit. Në këtë këndvështrim, liria nuk është mungesë pengesash, por **aftësi për të jetuar në përputhje**. Pa këtë përputhje, ajo kthehet në shfrenim; me këtë përputhje, ajo bëhet e qëndrueshme.

Një nga boshtet kryesore të veprës është **raporti mes njeriut dhe rendit**. Libri e zhvillon idenë se njeriu nuk është burim absolut i kuptimit, por **pjesë e një rendi më të madh** që nuk e shpik, por mund ta njohë ose ta shkelë. Ky rend shfaqet në disa plane: rendi i brendshëm i individit, rendi shoqëror dhe rendi i qenies. Shkelja e këtij rendi nuk paraqitet si mëkat në kuptim moralist, por si **burim shpërbërjeje**. Pasojat nuk vijnë sepse dikush ndëshkon, por sepse **ligji i pasojës vepron**.

Një tjetër shtyllë themelore është **masa**. Masa shfaqet si kriter i drejtësisë, i qetësisë, i dialogut dhe i autoritetit. Autori e trajton masën jo si kompromis, por si **kusht funksionimi**. Pa masë, edhe e vërteta bëhet e dhunshme; pa masë, edhe drejtësia shndërrohet në padrejtësi të ligjshme. Masa, në këtë libër, është aftësia për të vendosur gjërat në peshën e tyre reale dhe për të mos e tejkaluar kufirin e pasojës.

Libri i kushton vëmendje të veçantë **kohës**. Koha nuk trajtohet si sfond neutral, por si **fushë ku zbulohet e vërteta**. Çdo kapitull, në forma të ndryshme, e rikthen lexuesin te ideja se asgjë nuk mbetet e fshehur nga koha. Qëndrueshmëria, pjekuria, drejtësia dhe vlerat maten jo nga deklaratat, por nga **aftësia për të qëndruar në kohë pa u shpërbërë**. Kjo e bën librin thellësisht antipopulist: ai nuk ofron zgjidhje të shpejta dhe nuk premtonte rezultate të menjëhershme.

Në plan shoqëror, **“Çelësi i Lirisë”** nuk propozon reforma konkrete apo modele politike. Ai bën diçka më themelore: **e**

identifikon burimin e krizës. Sipas autorit, krizat shoqërore janë gjithmonë pasojë e mungesës së rendit të brendshëm të individit dhe të dobësimi të vetëdijes kolektive. Ligjet, institucionet dhe strukturat janë të nevojshme, por të pamjaftueshme nëse nuk mbështeten nga vetëdija. Kjo qasje e zhvendos fokusin nga fajësimi i jashtëm te **përgjegjësia personale.**

Një veçori dalluese e librit është mënyra si e trajton **hyjnoren.** Hyjnorja nuk shfaqet si dogmë fetare, por si **rend kuptimor.** Zoti nuk përshkruhet si figurë antropomorfe dhe as si koncept abstrakt, por si **Burim** që i jep jetës drejtim dhe masë. Kjo e vendos librin në një hapësirë dialogu mes filozofisë, etikës dhe përvojës shpirtërore, pa u mbyllur në asnjërën prej tyre. Gjuha e librit është e përmbajtur, e qartë dhe e matur. Nuk ka retorikë të tepërt dhe as ornament estetik të panevojshëm. Çdo fjali është e ndërtuar për të mbajtur peshë kuptimore. Kjo zgjedhje stilistike nuk është estetike, por etike: ajo e reflekton vetë idenë e **thjeshtësisë si fuqi rregulluese.** Fjala nuk përdoret për të impresionuar, por për të orientuar.

Në thelb, **“Çelësi i Lirisë”** është një libër për **rikthimin në bosht.** Ai i drejtohet lexuesit jo si konsumator ideshë, por si qenie e aftë për përgjegjësi. Nuk kërkon pajtim emocional, por **pranim të ligjit të pasojës.** Nuk ofron shpëtim të jashtëm, por **orientim të brendshëm.** Ky orientim nuk e izolon njeriun nga bota, por e vendos atë në marrëdhënie të shëndoshë me veten, me të tjerët dhe me Krijuesin.

Konstatimi themelor i librit është i qartë dhe i pandryshueshëm:

Liria nuk merret, por ndërtohet.

Ajo ndërtohet aty ku njeriu pranon se nuk është qendër absolute, por pjesë e një rendi që kërkon masë, kufi dhe përgjegjësi. Aty ku ky pranim mungon, jeta shpërndahet. Aty ku ai është i pranishëm, jeta bëhet e lexueshme, e mbajtshme dhe e lirë në kuptimin e saj më të thellë.

Kjo hyrje nuk synon të shpjegojë gjithçka që libri përmban. Ajo synon ta vendosë lexuesin në **qëndrim të saktë përballë tekstit**. Kush e hap librin duke kërkuar formula, do të zhgënjehet. Kush e hap duke kërkuar qartësi për të jetuar me më shumë përgjegjësi dhe liri, do të gjejë një udhërrëfyes të heshtur, por të qëndrueshëm.

“Çelësi i Lirisë” nuk është libër që mbaron me faqen e fundit. Ai fillon aty ku lexuesi vendos të mos e anashkalojë më pasojën.

KAPITULLI 1

DRITA SI PARIM I QENIES

Drita nuk është metaforë dhe as figurë retorike. Ajo nuk i përket gjuhës së zbukurimit, por gjuhës së qenies. Çdo përpjekje për ta reduktuar dritën në simbol e varfëron kuptimin e saj themelor dhe e zhvendos nga thelbi te forma. Drita është kushti që e bën realitetin të dallueshëm, mendimin të përgjegjshëm dhe veprimin të matshëm. Pa dritë nuk ka shikim; pa shikim nuk ka njohje; pa njohje nuk ka as liri dhe as përgjegjësi.

Në rendin ontologjik, drita është ajo që i jep formë ekzistencës pa e imponuar. Ajo nuk sundon, nuk komandon dhe nuk detyron. Drita nuk vepron përmes forcës, por përmes qartësisë. Ajo lejon: lejon të shohësh, të kuptosh dhe të zgjedhësh. Kjo e bën dritën parim themelor, sepse gjithçka që ekziston pa dritë mbetet e paidentifikueshme, e paorientuar dhe e rrezikuar nga vetë veprimi i saj i pakontrolluar.

Ky manifest e vendos dritën në qendër jo si kundërvënie ndaj errësirës, por si tejkalim të saj. Errësira nuk është armik; ajo është mungesë orientimi. Lufta kundër errësirës prodhon dhunë, sepse ndërtohet mbi përplasjen. Prania e dritës, përkundrazi, e bën dhunën të panevojshme, sepse i bën të dukshme **ato që ndodhin më pas si rezultat i veprimeve**. Ky dallim është themelor: drita nuk fiton duke shkatërruar, por duke zbuluar.

Në jetën njerëzore, mungesa e dritës nuk shfaqet si errësirë fizike, por si konfuzion etik. Ajo shfaqet kur fjala shkëputet nga e vërteta, kur pushteti ndahet nga përgjegjësia dhe kur liria kuptohet si e drejtë pa menduar **çfarë sjell më pas një veprim**. Në këto rrethana, njeriu nuk bëhet i lirë, por i paparashikueshëm. Dhe çdo liri pa dritë kthehet, herët a vonë,

në burim dëmi, sepse vepron pa e matur ndikimin që lë te të tjerët dhe te vetja.

Drita, në këtë kuptim, është parim rregullues i vetëdijes. Ajo nuk e zëvendëson arsyen, por e orienton. Nuk e shuan emocionin, por e mban në masë. Nuk e anulon dëshirën, por e lidh me kufirin njerëzor. Këtu fillon etika: jo si listë ndalimesh, por si aftësi për ta parë **atë që do të vijë më pas** përpara se të veprosh.

Nëse njeriu është qenie në **gjendje të hapur mundësish**, siç do të shtjellohet në kapitujt vijues, drita është kushti që e mban këtë gjendje të përballueshme. Pa dritë, kjo hapësirë zgjedhjesh shndërrohet në kaos të brendshëm; me dritë, ajo bëhet hapësirë e pjekurisë. Drita nuk e zgjedh vendimin për njeriun, por e bën vendimin të vetëdijshëm dhe të mbajtshëm. Në këtë manifest, drita nuk përkufizohet si pronë e një besimi, kulture apo epoke. Ajo nuk i përket askujt dhe nuk monopolizohet. Drita është kusht universal i njerëzores. Aty ku ajo mungon, edhe dijet më të mëdha bëhen të rrezikshme, sepse veprojnë pa masë. Aty ku ajo është e pranishme, edhe njohuritë e kufizuara mbeten të padëmshme, sepse orientohen nga vetëdija.

Kjo është arsyeja pse ky libër nuk nis me njeriun, as me shoqërinë, por me dritën. Sepse pa të, çdo analizë tjetër do të ishte e pjesshme. Drita është themeli mbi të cilin ndërtohet kuptimi i Zotit, i njeriut, i dashurisë dhe i lirisë. Ajo nuk jep përgjigje të gatshme, por e krijon kushtin që pyetjet të mos çojnë në shkatërrim.

Kapitulli i parë e vendos këtë bazë: drita si parim i qenies, jo si ide abstrakte, por si prani orientuese. Çdo kapitull pasues do të kthehet te kjo pikë, sepse çdo devijim etik, çdo kolaps njerëzor dhe çdo dhunë kolektive mund të gjurmohet te mungesa e dritës. Dhe çdo shërim i vërtetë fillon aty ku drita rikthehet në qendër të vetëdijes.

KAPITULLI 2

ZOTI SI KUSHT I GJENDJES SË HAPUR TË MUNDËSIVE

Zoti nuk mund të kuptohet si një gjendje mes gjendjeve dhe as si një pol përballë një tjetri. Çdo përpjekje për ta futur Atë në një skemë dualiste e zvogëlon kuptimin dhe e keqinterpretton natyrën e Tij. Në rendin ontologjik të këtij manifesti, Zoti është kushti i mundësisë, jo një nga mundësitë. Ai nuk është pjesë e gjendjes së hapur të mundësive; Ai është ajo që e bën këtë gjendje të mundur.

Gjendja e hapur e mundësive i përket krijesës, jo Krijuesit. Njeriu lëkundet mes zgjedhjeve, mes dritës dhe mungesës së orientimit, mes dashurisë dhe frikës. Kjo lëkundje është shenjë e hapësirës njerëzore të zgjedhjes. Zoti nuk lëkundet. Ai nuk kalon nga një gjendje në tjetrën, sepse kalimi nënkupton mungesë. Zoti është prani e plotë dhe e pandarë, pa paqëndrueshmëri.

Ky dallim shmang dy keqkuptime të zakonshme. I pari është ideja se Zoti “zgjedh” në kuptimin njerëzor, sikur të ishte i pavendosur. I dyti është ideja se Zoti “reagon” ndaj botës, sikur të ishte i varur nga koha dhe veprimi njerëzor. Zoti nuk reagon, sepse reagimi nënkupton pritje dhe vonesë. Zoti është prani, dhe prania nuk vonon.

Mbyllja e gjendjes së hapur të mundësive nuk ndodh te Zoti, por te njeriu. Ajo ndodh në çastin e zgjedhjes njerëzore, kur hapësira e mundësive kthehet në veprim konkret. Zoti nuk e imponon zgjedhjen, por e garanton kuptimin e saj. Pa këtë themel, zgjedhja do të ishte e rastësishme; me të, zgjedhja mbart përgjegjësi dhe **sjell pasoja që kthehen te vetë njeriu dhe te të tjerët.**

Ky manifest nuk e përdor Zotin për të ndërtuar frikë dhe as për të justifikuar pushtet. Zoti nuk paraqitet si mjet kontrolli, por si burim koherence dhe kuptimi. Kur Zoti shndërrohet në instrument, drita humbet dhe mbetet vetëm autoriteti i zhveshur nga përgjegjësia. Kjo ka qenë një nga shkaqet kryesore të prishjes etike në histori.

Të kuptosh Zotin si kusht të gjendjes së hapur të mundësive do të thotë të pranosh se liria njerëzore është reale, por jo e shkëputur nga kuptimi. Njeriu nuk është i detyruar të zgjedhë të mirën, por është i thirrur të kuptojë **çfarë ndodh më pas kur zgjedh e keqja**. Kjo thirrje nuk buron nga frika e ndëshkimit, por nga rendi i qenies.

Nëse drita është parim orientimi dhe dashuria fushë rregulluese, Zoti është themeli i të dyjave. Ai nuk është përmbajtja e etikës dhe as lista e rregullave, por kushti që e bën etikën të domosdoshme. Pa këtë themel, vlerat mbeten marrëveshje të përkohshme; me të, ato fitojnë peshë dhe qëndrueshmëri në jetën njerëzore.

Ky kapitull nuk synon përkufizim përfundimtar të Zotit, sepse çdo përpjekje për përkufizim do të ishte kufizim. Qëllimi është orientimi: Zoti si prani që nuk lëkundet, nuk polarizohet dhe nuk shndërrohet në mjet. Brenda këtij orientimi, njeriu mund të kërkojë pa frikë dhe të zgjedhë pa iluzion, duke e lidhur lirinë me përgjegjësinë.

KAPITULLI 3

FJALA, VALA DHE GRIMCA

Fjala nuk është tingull i rastësishëm dhe as shenjë e zbrazët. Ajo është ngjarje. Çdo fjalë që shqiptohet ndërhyt në rendin e gjërave, ndryshon një gjendje dhe lë **një ndikim që vazhdon edhe pasi fjala është thënë**. Në këtë kuptim, fjala nuk është vetëm mjet komunikimi, por akt ontologjik: ajo mund të krijojë realitet, ta deformojë atë ose ta rregullojë jetën njerëzore në mënyrë të qëndrueshme.

Në rendin e këtij manifesti, fjala kuptohet si pikë takimi mes valës dhe grimcës. Ajo lind si valë e brendshme - mendim, ndjenjë, impuls - dhe materializohet si grimcë në momentin e shqiptimit. Para se të thuhet, fjala është mundësi; pasi të thuhet, ajo bëhet fakt që **fillon të ndikojë jashtë njeriut**. Ky kalim nga vala në grimcë është momenti i përgjegjësisë, sepse aty njeriu nuk e mban më vetëm mendimin, por edhe **atë që fjala shkakton më tej**.

Fjala e pashqiptuar mban potencial; fjala e shqiptuar mban **gjurmë që nuk zhduken menjëherë**. Prandaj, heshtja dhe fjala nuk janë të barabarta. Heshtja mund të jetë ruajtje e masës, por edhe shmangie nga përgjegjësia; fjala mund të jetë ndriçim, por edhe shkatërrim. Ajo që i dallon nuk është forma, por drita që i shoqëron. Pa dritë, fjala e humb orientimin dhe shndërrohet në mjet manipulimi.

Në shoqëritë ku fjala përdoret pa përgjegjësi, vala e mendimit nuk filtrohet dhe grimca e shprehjes bëhet e dhunshme. Atëherë fjala nuk sjell qartësi, por **efekte që prishin marrëdhënie, besim dhe rend**. Kjo është arsyeja pse propaganda, gënjeshtria dhe fjalët boshe janë forma të errësirës: ato janë grimca pa dritë. Fjala pa dritë nuk e ndriçon realitetin; ajo e turbullon dhe e deformat atë.

Manifesti i Dritës e vendos fjalën në qendër të etikës, sepse aty fillon zinxhiri i veprimit. Mendimi i pashprehur nuk dëmton drejtpërdrejt, sepse ende nuk ka hyrë në botën e përbashkët. Fjala e shprehur hap rrugë për veprimin dhe **e përcakton se çfarë do të ndodhë më pas**. Kjo e bën fjalën pikën e parë të kolapsit ose të shërimit. Nuk ka dhunë pa fjalë që e paraprin, as shërim pa fjalë që e emërton dhe e pranon realitetin.

Në këtë kuptim, fjala është gjithmonë zgjedhje. Ajo nuk është pasojë e domosdoshme e mendimit, por vendim për ta bërë mendimin publik. Ky vendim kërkon masë, sepse çdo fjalë e lëshuar në botë **fillon një proces që nuk kthehet mbrapsht në pikën zero**. Ajo ndërvepron, përhapet dhe ndryshon formë në mënyra që autori i saj nuk i kontrollon më plotësisht.

Raporti mes valës dhe grimcës nuk është teknik, por etik. Vala e përfaqëson hapësirën e brendshme të mundësive, ndërsa grimca e përfaqëson **atë që ndodh realisht në botë pas shqiptimit**. Drita e mban ekuilibrin mes tyre: ajo e ndalon njeriun të flasë përpara se të kuptojë dhe e nxit të flasë pikërisht atëherë kur heshtja fillon të prodhojë dëm.

Ky kapitull nuk idealizon heshtjen dhe as nuk e demonizon fjalën. Qëllimi i tij është ta rikthejë peshën e fjalës. Një shoqëri që e humb këtë peshë e humb aftësinë për të ndërtuar besim. Dhe pa besim, as drita, as dashuria dhe as liria nuk mund të qëndrojnë gjatë si vlera të gjalla.

Kështu, fjala shfaqet si urë mes brendësisë dhe botës: vala që kërkon formë dhe grimca që kërkon përgjegjësi për **atë që mbetet pas saj**. Vetëm aty ku fjala kalon përmes dritës, ajo mbetet njerëzore. Përndryshe, ajo kthehet në zhurmë - dhe zhurma është gjithmonë shenjë e errësirës.

KAPITULLI 4

NJERIU SI QENIE NË GJENDJE TË HAPUR TË MUNDËSIVE

Njeriu nuk është qenie e përfunduar. Ai nuk lind me një formë të mbyllur dhe as me një drejtim të vetëm që e përjashton çdo mundësi tjetër. Njeriu ekziston si hapësirë zgjedhjeje, si lëkundje e vazhdueshme mes mundësive që e thërrasin dhe **asaj që ndodh më pas si rezultat i zgjedhjeve të tij**. Kjo lëkundje nuk është defekt; ajo është kushti i njerëzores.

Të jesh njeri do të thotë të mbash brenda vetes më shumë se një drejtim: aftësinë për mirësi dhe për shkatërrim, për dashuri dhe për frikë, për ndërtim dhe për mohimin e tij. Kjo bashkëjetesë e kundërshtive e përbën atë që në këtë manifest quhet **gjendje e hapur e mundësive**. Ajo nuk është konfuzion, por potencial që pret orientim.

Gjendja e hapur e mundësive nuk e përjashton moralin; përkundrazi, e bën atë të domosdoshëm. Po të ishte njeriu i përcaktuar vetëm nga e mira ose vetëm nga e keqja, etika do të ishte e panevojshme. Etika lind pikërisht aty ku ekziston mundësia e devijimit. Prandaj, kjo gjendje është terreni ku formohet përgjegjësia njerëzore.

Problemi shfaqet kur gjendja e hapur e mundësive keqkuptohet si justifikim për paqartësi të përhershme. Kur njeriu refuzon të marrë përgjegjësi për zgjedhjet e veta, lëkundja shndërrohet në shpërndarje. Në këtë gjendje, njeriu nuk është më i hapur ndaj mundësive, por i copëzuar mes impulseve. Këtu fillon kaosi i brendshëm, sepse zgjedhja shtyhet pafund dhe **ndikimi i veprimeve fillon të dalë jashtë kontrollit**.

Drita është ajo që e bën këtë gjendje të përballueshme. Pa dritë, njeriu nuk e dallon **atë që do të vijë më pas** nga dëshira

e çastit, as lirinë nga impulsi. Me dritë, gjendja e hapur e mundësive shndërrohet në hapësirë reflektimi. Njeriu nuk detyrohet të zgjedhë menjëherë, por mëson të peshojë. Ky akt peshimi është fillimi i pjekurisë.

Të jesh në gjendje të hapur të mundësive nuk është e njëjta gjë me të qenit rob i saj. Njeriu i vetëdijshëm krijon hapësirë të brendshme ku gjendjet e kundërta mbahen pa u përplasur. Ai nuk i mohon, por as nuk u nënshtrohet. Kjo krijon koherencë të brendshme dhe qartësi në veprim.

Gjendja e hapur e mundësive nuk zhduket kurrë plotësisht; ajo është pjesë e strukturës së qenies njerëzore. Por ajo mund të orientohet. Kjo ndodh kur njeriu e pranon se zgjedhja nuk është vetëm e drejtë, por edhe barrë. Çdo zgjedhje e lirë sjell me vete **një peshë që kthehet te njeriu**, dhe çdo shmangie nga kjo peshë përgatit terrenin për kolaps.

Në këtë kapitull, njeriu nuk paraqitet as si zot i realitetit, as si viktimë e rrethanave. Ai paraqitet si mbajtës peshe. Pesha e lirisë nuk shihet, por ndjehet në çdo vendim. Sa më shumë të shmanget kjo peshë, aq më i rëndë bëhet çasti kur realiteti kërkon llogari.

Pranimi i gjendjes së hapur e mundësive nuk është dorëzim, por qartësi. Njeriu që e pranon lëkundjen e vet nuk e justifikon gabimin, por e njeh atë si mundësi reale. Vetëm aty ku gabimi pranohet si mundësi, korrigjimi bëhet i mundur.

Gjendja e hapur e mundësive nuk është fundi i qartësisë; ajo është pika nga ku qartësia ose lind, ose humbet. Dhe ajo që e përcakton drejtimin nuk është forca, por drita.

KAPITULLI 5

EGOJA SI VËZHgues

Egoja nuk është armik i njeriut, por mekanizëm orientimi që lind nga nevoja për identitet, për dallim dhe për mbijetesë. Ajo ia jep njeriut ndjesinë e vetes si qenie e veçantë, të ndarë nga të tjerët dhe nga rrethanat. Pa këtë ndjesi, njeriu nuk do të kishte vetëdije për kufijtë e vet, për trupin, mendimin dhe vendin që zë në botë. Në këtë kuptim, egoja është e domosdoshme për funksionimin bazë të jetës njerëzore. Por kur ajo e humb masën, kur shndërrohet nga mjet në qëndër absolute, atëherë fillon deformimi i vetëdijes dhe prishja e ekuilibrit të brendshëm.

Në rendin e këtij manifesti, egoja kuptohet si vëzhguese. Ajo është pika nga e cila njeriu e sheh botën dhe e sheh veten duke vepruar brenda saj. Çdo vëzhgim nuk është neutral: ai e ndikon mënyrën se si realiteti përjetohet, interpretohet dhe vlerësohet. Egoja e vendos këndin e shikimit. Kur ky vëzhgim ndodh pa dritë, bota shihet ose si kërcënim që duhet shmangur, ose si objekt që duhet shfrytëzuar. Në të dy rastet, marrëdhënia me realitetin bëhet e varfër dhe e rrezikshme. Kur egoja vëzhgon me dritë, bota shfaqet si hapësirë marrëdhënieje, përgjegjësie dhe bashkëjetese, ku çdo veprim kthehet dhe ndikon si te tjetri, ashtu edhe te vetë njeriu.

Problemi nuk qëndron te ekzistenca e egos, por te identifikimi i plotë me të. Kur njeriu bëhet vetëm ego, ai e humb distancën e nevojshme për reflektim. Nuk arrin më ta shohë veten nga jashtë, as t'i vërë në dyshim reagimet e veta. Në këtë gjendje, çdo kritikë përjetohet si sulm personal, çdo kufi si padrejtësi dhe çdo humbje si poshtërim. Egoja e pambajtur nuk vëzhgon për ta kuptuar realitetin, por për ta nënshtruar atë ndaj nevojave të veta. Ajo kërkon të ketë gjithmonë të drejtë, edhe kur kjo e çon drejt gabimit.

Si vëzhguese, egoja ka fuqi të ndikojë drejtpërdrejt në stabilizimin ose shpërbërjen e **gjendjes së hapur të mundësive** njerëzore. Kur ajo ndërhyr pa masë, zgjedhja bëhet e ngutshme, e nxituar dhe e verbër. Vendimet nuk merren për t'iu afruar të vërtetës, por për ta ruajtur imazhin, për ta shmangur ndjenjën e humbjes ose për ta ushqyer ndjenjën e epërsisë. Në këtë mënyrë, gjendja e hapur e mundësive nuk mbyllet drejt qartësisë, por drejt ngurtësimit. Njeriu mbyllet në role të ngushta dhe e humb lirinë që mendon se po e mbron.

Këtu lind iluzioni i kontrollit. Egoja e tepruar e krijon bindjen se realiteti mund të zotërohet, të manipulohet dhe të kontrollohet plotësisht. Në të vërtetë, ajo bëhet gjithnjë e më e robëruar nga frika e humbjes. Sa më shumë kërkohet kontrolli, aq më shumë humbet kontakti me **atë që ndodh realisht më pas si rezultat i veprimeve**. Vendimet nuk ndërtohen mbi kuptim, por mbi reagim. Kjo rrugë e çon vetëdijen drejt lakmisë, sepse lakmia premt kontroll, dhe lakmia e çon më tej drejt kolapsit etik.

Manifesti i Dritës nuk e kërkon zhdukjen e egos, sepse një gjë e tillë do të ishte mohim i njerëzores. Pa ego, njeriu nuk do të kishte formë, kufi dhe vetëdije për veten. Qëllimi është rregullimi i saj. Egoja duhet të mbetet vëzhguese, jo sunduese. Ajo duhet ta informojë, ta sinjalizojë dhe ta mbajë ndjeshmërinë e vetes, por jo të marrë vendime e vetme. Vendimi e kërkon ndërhyrjen e dritës, etikës dhe përgjegjësisë, sepse vetëm ato e lidhin zgjedhjen me kuptimin dhe me ndikimin që ajo lë në botë.

Kur egoja e pranon kufirin e saj, ajo bëhet aleate e vetëdijes. Ajo i jep njeriut formë dhe identitet, por nuk ia mbyll horizontin. Në këtë gjendje, vëzhgimi nuk e ngurtëson realitetin dhe as nuk e deformon atë, por e bën më të kuptueshëm. Njeriu nuk e humb identitetin; përkundrazi, e

thellon atë duke e lidhur me përgjegjësinë dhe me ndjenjën e masës.

Egoja e rregulluar nuk ka nevojë të shpallet dhe as të dëshmohet vazhdimisht. Ajo nuk kërkon njohje të pandërprerë dhe as nuk e mat vlerën e vet përmes krahasimit me të tjerët. Ajo e njeh veten si pjesë të një rendi më të gjerë, ku çdo qenie e ka vendin dhe kufirin e saj. Kjo njohje nuk e dobëson njeriun; përkundrazi, e çliron nga nevoja për ta provuar veten me çdo kusht dhe e bën më të qëndrueshëm në veprim.

Në këtë kapitull, egoja vendoset në vendin e saj të saktë: as e demonizuar, as e absolutizuar. Ajo është instrument që kërkon masë dhe dritë. Kur kjo masë humbet, drita zbehet dhe njeriu bëhet i rrezikshëm për veten dhe për të tjerët. Kur ruhet, drita stabilizohet dhe egoja shndërrohet në mbështetje të lirisë. Vetëm aty ku egoja nuk e zë vendin e dritës, njeriu mund të mbetet i lirë pa u shndërruar në burim dëmi.

KAPITULLI 6

LAVDIA, LAKMIA DHE KOLAPSI

Lavdia lind në momentin kur veprimi i njeriut shihet, vërehet dhe njihet nga të tjerët. Ajo është reagim i jashtëm ndaj një veprimi që del nga hapësira private dhe hyn në sferën publike. Në fillim, lavdia mund të shërbejë si nxitje për përgjegjësi dhe maturi, sepse e vendos individin përballë faktit se veprimet e tij nuk mbeten të fshehta, por ndikojnë edhe te të tjerët. Njeriu, kur e di se po shihet, shpesh përpiqet të veprojë me më shumë kujdes. Megjithatë, lavdia mbetet gjithmonë e paqëndrueshme, sepse ajo varet nga shikimi i tjetrit dhe jo nga qëndrueshmëria e brendshme e vetëdijes.

Rreziku fillon në çastin kur lavdia shkëputet nga qëllimi dhe lidhet vetëm me imazhin. Në këtë pikë, njeriu nuk pyet më nëse veprimi është i drejtë, por nëse ai do të duket i tillë. Pyetja morale zëvendësohet nga pyetja estetike dhe publike. Veprimi kryhet për t'u dukur i drejtë, jo për të qenë i tillë. Kështu, lavdia e humb funksionin e saj orientues dhe shndërrohet në objekt dëshire, në diçka që kërkohet për vetvete dhe jo për atë që përfaqëson.

Nga kjo dëshirë lind lakmia. Lakmia nuk është thjesht dëshirë për më shumë, por pamundësi për t'u ndalur. Ndryshe nga nevoja, e cila njih kufi dhe ngopje, lakmia kërkon vazhdimësi pa masë. Ajo nuk pyet më "mjafton?", por vetëm "çfarë vjen më pas?". Lakmia ushqehet nga lavdia, por nuk ngopet kurrë prej saj. Çdo arritje bëhet e pamjaftueshme dhe çdo njohje kërkon një tjetër, më të madhe, më të dukshme, më të zhurmshme. Njeriu hyn në një cikël ku vlera e veprimit matet vetëm nga sasia e vëmendjes që e prodhon.

Lakmia e ndryshon rrënjësisht raportin e njeriut me botën. Tjetri nuk shihet më si qenie me dinjitet, por si mjet për përforcimin e vetes. Marrëdhëniet e humbin përmbajtjen

njerëzore dhe shndërrohen në transaksione. Fjala bëhet instrument për bindje ose manipulim, dashuria kthehet në kushtëzim dhe liria në privilegj të pakicës. Kjo gjendje nuk shfaqet gjithmonë me dhunë të drejtpërdrejtë; shpesh shfaqet në forma të buta, si normalizim i padrejtësisë, ku ajo që dikur ishte e papranueshme fillon të perceptohet si normale.

Kolapsi është faza e tretë dhe e pashmangshme kur lakmia mbetet pa kundërpeshë. Ai nuk shfaqet menjëherë si shkatërrim i dukshëm, por si humbje e arsyes morale. Në këtë fazë, njeriu nuk e dallon më kufirin mes së drejtës dhe së dobishmes. Çdo veprim justifikohet nga qëllimi dhe çdo qëllim arsyetohet nga nevoja për pushtet, kontroll ose një formë të rreme mbijetese. Ajo që ndodh më pas është zhveshja graduale e veprimit nga përgjegjësia.

Kolapsi nuk është sëmundje individuale; ai është fenomen kolektiv. Shoqëritë që e glorifikojnë lavdinë pa përgjegjësi dhe e tolerojnë lakminë si shenjë suksesi, e përgatisin terrenin për shpërbërje morale. Në këto shoqëri, ligji e humb peshën e tij etike, fjala zbrazet nga kuptimi dhe dhuna fillon të perceptohet si zgjidhje e pranueshme. Kolapsi nuk vjen papritur; ai ndërtohet ngadalë, përmes justifikimeve të vogla dhe lëshimeve të përditshme.

Manifesti i Dritës e sheh këtë zinxhir - lavdi, lakmi, kolaps - jo si fat të pashmangshëm, por si proces që mund të ndërpritet. Ndërprerja nuk ndodh duke e luftuar lavdinë, por duke e rregulluar atë. Lavdia e rregulluar kthehet në shërbim dhe përgjegjësi; lavdia e pakontrolluar kthehet në sundim dhe përjashtim. Çështja nuk është të mos njihet veprimi, por të mos humbet masa në njohje.

Kur lavdia lidhet me përgjegjësi, ajo e humb prirjen për t'u shndërruar në lakmi. Kur përgjegjësia mungon, edhe arritja më e madhe fillon të prodhojë rrezik. Prandaj, ky manifest nuk e kundërshton suksesin dhe as arritjen, por absolutizimin e

tyre. Ai nuk e mohon fuqinë, por kërkon që fuqia të jetë e ndriçuar dhe e vetëdijshme për ndikimin që lë pas.

Kolapsi është gjithmonë shenjë se drita është larguar nga qendra e vendimmarrjes. Kur kjo ndodh, njeriu nuk e ndien më peshën e asaj që sjell veprimi i tij në jetë. Ai vepron me bindjen se gjithçka i lejohet, sepse gjithçka i shërben. Kjo bindje është forma më e rrezikshme e errësirës, sepse nuk ndihet si errësirë, por si e drejtë absolute.

Lavdia, lakmia dhe kolapsi nuk janë tri dukuri të ndara, por tri momente të së njëjtës rrëshqitje të brendshme. Dhe çdo rrëshqitje fillon aty ku njeriu harron se të dukesh nuk është e njëjtë me të jesh, dhe se fuqia pa dritë nuk është forcë, por shkatërrim i vonuar që kthehet, herët a vonë, kundër vetë atij që e ushqen.

KAPITULLI 7

DASHURIA SI FUSHË RREGULLUESE E QENIES

Dashuria, në këtë manifest, nuk trajtohet si ndjenjë private dhe as si gjendje emocionale e paqëndrueshme. Ajo nuk reduktohet në përjetim të brendshëm dhe as në reagim të çastit. Dashuria kuptohet si fushë rregulluese, si parim që mban e koherencën e brendshme të njeriut dhe stabilitetin etik të marrëdhënieve njerëzore. Ashtu si fushat themelore në rendin e natyrës e rregullojnë lëvizjen e grimcave dhe e mbajnë materien në ekuilibër, dashuria e rregullon lëvizjen e vetëdijes dhe orienton veprimin njerëzor drejt masës.

Kur njeriu ndodhet në **gjendje të hapur mundësish**, dashuria vepron si kundërpeshë. Ajo nuk e shuan lëkundjen dhe as nuk e anulon zgjedhjen, por e bën atë të përballueshme. Pa dashuri, zgjedhjet përshpejtohen nga frika, krenaria ose lakmia dhe përfundojnë në veprime të pamatura. Me dashuri, zgjedhjet fitojnë masë, durim dhe përgjegjësi, sepse njeriu e ndien më herët **atë që do të vijë si rezultat i veprimit të tij**. Kështu, dashuria nuk e kufizon lirinë, por e mbron atë nga vetëshkatërimi.

Dashuria nuk kontrollon; ajo rregullon. Ajo nuk e shtrëngon njeriun të veprojë drejt, por e bën të pamundur që ai të veprojë pa e ndier ndikimin e veprimit të vet mbi tjetrin dhe mbi veten. Në mungesë të dashurisë, njeriu kërkon siguri përmes pushtetit dhe imponimit. Por çdo kontroll i tillë është i përkohshëm dhe prodhon rezistencë, sepse mbështetet në frikë. Dashuria, përkundrazi, krijon koherencë të qëndrueshme, sepse mbështetet në vetëdije dhe pranim të lirë.

Dashuria i lidh tri nivele të qenies: mendimin, fjalën dhe veprimin. Aty ku këto ndahen, lind hipokrizia; aty ku bashkohen, lind integriteti. Integriteti nuk është përsosmëri

morale dhe as mungesë gabimi, por përputhje e brendshme. Një njeri i integruar mund të gabojë, por nuk e justifikon gabimin si normë dhe nuk e shndërron atë në parim veprimi.

Dashuria është ligj i heshtur. Ajo nuk shpallet me parulla dhe as nuk kërkon dëshmi publike. Ajo shfaqet në mënyrën se si merret vendimi, si përdoret fjala dhe si respektohet kufiri i tjetrit. Dashuria nuk është kundër drejtësisë; ajo është kushti që drejtësia të mos kthehet në dhunë. Drejtësia pa dashuri bëhet mekanike dhe e ftohtë; dashuria pa drejtësi bëhet e paqartë dhe e paqëndrueshme. Vetëm bashkë, ato krijojnë rend njerëzor të jetueshëm.

Nga kjo kuptimësi rrjedhin parimet themelore të dashurisë.

Dashuria nuk imponon.

Ajo nuk bind me forcë dhe nuk kërkon nënshtrim. Çdo zgjidhje e imponuar prodhon rezistencë dhe e përgatit konfliktin. Dashuria prodhon pranim të lirë. Vetëm ajo që pranohet lirshëm mund të qëndrojë dhe të krijojë marrëdhënie të qëndrueshme.

Dashuria e sheh atë që vjen më pas përpara veprimit.

Aty ku mungon dashuria, veprimi paraprihet nga impulsi i çastit. Aty ku ajo është e pranishme, veprimi paraprihet nga vetëdija për ndikimin që do të ketë mbi tjetrin dhe mbi vetë njeriun. Ky është dallimi thelbësor mes kontrollit dhe rregullimit.

Dashuria është kusht i pajtimit.

Pajtimi nuk është harrim dhe as fshirje e përgjegjësisë. Ai është rikthim i koherencës së prishur. Dashuria nuk e mohon gabimin, por e bën të riparueshëm, duke mos e lejuar që gabimi të shndërrohet në identitet.

Dashuria e mbron dinjitetin e tjetrit.

Ajo nuk e përdor tjetrin si mjet për qëllime personale, ideologjike apo morale. Ky parim është themeli i lirisë njerëzore, sepse liria pa dinjitet të mbrojtur kthehet në privilegj të fortit.

Dashuria është kusht i lirisë së qëndrueshme.

Liria pa dashuri bëhet liri e fortit mbi të dobëtin. Dashuria e vendos kufirin aty ku fillon dëmimi i tjetrit, jo si ndalim, por si garanci që liria të mos shndërrohet në shkatërrim.

Dashuria është bërthamë e shërimit.

Shërimi nuk ndodh përmes harresës, por përmes kuptimit. Dashuria nuk lejon që dhimbja të ngurtësohet në urrejtje dhe as që plagët të kthehen në justifikim për dhunë.

Dashuria është akt, jo deklaratë.

Ajo provohet në qëndrueshmëri etike dhe në mënyrën e veprimit, jo në fjalë. Dashuria që mbetet deklaratë është sentiment; dashuria që bëhet akt shndërrohet në ligj të jetës së përbashkët.

Dashuria është bërthamë sepse e mban bashkë atë që ndryshe shpërbëhet: zgjidhjen pa dhunë, pajtimin pa poshtërim dhe lirinë pa shkatërrim. Këto parime nuk shpallen për bindje të menjëhershme, por që publiku të korrë, me kohë, vetëdije të formuar dhe qëndrueshmëri morale.

Vetëm aty ku dashuria kuptohet si parim dhe jo si ndjenjë e rastit, drita mbetet e qëndrueshme dhe liria merr kuptim të plotë njerëzor.

KAPITULLI 8

PARIMET THEMELORE TË DASHURISË

Dashuria është bërthama e çdo zgjidhjeje të qëndrueshme, sepse ajo vepron aty ku ligji ndalet dhe ku forca dështon. Ligji mund ta rregullojë sjelljen e jashtme, por nuk arrin ta prekë qëllimin e brendshëm. Forca mund të imponojë rend të përkohshëm, por nuk krijon pajtim të vërtetë. Dashuria, përkundrazi, vepron në nivelin ku njeriu e kupton vetë pse duhet të ndalet, pse duhet të respektojë dhe pse duhet të mbajë përgjegjësi. Ajo nuk e zëvendëson drejtësinë, por e humanizon; nuk e anulon konfliktin, por e shndërron; nuk e kufizon lirinë, por e themelon mbi respektin për tjetrin. Pa dashuri, çdo pajtim mbetet i përkohshëm dhe çdo liri mbetet e brishtë.

Dashuria nuk është reagim emocional i çastit, por gjendje vetëdijeje aktive. Ajo nuk lind nga impulsi, por nga prania, masa dhe përgjegjësia. Dashuria kërkon vëmendje ndaj tjetrit dhe ndaj asaj që veprimi ynë sjell më pas në jetën e përbashkët. Për këtë arsye, në këtë manifest, dashuria nuk përshkruhet në terma ndjenjash, por formulohet mbi parime themelore që e bëjnë atë të qëndrueshme dhe të jetueshme në kohë.

Parimi i parë: dashuria nuk imponon

Dashuria nuk bind me forcë dhe nuk kërkon nënshtrim. Ajo nuk e përdor frikën dhe as presionin moral për ta arritur qëllimin e saj. Çdo zgjidhje e imponuar prodhon rezistencë, edhe kur duket se funksionon përkohësisht. Dashuria, përkundrazi, prodhon pranim të lirë. Vetëm ajo që pranohet lirshëm mund të qëndrojë pa u kthyer në konflikt të fshehur. Prandaj, dashuria është themeli i pajtimit të vërtetë: jo marrëveshje nga frika, por dakordësi që lind nga kuptimi.

Parimi i dytë: dashuria e sheh atë që vjen më pas përpara veprimit

Aty ku mungon dashuria, veprimi paraprihet nga impulsi i çastit. Njeriu vepron shpejt, pa e menduar ndikimin që veprimi i tij do ta ketë mbi tjetrin dhe mbi veten. Aty ku dashuria është e pranishme, veprimi paraprihet nga vetëdija për atë që do të ndodhë më pas si rezultat. Dashuria e bën njeriun të ndalet jo sepse i ndalohej, por sepse e kupton dëmin që mund ta shkaktojë. Ky është dallimi mes kontrollit, që e ndalon nga jashtë, dhe rregullimit, që e orienton nga brenda.

Parimi i tretë: dashuria është kusht i pajtimit

Pajtimi nuk është harrim i asaj që ka ndodhur dhe as fshirje e përgjegjësisë. Ai është rikthim i koherencës së prishur mes njerëzve. Pa dashuri, pajtimi mbetet sipërfaqësor dhe shpërbëhet në krizën e parë. Dashuria nuk e mohon gabimin, por e bën të riparueshëm. Vetëm aty ku gabimi mund të pranohet pa poshtërim dhe pa justifikim, lind pajtimi i vërtetë dhe i qëndrueshëm.

Parimi i katërt: dashuria mbron dinjitetin e tjetrit

Dashuria nuk e përdor tjetrin si mjet për qëllime personale, ideologjike apo morale. Ajo e sheh tjetrin si qëllim në vetvete, jo si instrument për përfitim. Ky parim është themeli i lirisë njerëzore. Pa të, edhe aktet që duken “të drejta” në sipërfaqe shndërrohen në dhunë të maskuar, sepse cenojnë dinjitetin e tjetrit në emër të një qëllimi më të madh.

Parimi i pestë: dashuria është kusht i lirisë së qëndrueshme

Liria pa dashuri shndërrohet në liri të fortit mbi të dobëtin. Në këtë formë, liria e humb kuptimin e saj njerëzor dhe bëhet privilegj. Dashuria e vendos kufirin aty ku fillon dërimi i tjetrit. Ky kufi nuk është kufizim i lirisë, por garanci që liria të mos shndërrohet në shkatërrim. Vetëm një liri që e respekton tjetrin mund të mbijetojë në kohë dhe të mbetet e drejtë.

Parimi i gjashtë: dashuria është bërthamë e shërimit

Shërimi nuk ndodh përmes harresës, sepse harresa e shtyp dhimbjen pa e zgjidhur. Shërimi ndodh përmes kuptimit. Dashuria e bën të mundur këtë proces, sepse ajo nuk e mohon dhimbjen, por nuk lejon që dhimbja të shndërrohet në urrejtje. Aty ku dashuria është e pranishme, plagët nuk kthehen në armë dhe e kaluara nuk përdoret si justifikim për dhunë të re.

Parimi i shtatë: dashuria është akt, jo deklaratë

Dashuria nuk provohet me fjalë dhe as me deklaratatë të bukura. Ajo provohet me qëndrueshmëri etike. Dashuria shfaqet në mënyrën si merret vendimi, si përdoret pushteti dhe si administrohet liria. Dashuria që mbetet vetëm deklaratë është sentiment i paqëndrueshëm; dashuria që bëhet akt shndërrohet në ligj të jetës së përbashkët.

Përmbyllje parimore

Dashuria është bërthama sepse ajo e mban bashkë atë që ndryshe shpërbëhet:

- zgjidhjen pa dhunë,
- pajtimin pa poshtërim,
- lirinë pa shkatërrim.

Ne i mbjellim këto parime jo për të prodhuar bindje të menjëhershme, por që publiku ta korrë, me kohë, formim të drejtë shpirtëror dhe vetëdije të pjekur. Vetëm aty ku dashuria kuptohet si parim dhe jo si ndjenjë e rastit, drita mbetet e qëndrueshme dhe liria merr kuptim të plotë njerëzor.

KAPITULLI 9

LIRIA SI PËRGJEGJËSI E VETËDIJES

Liria nuk është gjendje e dhënë dhe as privilegj që fitohet një herë e përgjithmonë. Ajo është marrëdhënie e vazhdueshme me veten, me tjetrin dhe me botën. Liria nuk ekziston e shkëputur nga ajo që vjen më pas si rezultat i veprimit dhe as e ndarë nga prania e tjetrit. Çdo përkufizim i lirisë që e nxjerr përgjegjësinë jashtë qendrës së saj e shndërron lirinë në impuls, në privilegj të fortit ose në dhunë të maskuar. Prandaj, në këtë manifest, liria kuptohet si produkt i vetëdijes dhe jo si e drejtë pa peshë.

Njeriu nuk bëhet i lirë në çastin kur mund të zgjedhë, sepse zgjedhja vetvetiu nuk është ende liri. Ai bëhet i lirë në çastin kur e kupton çfarë po zgjedh dhe çfarë do të sjellë kjo zgjedhje më pas në jetën e tij dhe të të tjerëve. Zgjedhja pa kuptim është reagim i nxituar; zgjedhja me kuptim është liri e vërtetë. Ky dallim e ndan veprimin e rastësishëm nga veprimi i përgjegjshëm dhe e përcakton nëse veprimi e ndërton të ardhmen apo e shkatërron atë gradualisht.

Liria nuk e përjashton kufirin; përkundrazi, ajo e kërkon atë. Kufiri nuk është mur ndalues që e ngulfat njeriun, por vijë orientuese që i jep formë veprimit. Pa kufij, liria humb trajtë dhe shndërrohet në rrezik, sepse nuk e njeh masën. Me kufij të kuptuar, ajo bëhet e qëndrueshme dhe e jetueshme. Ky kufi nuk vendoset nga frika e ndëshkimit, por nga respekti për ndikimin që veprimi ynë ka mbi tjetrin dhe mbi rendin e përbashkët.

Kur vetëdija mungon, liria keqkuptohet si e drejtë për të vepruar pa llogari. Në këtë keqkuptim, secili e shtyn kufirin e vet deri në pikën ku fillon dëmimi i tjetrit. Kështu, liria e pakontrolluar shndërrohet në konflikt të vazhdueshëm, në luftë për hapësirë, pushtet dhe epërsi. Në këtë gjendje, liria e

njërit kthehet në skllavëri për tjetrin, edhe pse të dyja palët pretendojnë se po e mbrojnë lirinë e tyre.

Vetëdija e ndal këtë rrëshqitje. Ajo e bën njeriun të shohë se liria e tij nuk ekziston në boshllëk, por në një rrjet marrëdhëniesh. Çdo veprim i lirë ndërhyt në jetën e tjetrit, drejtpërdrejt ose tërthorazi. Pranimi i këtij fakti nuk e zvogëlon lirinë; përkundrazi, e thellon atë, sepse e lidh me kuptimin dhe me përgjegjësinë për atë që shkaktohet më pas. Në rendin e Manifestit të Dritës, liria nuk është kundër disiplinës. Ajo është disiplinë e brendshme. Njeriu i lirë nuk ka nevojë të kontrollohet vazhdimisht nga jashtë, sepse e ka vendosur masën brenda vetes. Kjo masë nuk buron nga frika e ndëshkimit dhe as nga presioni shoqëror, por nga dashuria për koherencën njerëzore. Aty ku dashuria është parim, liria nuk kthehet në dëm, por në burim stabiliteti.

Liria e përgjegjshme është kusht i pajtimit. Pa të, pajtimi mbetet i brishtë, sepse bazohet në heqje dorë të imponuar dhe jo në pranim të vetëdijshëm. Vetëm një njeri i lirë mund të pajtohet pa u poshtëruar dhe pa poshtëruar tjetrin. Kjo liri nuk e fshin të kaluarën dhe as nuk e mohon gabimin, por e vendos atë në kuptim, duke i hapur rrugë shërimit dhe rindërtimit të marrëdhënies.

Në jetën shoqërore, liria si përgjegjësi kërkon institucione që ndriçojnë, jo që shtypin. Por asnjë institucion, sado i drejtë, nuk mund ta zëvendësojë vetëdijen individuale. Ligji e rregullon sjelljen e jashtme; ai nuk krijon liri të brendshme. Liria lind aty ku ligji e takon vetëdijen dhe ku dashuria e mbron drejtësinë nga ngurtësimi dhe formalizmi i verbër.

Ky kapitull e vendos lirinë në vendin e saj të saktë: jo si flamur për t'u ngritur në fjalë, por si barrë për t'u mbajtur në veprim. Barrë që nuk rëndon kur kuptohet dhe pranohet, por që shkatërron kur shpërfillet. Njeriu i lirë nuk është ai që nuk ka detyrime, por ai që i pranon detyrimet pa e humbur dinjitetin dhe pa e shkelur tjetrin.

Në këtë kuptim, liria nuk është fundi i rrugës, por mënyra e ecjes. Ajo nuk është qëllim i izoluar, por gjendje e vazhdueshme vetëdijeje. Vetëm aty ku liria dhe përgjegjësia bashkëjetojnë, drita mbetet e qëndrueshme dhe pajtimi bëhet i mundur në jetën njerëzore.

KAPITULLI 10

DHUNA SI DËSHTIM I VETËDIJES

Dhuna nuk lind nga forca, por nga mungesa e vetëdijes. Ajo nuk është shenjë guximi dhe as dëshmi e vendosmërisë, por paaftësi për të mbajtur masë në veprim dhe në zgjedhje. Në çdo formë të saj, dhuna shfaqet atëherë kur liria keqkuptohet, deformohet ose shkëputet nga përgjegjësia për atë që veprimi sjell më pas në jetën e tjetrit dhe të rendit të përbashkët. Prandaj, dhuna nuk është problem mjetesh apo intensiteti, por problem nocionesh dhe vetëdijeje.

Në thelb të dhunës qëndron gjithmonë një keqkuptim i lirisë. Kur liria e humb mbështetjen në dritë, dashuri dhe masë, ajo pushon së qeni hapësirë zhvillimi njerëzor dhe shndërrohet në mjet imponimi. Në këtë pikë, veprimi nuk udhëhiqet më nga kuptimi, por nga impulsi, frika ose nevoja për dominim. Ky kapitull e trajton dhunën jo si devijim të rastësishëm, por si pasojë direkte të formave të rreme të lirisë.

Forma e parë është **liria e kufizuar**. Kjo liri vendoset nga jashtë, përmes frikës, ligjit të zhveshur nga etika ose autoritetit pa dritë. Njeriu sillet “si duhet”, jo sepse e kupton drejtësinë, por sepse i trembet ndëshkimit. Bindja që lind në këtë mënyrë është e detyruar dhe për këtë arsye e përkohshme. Kur kontrolli dobësohet ose zhduket, dhuna shpërthen si reagim i shtypur. Kjo dhunë nuk është revoltë për drejtësi, por shpërthim i një lirie që nuk ka mësuar të mbajë masë dhe nuk di të orientohet vetë.

Forma e dytë është **liria e tepruar**, më e rafinuar dhe më e rrezikshme në pamje të parë. Kjo formë e absolutizon lirinë individuale, por e ndan atë nga përgjegjësia kolektive. Kufijtë relativizohen dhe secili e shtyn lirinë e vet deri në pikën ku fillon dëmimi i tjetrit. Dhuna këtu nuk shfaqet menjëherë si goditje apo shpërthim, por si normalizim i padrejtësisë.

Tensioni bëhet gjendje e përhershme dhe shoqëria jeton në konflikt latent, edhe kur duket e qetë në sipërfaqe.

Forma e tretë është **liria e shfrenuar**, më ekstreme dhe më shkatërruese. Ajo e barazon dëshirën me të drejtën dhe e e mohon ndikimin e veprimit si kriter moral. Në këtë gjendje, liria nuk është më zgjedhje e vetëdijshme, por impuls i pakontrolluar. Njeriu nuk pyet më çfarë shkakton veprimi i tij, por vetëm çfarë ndien në moment. Dhuna këtu nuk perceptohet si problem, por si mjet i pranueshëm për realizimin e vetes. Kjo nuk është liri, por kolaps i vetë lirisë.

Në të tri rastet, dhuna nuk është aksident. Ajo është rezultat logjik i një rendi të prishur të vetëdijes. Ajo lind kur liria ose shtypet, ose absolutizohet, ose shfrenohet. Asnjëra nga këto forma nuk prodhon pjekuri njerëzore. Ato prodhojnë frikë, tension të vazhdueshëm ose kaos të hapur. Dhuna, në këtë kuptim, është gjithmonë simptomë e një ekuilibri të humbur.

Manifesti i Dritës nuk e kundërshton lirinë, por keqkuptimin e saj. Liria e vërtetë nuk është as e kufizuar nga jashtë, as e tepruar, as e shfrenuar. Ajo është liri e vetëdijshme, e mbështetur në masë, në dashuri dhe në kuptimin e asaj që veprimi sjell më pas. Kjo liri nuk ka nevojë ta dëshmojë veten përmes forcës, sepse ajo është e qëndrueshme brenda vetes.

Liria e ndriçuar nuk e shtyn kufirin për ta thyer, por për ta kuptuar. Ajo e sheh kufirin jo si armik, por si vijë orientuese që e mbron koherencën njerëzore. Vetëm kjo liri mund ta neutralizojë dhunën pa e zëvendësuar me një dhunë tjetër, sepse nuk ushqehet nga frika dhe as nga nevoja për dominim.

Dhuna humb terren aty ku vetëdija e merr vendin e impulsit dhe ku drita rikthehet në qendër të vendimmarrjes. Aty, forca bëhet e panevojshme, sepse kuptimi e ka marrë rolin e saj. Kur njeriu e kupton se çdo veprim i tij ndërhyt në jetën e tjetrit dhe në rendin e përbashkët, dhuna pushon së qeni mjet dhe mbetet vetëm shenjë e asaj që nuk u kuptua në kohë.

KAPITULLI 11

FËMIJA SI PASQYRË ETIKE E SHOQËRISË

Fëmija nuk është vetëm fillim biologjik i jetës dhe as thjesht vazhdimësi e brezit. Ai është pasqyrë etike e shoqërisë ku lind. Fëmija nuk e zgjedh botën që e pret; ai hyn në të dhe e reflekton atë pa filtra. Në mënyrën se si fëmija rritet, si flet, si frikësohet, si gëzohet apo si beson, shfaqen qartë vlerat, frakturat dhe kontradiktat e rendit shoqëror. Ai nuk e ndërton realitetin; ai e tregon atë ashtu siç është.

Fëmija nuk gënjen etikisht. Ai mund të mashtrojë nga frika, nga dëshira për t'u mbrojtur ose nga imitimi i të rriturit, por nuk e ndërton vetë mashtrimin si sistem. Kur gënjeshtria bëhet sjellje e zakonshme, ajo nuk lind nga fëmija, por nga modeli që i ofrohet. Prandaj, çdo krizë morale që shfaqet te fëmijët është gjithmonë shenjë e një krize më të thellë te të rriturit dhe te struktura shoqërore që i rrethon.

Në këtë manifest, fëmija kuptohet si qenie e hapur ndaj dritës. Ai nuk ka ende mekanizma të fortë mbrojtës dhe as struktura të ngurta egoje që ta deformojnë perceptimin. Kjo e bën fëmijën të ndjeshëm, por edhe të drejtë në mënyrën e vet. Aty ku drita është e pranishme në shoqëri, fëmija rritet me besim dhe siguri të brendshme. Aty ku sundon errësira, paqartësia dhe frika, fëmija mëson të dyshojë përpara se të kuptojë dhe të mbyllet përpara se të hapet.

Fëmija e ndien drejtësinë përpara se ta kuptojë teorikisht. Ai e dallon padrejtësinë jo sepse e ka mësuar si koncept, por sepse e përjeton si çrregullim të rendit. Kur diçka është e padrejtë, fëmija e ndien si dhimbje ose si hutim. Kur shoqëria e normalizon padrejtësinë, fëmija ose thyhet, duke e humbur besimin, ose përshtatet, duke e mpirë ndjeshmërinë. Të dyja këto janë forma të dëmtimit etik.

Edukimi nuk është mbushje me rregulla dhe as grumbullim informacioni. Edukimi është krijim mjedisi. Fëmija mëson shumë më tepër nga ajo që sheh sesa nga ajo që dëgjon. Kur fjala dhe veprimi i të rriturit nuk përputhen, fëmija nuk ngatërron; ai e mëson hipokrizinë si mënyrë mbijetese. Kjo është një nga plagët më të rënda etike të shoqërive moderne, sepse prodhon breza që dinë të flasin për vlera, por nuk i jetojnë ato.

Fëmija nuk ka nevojë për përsosmëri morale nga të rriturit. Ai nuk kërkon prindër, mësues apo institucione pa gabime. Ai ka nevojë për koherencë. Koherenca do të thotë që gabimi të pranohet dhe përgjegjësia të mbahet. Kur fëmija e sheh se gabimi nuk fshihet dhe se pasojat përballohen me dinjitet, ai e mëson se përgjegjësia nuk është dobësi, por pjesë e qenies njerëzore.

Shoqëria që mbron fëmijën nuk e bën këtë për arsye sentimentale dhe as nga ndjeshmëria e çastit. Ajo e bën sepse e kupton se aty formohet e ardhmja etike. Një shoqëri që i sakrifikon fëmijët për ideologji, interesa ekonomike apo imazh publik, e ka humbur busullën morale. Ajo mund të funksionojë përkohësisht, por është e destinuar për shpërbërje të brendshme.

Në këtë kuptim, fëmija është testi më i ndershëm i shoqërisë. Ligjet mund ta maskojnë padrejtësinë dhe diskutet mund ta zbukurojnë atë, por fëmija e ndien i pari çrregullimin. Aty ku fëmijët rriten me frikë, shoqëria është e sëmurë. Aty ku rriten me besim, shoqëria ka shpresë reale për drejtësi dhe stabilitet.

Manifesti i Dritës e vendos fëmijën në qendër jo si objekt mbrojtjeje pasive, por si indikator të së vërtetës shoqërore. Mënyra se si sillemi me fëmijën e tregon jo atë që e themi se jemi, por atë që jemi në të vërtetë. Ajo e tregon nivelin e vetëdijes, të përgjegjësisë dhe të dritës në një shoqëri.

Prandaj, çdo përpjekje për liri, drejtësi dhe dritë që nuk kalon përmes mbrojtjes së fëmijës është e paplotë. Sepse aty ku fëmija nuk është i sigurt, as e ardhmja nuk është e lirë. Dhe aty ku fëmija e humb besimin, shoqëria e humb të drejtën për të folur për etikë.

KAPITULLI 12

FEMRA, DRITA DHE RENDI SHOQËROR

Femra nuk është vetëm figurë shoqërore dhe as rol i përcaktuar nga tradita apo nga moderniteti. Në këtë manifest, ajo paraqitet si bartëse e dritës rregulluese në rendin njerëzor. Jo si pushtet, jo si simbol dhe as si objekt interpretimi ideologjik, por si prani që mban masë, vazhdimësi dhe ndjeshmëri etike. Kjo prani nuk imponohet dhe as nuk shpallet; ajo vepron në heshtje, duke mbajtur ekuilibrin aty ku tensioni rrezikon të shpërbëjë marrëdhëniet. Aty ku femra reduktohet në funksion, shoqëria humb ekuilibrin e brendshëm. Aty ku ajo instrumentalizohet për ideologji, për treg apo për imazh, drita zbehet dhe marrëdhëniet bëhen mekanike. Kjo nuk është humbje vetëm e femrës si individ, por krizë e rendit shoqëror në tërësi. Shoqëritë që e shohin femrën si mjet, humbin aftësinë për të ndërtuar besim dhe qëndrueshmëri afatgjatë.

Femra ka aftësinë për ta mbajtur jetën të lidhur me kuptimin. Ajo nuk e rregullon botën përmes forcës dhe as përmes dominimit, por përmes përputhjes. Në familje, në edukim dhe në shoqëri, prania e saj shfaqet si aftësi për të ndalur shfrenimin, për të qetësuar konfliktin dhe për të rikthyer dialogun. Këto nuk janë shenja dobësie dhe as tërheqje nga përgjegjësia; ato janë forma të larta fuqie etike, sepse ruajnë jetën nga rrëshqitja në dhunë.

Drita që femra bart nuk është verbuese dhe as imponuese. Ajo nuk urdhëron dhe nuk shtyn me forcë drejtimin, por e bën drejtimin të dukshëm. Kjo dritë e heshtur është ajo që e mban shoqërinë nga rrëshqitja në kaos ose nga ngurtësimi në forma të ftohta rregulli. Pa këtë dritë, ligji bëhet mekanik dhe i pamëshirshëm, fjala humb peshën e saj etike dhe liria kthehet në privilegj të pakicës.

Rendi shoqëror nuk mbahet vetëm nga struktura formale, nga ligjet dhe institucionet. Ai mbahet nga ekuilibri i brendshëm i individëve që e përbëjnë atë. Femra kontribuon në këtë ekuilibër duke ruajtur lidhjen mes dashurisë dhe përgjegjësisë, mes ndjeshmërisë dhe masës. Kur kjo lidhje prishet, shoqëria humb aftësinë për të prodhuar besim, sepse veprimi shkëputet nga kujdesi dhe rregulli nga kuptimi.

Në këtë kuptim, femra është faktor stabilizues i vetëdijes kolektive. Ajo e mban të hapur hapësirën e kujdesit, pa e shndërruar atë në varësi. Kujdesi nuk është nënshtrim dhe as dorëzim; ai është formë e lirisë së pjekur. Aty ku kjo kuptohet, marrëdhëniet bëhen të qëndrueshme, përgjegjësia ndahet dhe dhuna humb terren pa pasur nevojë të luftohet drejtpërdrejt.

Femra nuk konkurren me burrin dhe as nuk e zëvendëson atë. Ajo e plotëson rendin njerëzor. Çdo përpjekje për ta vendosur njërin mbi tjetrin prodhon tension, përçarje dhe shpërndarje energjie njerëzore. Barazia nuk është shkrirje e dallimeve dhe as uniformizim rolesh, por respekt i rolit, i masës dhe i përgjegjësisë së secilit në ndërtimin e jetës së përbashkët.

Shoqëria që nderon femrën nuk e bën këtë për arsye sentimentale, folklorike apo simbolike. Ajo e bën sepse e kupton se aty ruhet bërthama etike e jetës së përbashkët. Nënvlërësimi i femrës është gjithmonë shenjë e një shoqërie që ka humbur orientimin e saj moral dhe që përpiqet ta kompensojë këtë humbje me forcë, kontroll ose ideologji.

Ky manifest nuk kërkon rikthim nostalgjik në modele të shkuara dhe as revolucion të zhurmshëm që shkatërron për të ndërtuar mbi rrënoja. Ai kërkon rikthim në masë. Drita nuk rikthehet me imponim, por me përputhje. Dhe përputhja fillon aty ku femra, fëmija, fjala dhe liria vendosen në marrëdhënie të ndriçuara dhe të përgjegjshme.

Në mbyllje, ky libër nuk ofron zgjidhje të shpejta dhe as receta shoqërore të gatshme. Ai ofron një bosht: dritën si parim themelor, dashurinë si fushë rregulluese dhe përgjegjësinë si

formë të lirisë. Aty ku ky bosht mbahet, shoqëria qëndron dhe zhvillohet; aty ku humbet, kolapsi bëhet i pashmangshëm. Çelësi i lirisë nuk është objekt për t'u gjetur jashtë, por rend për t'u ndërtuar brenda. Dhe çdo rend i qëndrueshëm fillon aty ku drita nuk përdoret për të sunduar, por për të kuptuar.

KAPITULLI 13

PARIMI I DRITËS NË VEPRIMTARINË E FEMRËS

Femra nuk çlirohet duke kërkuar çdo të drejtë që shpallet si e tillë, por duke marrë dhe zbatuar parimin e Dritës në veprimtarinë e saj. Jo çdo e drejtë është parimore dhe jo çdo kërkesë prodhon liri. Ka të drejta që, edhe pse duken çliruese në sipërfaqe, në thelb e robërojnë femrën, sepse e shkëputin nga masa, nga përgjegjësia dhe nga kuptimi i veprimit të saj. Çlirimi i vërtetë nuk matet me sasinë e të drejtave të kërkuara, por me cilësinë e vetëdijes që i orienton ato.

Drita nuk i jep femrës vetëm mbrojtje nga padrejtësia e jashtme; ajo i jep orientim të brendshëm. Femra që vepron pa dritë mund të kërkojë barazi, por të humbasë dinjitetin; mund të kërkojë liri, por të bjerë në shfrenim; mund të kërkojë pushtet, por të përfundojë në një formë tjetër nënshtrimi. Këto paradokse nuk lindin nga dobësia e femrës, por nga mungesa e një parimi rregullues që e dallon çlirimin e vërtetë nga zhvendosja e prangave.

Çlirimi i vërtetë nuk vjen nga kundërvënia e verbër dhe as nga imitimi i modeleve që kanë prodhuar padrejtësi. Ai vjen nga përvetësimi i parimit. Parimi i Dritës nuk kërkon zëvendësim rolesh dhe as përmbysje të rendit përmes forcës. Ai kërkon qartësi në veprim, masë në zgjedhje dhe përgjegjësi për atë që veprimi sjell më pas në jetën personale dhe shoqërore.

Veprimtaria e femrës, sipas këtij manifesti, duhet të jetë dritë dhe jo reagim. Reagimi lind nga lëndimi dhe nga impulsi; drita lind nga vetëdija dhe nga kuptimi. Femra që vepron si dritë ndriçon jetën, marrëdhëniet dhe shoqërinë, pa pasur nevojë të kopjojë format e dhunës, shfrytëzimit apo arrogancës që historikisht e kanë dëmtuar. Kur femra kërkon të drejta që bien ndesh me natyrën e Dritës, ajo nuk çlirohet; ajo vetëm e zhvendos robërinë nga jashtë në brendësi.

Manifesti i Dritës nuk e sheh femrën si viktimë të përhershme dhe as si kundërpeshë agresive ndaj mashkullit. Këto janë dy skaje të së njëjtës errësirë. Femra paraqitet si bartëse e një përgjegjësie të lartë etike, sepse ajo ka fuqi formuese në jetën njerëzore. Sa më e madhe kjo fuqi, aq më e madhe përgjegjësia për të vepruar me masë. Drita nuk e kufizon femrën dhe as nuk ia zvogëlon hapësirën e veprimit; ajo e ruan nga vetëshkatërrimi dhe nga humbja e kuptimit.

Të marrë mësim nga Drita do të thotë të dallojë mes të drejtës që çliron dhe të drejtës që shfrenon; mes lirisë që ndërton dhe asaj që zbraz; mes barazisë që respekton dallimin dhe barazisë që e shuan kuptimin e roleve njerëzore. Ky dallim nuk bëhet me slogane dhe as me presion shoqëror, por me vetëdije të thelluar. Vetëm në këtë mënyrë, veprimtaria e femrës mbetet krijuese dhe jo shkatërruese.

Femra nuk ka nevojë të kërkojë gjithçka. Kërkimi i pakufizuar shpesh është shenjë e humbjes së orientimit. Ajo ka nevojë të zgjedhë drejt. Dhe zgjedhja e drejtë nuk lind nga presioni i kohës, nga moda ideologjike apo nga zhurma publike, por nga drita e vetëdijes. Kjo dritë e bën femrën të lirë edhe kur refuzon, të fortë edhe kur ndalet dhe të dinjitetshme edhe kur nuk imponohet.

Aty ku veprimi i femrës bëhet dritë, shoqëria nuk ka nevojë ta kontrollojë dhe as ta frikësojë. Ajo e ndjek natyrshëm, sepse drita nuk imponohet. Drita pranohet. Dhe aty ku pranohet, ajo krijon rend, besim dhe qëndrueshmëri pa pasur nevojë për dhunë, imponim apo konflikt të vazhdueshëm.

KAPITULLI 14

LIRIA E PËRJETUAR DHE E PËRCJELLË

Liria nuk është vetëm e drejtë për t'u kërkuar dhe as koncept për t'u shpallur. Ajo është gjendje për t'u përjetuar në përditshmëri dhe mënyrë jetese për t'u përcjellë te tjetri. Femra nuk thirret ta deklarojë lirinë me fjalë të mëdha, por ta jetojë atë në qetësi, në masë dhe në përputhje me vetveten. Liria që nuk përjetohet mbetet ide e thatë; liria që përjetohet bëhet edukim i heshtur dhe formim i qëndrueshëm.

Femra, si bartëse e jetës dhe e formimit të hershëm njerëzor, ka rol themelor në mënyrën se si liria kuptohet dhe trashëgohet. Ajo nuk e mëson lirinë përmes ligjërimit teorik, por përmes atmosferës që krijon. Fëmijët nuk mësojnë lirinë nga rregullat e shkruara, por nga mënyra se si jetohet përreth tyre. Aty ku femra e përjeton lirinë si paqe të brendshme, si respekt ndaj vetes dhe tjetrit, si përkatësi dhe siguri, fëmijët mësojnë ta duan lirinë pa e shfrenuar dhe ta mbrojnë pa e kthyer në mjet dëmtimi.

Liria që përcillet përmes femrës nuk është liri impulsive dhe as liri e zhurmshme. Ajo është liri e ngrohtë, e lidhur ngushtë me dashurinë. Kjo liri i mëson fëmijët dhe rrethin të jenë të lirë pa u bërë të ashpër, të pavarur pa u shkëputur dhe të fortë pa humbur ndjeshmërinë. Ajo nuk lind nga mungesa e kufijve, por nga kuptimi i tyre. Kufiri, në këtë kontekst, nuk shihet si ndalim, por si garanci që liria të mos shndërrohet në dëm.

Në këtë kuptim, femra nuk është vetëm edukatore e fëmijëve, por edukatore e vetë lirisë. Ajo e përçon lirinë si mënyrë jetese, jo si program ideologjik. Në fjalë të qeta, në veprime të qëndrueshme dhe në dashuri që nuk kushtëzon, femra e bën lirinë të prekshme dhe të besueshme. Kështu, liria nuk trashëgohet si revoltë e përkohshme, por si trashëgimi shpirtërore që formon breza të qëndrueshëm.

Kur femra e shijon lirinë në dashuri dhe e ndan atë natyrshëm me fëmijët, familjen dhe mjedisin, shoqëria nuk ka nevojë ta mësojë lirinë përmes krizave, përplasjesh dhe dështimesh. Ajo e mëson nga shtëpia, nga përditshmëria dhe nga marrëdhëniet e ndriçuara. Kjo është forma më e qëndrueshme e lirisë: ajo që edukohet në qetësi, jo ajo që imponohet në tension.

Femra është yll dhe fanar: jo për t'u ekspozuar, por për të ndriçuar. Ylli nuk shitet, nuk matet dhe nuk konsumohet; ai orienton pa bërë zhurmë. Fanari nuk kërkon sy që ta shohin për vlerë materiale; ai qëndron për t'i dhënë drejtim atij që kërkon rrugën në errësirë. Kështu, femra bëhet shenjë orientimi për lirinë dhe dashurinë, jo si objekt dukjeje, por si burim kuptimi shpirtëror.

Kur femra reduktohet në vlerë materiale ose në objekt konsumimi, ajo humb fuqinë e saj ndriçuese. Vlera materiale konsumohet dhe harrohet; vlera shpirtërore qëndron, formon dhe mbetet. Manifesti i Dritës e vendos femrën në lidhje të drejtpërdrejtë me dimensionin shpirtëror të jetës: me Zotin, me njerëzoren dhe me përgjegjësinë për jetën që formohet përmes saj. Kjo lidhje nuk e kufizon femrën dhe as nuk ia zvogëlon lirinë; përkundrazi, e lartëson dhe e thellon.

Femra si yll nuk kërkon vëmendje; ajo e jep drejtimin. Femra si fanar nuk bërtet dhe nuk imponon; ajo qëndron. Në këtë qëndrim të heshtur, ajo i mëson shoqërisë se liria nuk është ekspozim i vetes, por besnikëri ndaj parimit; se dashuria nuk është konsum i tjetrit, por përkushtim; se dinjiteti nuk është imazh publik, por thelb i brendshëm.

Vlera shpirtërore e femrës është e lidhur me Zotin jo si figurë frike, por si burim kuptimi dhe orientimi. Aty ku kjo lidhje ruhet, femra mbetet e lirë pa u shfrenuar dhe e fortë pa u ashpërsuar. Ajo bëhet pikë referimi për fëmijët, familjen dhe shoqërinë — jo sepse imponon norma, por sepse ndriçon rrugën me vetë jetën e saj.

Kështu, femra nuk thirret të ekspozohet si mall për t'u vlerësuar nga jashtë, por të qëndrojë si vlerë për t'u njohur me ndërgjegje. Jo të matet me sy, por të kuptohet me vetëdije. Jo të kërkojë vlerësim të përkohshëm, por të bartë dritë të brendshme që formon dhe udhëzon. Sepse aty ku femra është yll dhe fanar, liria nuk humbet rrugën dhe dashuria nuk e humb kuptimin.

KAPITULLI 15

ROLI SHPIRTËROR I FEMRËS NË RENDIN NJERËZOR

Pas Zotit, fuqia më e madhe formuese në rendin njerëzor është femra. Jo si sundim dhe as si autoritet që imponohet, por si burim që gjeneron formë, drejtim dhe vazhdimësi. Femra është pikënisje e së mirës dhe e së keqes jo sepse i mishëron vetë këto skaje, por sepse i formëson ato përmes ndikimit të saj në jetën njerëzore. Aty ku femra është e ndriçuar në vetëdije dhe e respektuar në dinjitet, lind dashuria, rritet besimi dhe stabilizohet jeta. Aty ku ajo poshtërohet, shtypet ose shfrytëzohet, lind deformimi etik që më pas përhapet në gjithë shoqërinë. Kjo e bën rolin e femrës thelbësor dhe, njëkohësisht, thellësisht përgjegjës.

Femra duhet të ketë status shpirtëror që të gjenerojë dashuri, liri dhe lumturi brenda familjes. Statusi shpirtëror nuk është titull dhe as privilegj i dhënë nga jashtë; ai është njohje e rolit të saj formues dhe mbrojtje e dinjitetit të saj të brendshëm. Familja është fusha e parë e energjisë njerëzore. Ajo që lind aty, qoftë dashuri apo konflikt, qoftë besim apo frikë, shtrihet vetvetiu në shoqëri. Pa këtë burim të ndriçuar, shoqëria mbetet pa rrënjë dhe pa masë. Prandaj, ndërtimi i shoqërisë nuk nis në sheshe, institucione apo ideologji, por në shtëpi, aty ku formohet njeriu për herë të parë.

Roli madhështor i femrës nuk ndërtohet përmes ekspozimit, por përmes thellimit. Jo femra si joshje për sy të huaj dhe as si figurë për konsum publik, por femra si prani e besueshme, e qëndrueshme dhe e ndriçuar. Në nivel fizik, intimiteti i saj është i lidhur me marrëdhënien bashkëshortore dhe me besimin. Në nivel shpirtëror, ndikimi i saj është i gjerë, shoqëror dhe formues. Këto dy nivele nuk duhen përzier,

sepse përzierja e tyre prodhon shfrytëzim dhe humbje të masës. Aty ku kufiri prishet, drita zbehet.

Femra nuk duhet të mbytet në role që e reduktojnë vetëm në trup dhe as të shfrytëzohet si vlerë materiale. Kur ajo trajtohet thjesht si fizikë, humbet dinjitetin dhe shndërrohet në objekt. Kur trajtohet si shpirt dhe si qenie formuese, ajo fiton fuqi që ndërton dhe mbron jetën. Roli i saj shpirtëror është të mbajë masë, të krijojë lidhje dhe të edukojë dashuri që nuk shfrenohet dhe nuk shndërrohet në varësi. Kjo nuk e kufizon femrën dhe as nuk ia ngushton lirinë; përkundrazi, e lartëson dhe e vendos në qendër të rendit njerëzor.

Në këtë manifest, femra nuk paraqitet si burim tundimi dhe as si rrezik moral, por si burim orientimi. Ajo është yll që ndriçon dhe fanar që udhëzon, jo mall që konsumohet dhe harrohet. Liria që ajo gjeneron nuk është liri e dukjes dhe e ekspozimit, por liri e përjetuar në qetësi dhe masë. Dashuria që ajo krijon nuk është emocion i shpejtë dhe i paqëndrueshëm, por qëndrueshmëri që i reziston kohës. Lumturia që ajo ndërton nuk është e zhurmshe dhe as demonstrative, por e thellë dhe rrënjësore.

Kur femra merr statusin e duhur shpirtëror, familja bëhet vatër e dritës. Nga kjo vatër, shoqëria e merr dritën pa imponim dhe pa dhunë. Sepse energjia e ndërtuar me masë nuk ka nevojë për propagandë dhe as për detyrim; ajo rrezaton vetvetiu. Aty ku femra është e respektuar dhe e ndriçuar, rendi njerëzor nuk mbahet me frikë, por me kuptim. Dhe aty ku kuptimi mbizotëron, liria, dashuria dhe përgjegjësia bashkëjetojnë natyrshëm.

KAPITULLI 16

FEMRA SI BURIM KUANTIK HYJNOR

Në rendin e këtij manifesti, femra nuk kuptohet vetëm si qenie biologjike, shoqërore apo kulturore, por si burim kuantik-hyjnor i formimit njerëzor. Ky përkufizim nuk synon mitizim, por qartësim të një funksioni thelbësor: femra është nyja ku përputhen koherenca e jetës dhe amaneti i saj shpirtëror. Ajo nuk sundon sistemin njerëzor, por e mban atë të qëndrueshëm. Jo përmes forcës, por përmes pranisë.

1. SHEMBULL KUANTIK: FEMRA SI FUSHË KOHERENCE

Në fizikën kuantike, një sistem mbetet i qëndrueshëm vetëm kur grimcat e tij janë në koherencë. Koherenca nënkupton harmoni, ritëm dhe përputhje mes elementeve që përbëjnë sistemin. Kur kjo koherencë priset, sistemi hyn në dekoherencë dhe fillon shpërbërja e tij.

Në rendin njerëzor, femra vepron si fushë koherence brenda familjes. Ajo nuk është qendër kontrolli, por qendër stabiliteti. Prania e saj rregullon marrëdhëniet, emocionet dhe ritmin e jetës së përbashkët.

Shembull konkret:

Në një shtëpi ku femra është e qetë, e pranishme dhe e qëndrueshme shpirtërisht, fëmijët:

- flasin më pak me agresion,
- reagojnë më pak impulsivisht,
- mësojnë kufirin pa dhunë.

Kjo nuk ndodh sepse femra komandon apo imponon rregulla, por sepse prania e saj krijon fushë rregulluese. Ajo mban gjendjen e hapur të fëmijës - mes impulsit dhe arsyes, frikës dhe besimit — pa e shtyrë drejt kolapsit. Ky është funksion kuantik etik: mbajtje e ekuilibrit pa shtrëngim.

Kur femra shpërndahet në zhurmë, ekspozim dhe kërkim të vazhdueshëm vëmendjeje, fusha e koherencës prishet. Fëmijët hyjnë në dekoherencë emocionale, reagimet bëhen të ashpra dhe shoqëria e paguan këtë çmim më vonë, në formë dhune, krize identiteti dhe mungese përgjegjësie.

2. SHEMBULL HYJNOR: FEMRA SI AMANET I JETËS

Në rendin hyjnor, jeta nuk i jepet njeriut si pronë, por si amanet. Ajo nuk zotërohet, por ruhet. Femra është bartëse e këtij amaneti jo vetëm biologjikisht, por edhe etikisht dhe shpirtërisht.

Shembull konkret:

Një femër që e kupton rolin e saj si amanet:

- nuk e shfrytëzon trupin për vlerësim të jashtëm,
- nuk e këmben dinjitetin për dukje,
- nuk e relativizon dashurinë për përfitim.

Ajo e sheh jetën si dhuratë që duhet mbrojtur, ushqyer dhe përcjellë me përgjegjësi. Kjo është arsyeja pse në traditat hyjnore femra lidhet me mëshirën, mëmësinë dhe durimin: jo si dobësi, por si fuqi krijuese që mban jetën në rrjedhë.

Kur kjo lidhje me hyjnoren prishet, femra trajtohet si send. Dhe aty ku jeta bëhet send, lind padrejtësia, sepse ajo që duhet mbrojtur fillon të konsumohet.

3. SHEMBULL KUANTIK-HYJNOR:

INTIMITETI I KUFIZUAR DHE NDIKIMI I PAKUFIZUAR

Në fizikën kuantike, një grimcë mund të jetë lokale në pozicion, por jo-lokale në ndikim. Ajo është e kufizuar në hapësirë, por ndikimi i saj shtrihet përtej saj.

Kjo analogji vlen drejtpërdrejt për femrën.

- Fizikisht: intimiteti i saj është i kufizuar, i përkushtuar dhe i lidhur me marrëdhënien bashkëshortore.
- Shpirtërisht: ndikimi i saj është i pakufizuar.

Shembull konkret:

Një femër që ruan intimitetin, por kultivon urtësinë:

- formon fëmijë të ekuilibruar,
- krijon familje të qëndrueshme,
- ndikon në shoqëri pa dalë në skenë.

Ky është parimi i jo-lokalitetit etik: ndikimi nuk varet nga ekspozimi, por nga thellësia. Sa më e thellë të jetë prania, aq më i gjerë bëhet ndikimi.

4. E MIRA DHE E KEQJA SI GJENERIM, JO SI NATYRË

Kur thuhet se femra është burim i së mirës dhe së keqes, kjo nuk nënkupton faj ose përgjegjësi absolute, por fuqi gjeneruese.

Shembull konkret:

- Femra që edukon me dashuri → gjeneron njerëz që pajtojnë.
- Femra e shtypur, e shfrytëzuar ose e zbratur → gjeneron plagë që kalojnë brez pas brezi.

Në kuantikë, gjendja fillestare e sistemit përcakton evolucionin e tij. Në rendin njerëzor, fillimi është shtëpia, dhe qendra e saj është femra. Ajo nuk krijon fat, por krijon kushte. Dhe kushtet përcaktojnë drejtimin e jetës.

5. SHEMBULL PËRFUNDIMTAR: FEMRA SI YLL DHE FANAR

Femra është njëkohësisht:

- **yll**, në kuptimin hyjnor: jep dritë pa u prekur;
- **fanar**, në kuptimin kuantik: orienton pa lëvizur.

Një yll nuk zbret në tokë për t'u parë. Një fanar nuk shkon pas anijeve. Ata qëndrojnë. Dhe pikërisht sepse qëndrojnë, shpëtojnë.

Kështu, femra nuk duhet të mbytet si fizikë dhe as të shfrytëzohet si trup. Ajo duhet të njihet dhe të ruhet si shpirt formues, sepse aty ndodhet fuqia e saj e vërtetë.

PËRMBYLLJE E LIDHUR

Kur femra vendoset në këtë rol:

- familja bëhet sistem koherent,
- fëmijët rriten pa dhunë,
- shoqëria shërohet pa imponim.

Kjo nuk është ideologji.

Është ligj i jetës - i lexueshëm njëkohësisht në rendin kuantik dhe në rendin hyjnor.

KAPITULLI 17

SHOQËRIA DHE MALLËZIMI I NJERIUT

Shoqëria nuk shkatërrohet menjëherë nga dhuna e hapur. Ajo shkatërrohet më parë nga mallëzimi i njeriut. Dhuna është simptomë e vonë; mallëzimi është sëmundja e hershme. Kur njeriu pushon së qeni qëllim dhe shndërrohet në mjet, kur vlera matet me dukje dhe jo me kuptim, shoqëria humb boshtin e saj etik. Mallëzimi nuk është vetëm proces ekonomik; ai është proces thellësisht shpirtëror, sepse e zhvesh jetën nga dinjiteti dhe e kthen marrëdhënien njerëzore në transaksion.

Mallëzimi fillon aty ku fjala humb peshën dhe figura zëvendëson thelbin. Njeriu shfaqet, por nuk ndërtohet; promovohet, por nuk formohet. Identiteti nuk lind më nga përmbajtja e brendshme, por nga imazhi i jashtëm. Në këtë gjendje, liria keqkuptohet si mundësi për t'u shitur, ndërsa dashuria si mjet për t'u konsumuar. Shoqëria e tillë prodhon zhurmë të vazhdueshme, por jo kuptim; lëvizje të pandërprera, por jo drejtim.

Mallëzimi e prish raportin e njeriut me vetveten. Njeriu fillon ta shohë veten si projekt për treg dhe jo si qenie për kuptim. Vlera e tij matet me shikueshmëri, pëlqime, fitim ose përdorshmëri. Në këtë rend, ajo që nuk shitet, nuk vlen. Dhe ajo që nuk vlen, harrohet. Kështu, jeta njerëzore humb thellësinë dhe bëhet sipërfaqe e konsumueshme.

Kur familja dobësohet, mallëzimi përshpejtohet. Familja është struktura e parë ku njeriu nuk duhet të jetë mall, por qëllim. Aty ku kjo strukturë humb funksionin e saj formues, shoqëria kërkon zëvendësime të shpejta: institucione pa shpirt, rregulla pa dritë dhe role pa përgjegjësi. Këto zëvendësime krijojnë rend të përkohshëm, por nuk krijojnë koherencë të

brendshme. Pa koherencë, çdo rend është i brishtë dhe i destinuar për krizë.

Në këtë proces, femra dhe fëmija bëhen shenjat më të qarta të shpërbërjes. Kur femra reduktohet në imazh dhe fëmija në statistikë, shoqëria ka kaluar kufirin etik. Ajo nuk formon më njerëz, por produkte. Dhe produktet nuk mbajnë përgjegjësi morale; ato prodhohen, konsumohen dhe hidhen. Shoqëria që sillet kështu me femrën dhe fëmijën, e ka pranuar mallëzimin si normë të jetës.

Mallëzimi prek edhe marrëdhënien e njeriut me punën, dijen dhe pushtetin. Puna humb kuptimin e shërbimit dhe bëhet vetëm burim fitimi. Dija shkëputet nga etika dhe kthehet në instrument dominimi. Pushteti ndahet nga përgjegjësia dhe shndërrohet në imponim të ftohtë. Këto nuk janë kriza të veçuara; janë shenja të së njëjtës sëmundje: humbja e masës dhe e orientimit njerëzor.

Shoqëria e mallëzuar nuk e njeh më kufirin. Ajo e shtyn lirinë drejt shfrenimit dhe drejtësinë drejt mekanikës. Në këtë gjendje, konfliktet nuk zgjidhen në rrënjë; ato vetëm menaxhohen përkohësisht. Pajtimi nuk ndërtohet; ai simulohet për nevoja të momentit. Dhe çdo simulim i tillë e thellon mosbesimin, sepse njerëzit e ndiejnë se po trajtohen si mjete, jo si qëllime.

Manifesti i Dritës e sheh këtë gjendje jo si fat të pashmangshëm historik, por si pasojë të kthyeshme. Kthesa nuk ndodh me reforma të shpejta dhe as me retorikë morale të zhurmshme. Ajo ndodh kur shoqëria e rikthen njeriun nga mall në qenie; kur e rikthen familjen nga periferi në qendër; kur e vendos femrën dhe fëmijën jo si mjete politike, ekonomike apo ideologjike, por si bosht etik të jetës së përbashkët.

Rikthimi i kuptimit nuk kërkon izolim nga bota dhe as mohim të zhvillimit. Ai kërkon thellim në vetë zhvillimin. Shoqëria nuk shërohet duke u mbyllur, por duke u rregulluar nga

brenda. Aty ku familja rrezaton dashuri dhe masë, shoqëria e merr këtë rrezatim pa detyrim. Aty ku femra është yll dhe fanar, shoqëria nuk ka nevojë për dritë artificiale, sepse orientimi është i brendshëm.

Ky kapitull mbyllet me një parim themelor: shoqëria bëhet njerëzore aq sa njeriu nuk shitet. Sa herë që njeriu kthehet në mall, shoqëria humb një pjesë të shpirtit të saj. Sa herë që njeriu rikthehet në qëllim dhe në vlerë të pakushtëzuar, shoqëria e rifiton orientimin, masën dhe shpresën për qëndrueshmëri.

KAPITULLI 18

BURIMI I VËRTETË I LIRISË SË FEMRËS

Liritë e femrës nuk burojnë nga njeriu, as nga teoritë kalimtare, as nga shkencëtarët apo ideologët e epokës. Ato burojnë nga parimet e kuantikës dhe të hyjnores, sepse vetëm këto dy rendë mbajnë masën, koherencën dhe kuptimin e jetës. Çdo përpjekje për ta ndërtuar lirinë e femrës mbi vullnete njerëzore, mbi moda mendimi apo mbi sisteme që ndryshojnë me kohën, përfundon në robëri të re, të maskuar si çlirim.

Në rendin kuantik, liria ekziston vetëm aty ku ka masë dhe koherencë. Një sistem pa masë shpërbëhet; një liri pa parim shfrenohet. Po kështu, femra mbetet e lirë vetëm kur veprimtaria e saj është e lidhur me ekuilibrin, me përgjegjësinë dhe me kuptimin e pasojës së veprimit. Liria që vjen nga impulse të jashtme ose nga imponime teorike nuk e stabilizon qenien; ajo e copëton.

Në rendin hyjnor, liria nuk është privilegj i dhënë nga të tjerët, por gjendje e brendshme e lidhur me dinjitetin dhe amanetin e jetës. Femra është e lirë kur vepron në përputhje me këtë amanet. Ajo e humb lirinë sa herë që shkëputet nga kuptimi shpirtëror dhe reduktohet në mjet, rol ose objekt. Hyjnorja nuk e kufizon femrën; ajo e ruan nga vetëshkatërimi.

Çdo "liri" që nuk mbështetet në këto dy parime - kuantikën dhe hyjnore - e zhvendos robërinë nga jashtë në brendësi. Ajo e bën femrën të duket e lirë, por e mban të varur nga vlerësimi, ekspozimi dhe konsumimi. Kjo nuk është liri; është varësi e rafinuar.

Prandaj, liria e vërtetë e femrës nuk kërkohet; ajo njësohet me parimin. Kur femra e merr këtë parim dhe e zbaton, ajo nuk ka nevojë për shpallje, mbrojtje artificiale apo justifikime teorike. Liria e saj bëhet e dukshme përmes qetësisë, dashurisë dhe

ndikimit formues. Dhe kjo liri, sepse është e lidhur me rendin e qenies, nuk mund të merret dhe nuk mund të shitet.

Femra është femër dhe nuk shndërrohet në mashkull. Kjo nuk është kufizim, por përcaktim ontologjik. Ashtu si burri ka gjininë e vet, edhe femra ka gjininë e saj; dhe fëmijët lindin me gjini. Këto dallime nuk janë rastësi shoqërore, por rend i krijimit, që kërkon role të ndryshme, jo hierarki vlere.

Në këtë manifest, roli i femrës nuk vendoset në hapësirën e ekspozimit publik, por në hapësirën e themelit. Shtëpia është vendi ku femra ushtron fuqinë e saj më të lartë formuese: aty ajo ndërton bazën shpirtërore, përcjell masë, edukon dashuri dhe stabilizon jetën. Ky rol nuk e zvogëlon femrën; e vendos në qendër të kuptimit.

Hapësira jashtë shtëpisë, kur nuk është e ndriçuar nga parimi, e rrezikon femrën duke e zhveshur nga roli i saj njerëzor dhe duke e reduktuar në objekt dëshire. Aty ku vlera matet me dukje, femra shpesh nuk shihet si qenie me dinjitet, por si epsh dhe lakmi. Kjo nuk është liri; është shfrytëzim i maskuar. Prandaj, përcaktimi i rolit të femrës në shtëpi nuk është mbyllje, por mbrojtje e dinjitetit. Në shtëpi, femra nuk vlerësohet për pamjen, por për qenien; jo për joshjen, por për dashurinë; jo për ekspozimin, por për ndikimin. Aty ajo e gjen lirinë që nuk konsumohet dhe dashurinë që nuk shfrenohet.

Shoqëria e shëndoshë ndërtohet duke respektuar këtë rend: burri dhe femra si plotësues, jo si zëvendësues të njëri-tjetrit. Kur rolet ngatërrohen dhe dallimet mohohen, lind konfuzioni; kur rolet respektohen dhe dallimet pranohen, lind koherenca. Kjo koherencë është kusht i pajtimit dhe i paqes shoqërore.

Femra nuk thirret të braktisë natyrën e saj për të fituar liri; ajo thirret ta jetojë natyrën e saj me dritë. Liria e saj nuk rritet duke u ekspozuar, por duke u rrënjosur. Dhe aty ku rrënjët janë të forta, shoqëria rritet pa e shfrytëzuar njeriun.

Femra është e lidhur me parime, jo me rrethana. Burimi i energjisë dhe i frymëzimit të saj nuk vjen nga aprovimi i

jashtëm, por nga Zoti dhe nga rendi kuantik i jetës. Prej këtyre dy burimeve ajo merr masë, qartësi dhe qëndrueshmëri, për t'i përçar më pas te burri, te fëmijët dhe te farefisi. Ky përçim nuk është imponim, por rrezatim.

Në këtë rend, femra vepron si kanal i energjisë së rregulluar. Ajo nuk e shpik dritën; ajo e përçon. Kur është e lidhur me parimin hyjnor, veprimi i saj fiton kuptim dhe qetësi; kur është në koherencë kuantike, ndikimi i saj bëhet i qëndrueshëm dhe i shumëfishuar. Ajo ndikon pa zhurmë, formon pa dhunë dhe edukon pa frikë.

Fuqia formuese e femrës rritet kur ajo vepron ndër femra të ndershme, sepse koherenca e valëve shpirtërore kërkon përputhje morali dhe qëllimi. Kjo nuk është izolim, por përqendrim: bashkëveprim që e ruan energjinë nga shpërndarja dhe e mbron nga shfrenimi.

Edhe në fushat e dijes dhe të shkencës, veprimi i femrës mbetet i frytshëm vetëm kur është i lidhur me këto parime. Dija pa masë e zbraz njeriun; dija e ndriçuar e ndërton. Kur femra vepron me etikë të qartë dhe koherencë të brendshme, ajo nuk e humb natyrën e saj shpirtërore; përkundrazi, e thellon ndikimin njerëzor.

Jo çdo e drejtë që shpiket është shenjë drejtësie. Ka të drejta që lindin nga interesa, frikë ose impulse ideologjike, jo nga dinjiteti i qenies njerëzore. Kur e drejta shkëputet nga parimi, ajo pushon së qeni mbrojtje dhe shndërrohet në instrument.

Në rendin e Manifestit të Dritës, e drejta buron nga përputhja me rendin hyjnor dhe me koherencën kuantike të jetës. Çdo e drejtë që nuk respekton masën, natyrën dhe qëllimin e qenies njerëzore, nuk ndriçon; ajo turbullon.

Prandaj, ky manifest nuk i mohon të drejtat, por i rikthen te burimi i tyre i vërtetë. E drejta e femrës dhe e fëmijës lind nga njohja e rolit, e natyrës dhe e amanetit që mbartin. Vetëm aty ku e drejta buron nga drita, ajo çliron pa shfrenuar dhe mbron pa shfrytëzuar.

KAPITULLI 19

ROLI I FEMRËS - BOSHTI FORMUES I JETËS

Roli i femrës nuk është funksion shoqëror i rastësishëm dhe as produkt i rrethanave historike apo kulturore. Ai është përcaktim themelor i rendit të jetës, i lidhur drejtpërdrejt me mënyrën se si formohet njeriu, familja dhe shoqëria. Femra është pikënisje e formimit njerëzor jo sepse sundon, komandon apo dominon, por sepse gjeneron kuptim. Në qenien e saj ndërthuren parimi hyjnor dhe koherenca e krijimit; prej saj lind lidhja e parë njerëzore, masa etike dhe orientimi fillestar i jetës.

Femra nuk vepron si zë i zhurmshëm i hapësirës publike dhe as si figurë që kërkon vëmendje përmes ekspozimit. Fuqia e saj qëndron në qetësi, në prani dhe në qëndrueshmëri. Ajo është qendër ndërtimi, jo skenë shfaqjeje. Brenda familjes, femra krijon fushën ku dashuria nuk mbetet ndjenjë e rastit, por bëhet rregull i jetës; ku liria nuk shndërrohet në shfrenim, por bëhet përgjegjësi; ku dija nuk grumbullohet si informacion, por shndërrohet në urtësi që udhëheq veprimin. Rendi që ajo krijon nuk imponohet me forcë dhe as nuk shpallet me parulla. Ai rrezaton natyrshëm përmes mënyrës së të jetuarit, të të folurit dhe të të vepruarit. Dhe ajo që rrezaton familja, përhapet pa dhunë në shoqëri. Shoqëria nuk ndërtohet nga ligje të thata dhe as nga struktura të zbrazëta; ajo ndërtohet nga familje të qëndrueshme, dhe në qendër të kësaj qëndrueshmërie qëndron femra.

Burimi i kësaj fuqie formuese nuk është teoria, as moda e kohës dhe as ideologjitë kalimtare. Ai buron nga lidhja me parimin. Kur femra është e lidhur me Zotin dhe me koherencën e jetës, veprimtaria e saj fiton peshë të brendshme dhe qëndrueshmëri afatgjatë. Ajo nuk ka nevojë të

dëshmojë veten përmes konkurrencës apo përplasjes; prania e saj mjafton për të rregulluar.

Kjo energji nuk mbetet e mbyllur brenda saj. Ajo përçohet te burri, te fëmijët dhe te farefisi, duke e mbajtur sistemin njerëzor në ekuilibër. Kur kjo lidhje prishet, shoqëria humb masën dhe fillon shpërndarja: konfliktet shtohen, fjalët humbin peshë dhe marrëdhëniet bëhen të brishta. Kur kjo lidhje ruhet, edhe në rrethana të vështira lind stabilitet.

Prandaj, roli i femrës nuk matet me dukje, as me ekspozim publik dhe as me zhurmë mediatike. Ai matet me ndikim formues. Jo me sa shihet, por me sa ndërton. Jo me sa flet, por me sa mban bashkë. Femra është yll që udhëzon pa u prekur dhe fanar që mban drejtimin pa lëvizur. Ajo nuk është vlerë materiale për t'u konsumuar, por vlerë shpirtërore për t'u ruajtur.

Kur kjo kuptohet, rendi i jetës stabilizohet pa imponim. Sepse aty ku femra e mban rolin e saj si bosht formues, jeta nuk shpërbëhet në kaos dhe shoqëria nuk ka nevojë të shpikë zëvendësime artificiale për mungesën e kuptimit. Aty ku femra qëndron në këtë rol, jeta formohet, vazhdon dhe merr drejtim.

KAPITULLI 20

FEMRA, FAMILJA DHE RREZATIMI SHOQËROR

Familja është njësia më e vogël e shoqërisë, por fuqia e saj është e pakrahasueshme, sepse aty formohet njeriu përpara se ai të dalë në botë. Ajo nuk funksionon si institucion formal me rregulla të thata, por si fushë jetese ku ndërtohen zakonet e para, kuptimi i kufirit dhe ndjeshmëritë themelore morale. Brenda kësaj fushe, ritmi i jetës nuk caktohet nga ligje të shkruara, por nga prania e përditshme, nga shembulli dhe nga mënyra se si përballohen situatat e zakonshme. Në qendër të kësaj fushe qëndron femra, jo si figurë dominuese dhe as si autoritet imponues, por si rregulluese e ritmit të jetës dhe mbajtëse e ekuilibrit të brendshëm.

Rrezatimi shoqëror nuk fillon në sheshe, në tribuna apo në struktura të mëdha publike. Ai nuk lind nga fjalimet, as nga projektet e zhurmshme dhe as nga imponimi institucional. Rrezatimi shoqëror fillon në hapësira të vogla dhe të heshtura: në mënyrën si flitet brenda shtëpisë, si dëgjohet tjetri pa e ndërprerë, si përballohet konflikti pa poshtërim dhe si ruhet dashuria në përditshmëri. Femra është bartëse e këtij rrezatimi, sepse ajo e jeton lidhjen mes parimit dhe praktikës. Ajo nuk e shpall dritën; ajo e përkthen atë në veprim të përditshëm.

Kur femra është e qëndrueshme shpirtërisht, familja fiton koherencë. Kjo koherencë nuk prodhon izolim nga bota, por qetësi të brendshme. Fëmijët rriten me ndjenjën e sigurisë, jo sepse gjithçka është e përsosur, por sepse kufijtë janë të kuptueshëm dhe dashuria nuk kushtëzohet. Burri gjen mbështetje pa u dobësuar dhe pa e humbur rolin e tij, sepse mbështetja nuk është nënshtrim, por përputhje. Marrëdhëniet brenda familjes nuk kërkojnë dëshmi të vazhdueshme force, sepse forca zëvendësohet nga besimi. Kështu, familja bëhet

burim i një energjie që nuk imponon, por përhapet natyrshëm.

Rrezatimi që del nga familja nuk ka nevojë për propagandë dhe as për promovim. Ai shfaqet vetvetiu në mënyrën si njerëzit sillen në shoqëri, si i respektojnë kufijtë e tjetrit dhe si e kuptojnë lirinë. Një shoqëri e ndërtuar mbi familje të qëndrueshme nuk ka nevojë për rregulla të ashpra dhe ndëshkime të vazhdueshme, sepse masa është mësuar që në fillim. Ky është një ligj i heshtur, por i fortë: ajo që formohet në familje, reflektohet në shoqëri pa detyrim.

Në këtë rend, femra nuk largohet nga shoqëria dhe as nuk izolohet prej saj. Përkundrazi, ajo e formon shoqërinë nga brenda. Ndikimi i saj nuk matet me praninë fizike në çdo hapësirë publike dhe as me dukjen e saj në skenën shoqërore, por me cilësinë e jetës që ajo ndihmon të ndërtohet. Ajo nuk kërkon pushtet shoqëror, sepse mban fuqi formuese. Dhe kjo fuqi, sepse vepron në thellësi, është më e qëndrueshme se çdo autoritet i përkohshëm.

Shoqëria shpesh gabon kur kërkon zgjidhje të shpejta jashtë familjes. Ajo ndërton struktura për të korrigjuar pasojat, në vend që të forcojë burimin. Këto struktura mund të funksionojnë përkohësisht, por nuk e shërojnë shkaku. Kur burimi forcohet, pasojat dobësohen vetvetiu. Kjo është arsyeja pse Manifesti i Dritës e vendos femrën në qendër të familjes: jo për ta kufizuar dhe as për ta mbyllur, por për ta vendosur aty ku ndikimi i saj është i plotë dhe i natyrshëm.

Kështu, rrezatimi shoqëror bëhet pasojë e rendit të brendshëm dhe jo produkt i imponimit të jashtëm. Aty ku familja është e ndriçuar, shoqëria merr formë pa dhunë. Aty ku femra është e lidhur me parimin, shoqëria e gjen orientimin pa humbur lirinë. Dhe aty ku kjo lidhje ruhet, drita nuk shuhet me ndërrimin e kohëve, por kalon nga brezi në brez, duke e mbajtur jetën njerëzore në masë, kuptim dhe qëndrueshmëri.

KAPITULLI 21

GRUAJA DHE BURRI – SI PLOTËSIM, JO SI KONKURRENCË

Gruaja dhe burri nuk janë dy pole të kundërta që përplasen për hapësirë, pushtet apo vlerë. Ata janë dy parime që ekzistojnë për t'u plotësuar. Kur vendosen në konkurrencë, humbet kuptimi i marrëdhënies dhe lind tensioni; kur vendosen në marrëdhënie të drejtë, lind rendi njerëzor. Plotësimi nuk është barazim rolesh dhe as shkrirje dallimesh, por harmoni funksionesh. Secili mban një përgjegjësi të ndryshme, por këto përgjegjësi kanë peshë të barabartë shpirtërore.

Burri sjell drejtim, mbrojtje dhe përgjegjësi strukturore. Ai mban barrën e qëndrueshmërisë dhe të orientimit në kohë. Femra sjell masë, lidhje dhe jetëformim. Ajo mban barrën e koherencës dhe të vazhdimësisë. Kur këto dy parime bashkëpunojnë, familja fiton stabilitet të brendshëm dhe shoqëria merr orientim pa dhunë. Kur ato ngatërrohen, zëvendësohen ose vihen në garë, lind konfuzioni dhe energjia shpërndahet pa qëllim.

Në këtë marrëdhënie, femra nuk e humb lirinë duke u lidhur me burrin; përkundrazi, ajo e thëllon atë. Liria e përbashkët nuk është heqje dorë nga vetvetja, por ndarje përgjegjësie. Burri nuk e sundon femrën dhe as femra nuk e rivalizon burrin. Të dy e mbajnë barrën e jetës nga anë të ndryshme, por në të njëjtin drejtim. Kjo e bën lidhjen të qëndrueshme dhe jo të përkohshme.

Kur marrëdhënia ndërtohet mbi parim, intimiteti nuk shndërrohet në konsum dhe autoriteti nuk kthehet në dhunë. Dashuria nuk përdoret si justifikim për shfrenim dhe as si mjet kontrolli. Ajo bëhet rregull i heshtur i jetës së

përbashkët. Kjo nuk është koherencë e shpallur me fjalë, por koherencë e jetuar në përditshmëri. Dhe pikërisht kjo koherencë është baza e edukimit të fëmijëve.

Fëmijët që rriten në një marrëdhënie plotësuese mësojnë me shembull dallimin mes forcës dhe dhunës, mes lirisë dhe shfrenimit, mes dashurisë dhe epshit. Ata kuptojnë se rolet nuk janë kufizime që duhen thyer, por rrugë përgjegjësie që duhen mbajtur. Kështu, brezi i ardhshëm nuk ka nevojë të shpikë rendin nga e para; ai e trashëgon atë të ndriçuar dhe të qëndrueshëm.

Shoqëria shpesh gabon duke e trajtuar barazinë si njëjtësim. Njëjtësimi e shuan dallimin dhe prodhon varfëri funksionale. Barazia e vërtetë nuk është barazi funksionesh, por barazi dinjiteti. Ajo e pranon dallimin si pasuri dhe e ruan plotësimin si themel të rendit njerëzor. Aty ku ky dallim mohohet, lind konfuzioni; aty ku respektohet, lind ekuilibri.

Manifesti i Dritës e sheh marrëdhënien mes gruas dhe burrit si model të rregullimit shoqëror. Aty ku ata bashkëpunojnë pa konkurrencë, shoqëria e humb nevojën për konflikte të shtuara dhe për korrigjime të dhunshme. Aty ku secili e njihë rolin e vet dhe e mban me përgjegjësi, liria bëhet e qëndrueshme dhe dashuria fiton formë të jetueshme.

Kështu, gruaja dhe burri nuk janë dy rrugë të ndara që ecin paralelisht pa u takuar, por një udhë e përbashkët me dy kahje plotësuese. Dhe aty ku kjo udhë ndiqet me dritë, familja rrezaton pa zhurmë, fëmijët rriten me besim dhe shoqëria gjen paqe pa imponim.

KAPITULLI 22

KOLAPSI ETIK SI SHKËPUTJE NGA BURIMI

Kolapsi etik nuk ndodh papritur dhe as rastësisht. Ai nuk shfaqet si një ngjarje e vetme dramatike, por si përfundim i një procesi të gjatë shkëputjeje nga burimi i kuptimit. Në fillim humbet orientimi, pastaj relativizohen parimet dhe në fund rendi zëvendësohet nga improvizimi. Shoqëria mund të vazhdojë të funksionojë në pamje të jashtme, por brenda saj fillon shpërbërja e ngadaltë, e padukshme, por e pashmangshme.

Shkëputja nis aty ku qenia njerëzore nuk kuptohet më si qëllim në vetvete, por si mjet për të prodhuar efekt, fitim, pushtet ose dominim. Në momentin kur njeriu përdoret dhe nuk respektohet më si qenie me dinjitet, etikës i hiqet toka nën këmbë. Ligjet fillojnë të shumëfishohen, rregullat shtohen dhe procedurat komplikohen, por drejtësia pakësohet. Kjo është shenja e parë e kolapsit: inflacion normash dhe varfëri kuptimi.

Kolapsi thellohet ndjeshëm kur femra shkëputet nga burimi i saj parimor. Kur ajo largohet nga Drita dhe lidhet me dukjen, me ekspozimin dhe me vlerësimin sipërfaqësor, familja humb qendrën e saj rregulluese. Jeta vazhdon në formë, por pa masë. Fëmijët rriten pa orientim të qartë, marrëdhëniet ndërtohen mbi impuls dhe liria keqkuptohet si shfrenim. Shoqëria përpiqet ta korrigjojë këtë zbrazëti përmes institucioneve, por institucionet nuk e zëvendësojnë kurrë burimin e munguar.

Në këtë fazë, edhe të drejtat shkëputen nga parimi dhe shndërrohen në mjete presioni. Ato nuk shërbejnë më për të mbrojtur dinjitetin, por për të ushqyer instinktin dhe konfliktin. Kur e drejta humb lidhjen me masën dhe me natyrën e rolit njerëzor, ajo prodhon kundërefekt: në vend të

lirisë krijon varësi, në vend të barazisë krijon rivalitet dhe në vend të mbrojtjes krijon shfrytëzim të rafinuar. Kjo është faza ku padrejtësia maskohet si progres.

Kolapsi etik shfaqet edhe në gjuhë. Fjala zbrazet nga kuptimi dhe mbushet me zhurmë. Ajo nuk përdoret më për të ndriçuar realitetin, por për ta mbuluar boshllëkun. Termat humbin peshën, konceptet relativizohen dhe mendimi humb drejtimin. Kjo është arsyeja pse shoqëritë në kolaps flasin shumë, por kuptojnë pak; komunikojnë vazhdimisht, por nuk ndërtojnë kuptim të përbashkët.

Shkëputja nga burimi prodhon edhe një iluzion të rrezikshëm: bindjen se njeriu mund ta shpikë rendin sipas dëshirës së vet. Kjo bindje e mohon rendin e krijimit dhe e zëvendëson atë me konstrukte të përkohshme ideologjike. Por çdo rend i shpikur pa parim është i paqëndrueshëm. Ai kërkon kontroll të vazhdueshëm, rregullim të dhunshëm dhe prodhon rezistencë të përhershme. Kështu, shoqëria futet në cikël tensioni pa dalje.

Kolapsi etik nuk është vetëm krizë morale; ai është edhe krizë energjie. Kur Drita zbehet, energjia shpërndahet dhe humbet intensitetin ndërtues. Veprimet shtohen, angazhimi rritet, por rezultatet pakësohen. Njerëzit lodhen më shumë, por ndërtojnë më pak. Kjo lodhje kolektive është shenjë se sistemi po funksionon pa koherencë dhe pa drejtim.

Megjithatë, kolapsi nuk është fundi. Ai është sinjal. Një shoqëri që arrin në këtë pikë përballet me dy rrugë të mundshme: ose ta thellojë shkëputjen duke forcuar kontrollin dhe imponimin, ose të rikthehet te burimi duke rindërtuar parimin. Manifesti i Dritës zgjedh rrugën e dytë, sepse vetëm ajo ofron shërim të qëndrueshëm dhe jo zgjidhje të përkohshme.

Rikthimi nuk ndodh duke mohuar gabimet, por duke i emërtuar ato. Nuk ndodh duke shpikur norma të reja, por duke rikthyer masën e humbur. Dhe nuk ndodh duke luftuar pasojat, por duke rindërtuar burimin: Dritën si orientim,

femrën si qendër formuese, familjen si vatër të rendit dhe jetën si amanet.

Ky kapitull mbyllet me këtë përfundim: kolapsi etik është pasojë e drejtpërdrejtë e shkëputjes nga burimi, por shërimi fillon në çastin kur burimi njihet sërish. Dhe aty ku burimi njihet, rrjedha e jetës e gjen përsëri drejtimin e saj të natyrshëm.

KAPITULLI 23

RIKTHIMI TE BURIMI DHE SHËRIMI I SHOQËRISË

Rikthimi te burimi nuk është nostalgji, as idealizim i së kaluarës dhe as kthim prapa në kohë. Ai është rikthim në parim. Shoqëria nuk shërohet duke shpikur forma të reja jetese, modele të reja sjelljeje apo struktura gjithnjë e më komplekse, por duke rindërtuar boshtin e humbur mbi të cilin çdo formë merr kuptim. Ky bosht është Drita, e kuptuar jo si metaforë abstrakte, por si ligj orientimi, si masë veprimi dhe si përgjegjësi e vetëdijes njerëzore.

Shërimi fillon aty ku njeriu ndalet së kërkuari zgjidhje të jashtme për probleme që lindin nga brenda. Kur shoqëria e pranon se kriza e saj themelore nuk është mungesë rregullash, por mungesë parimi, ajo bën hapin e parë drejt shërimit. Ky hap nuk kërkon revolucione të zhurmshme dhe as përmbysje të dhunshme, por rregullim të qetë të brendshëm, rikthim të masës dhe qartësim të drejtimit.

Rikthimi te burimi do të thotë rikthim te rendi i krijimit. Në këtë rend, njeriu nuk është qendër absolute, por mbajtës përgjegjësie. Liria nuk është e pakushtëzuar, por e ndriçuar; dashuria nuk është impuls i çastit, por fushë rregulluese e marrëdhënieve; drejtësia nuk është mekanike dhe e ftohtë, por e lidhur me dinjitetin njerëzor. Kur këto parime rikthehen në qendër, veprimet njerëzore humbin shfrenimin dhe fitojnë masë, kuptim dhe qëndrueshmëri.

Në këtë proces shërimi, femra merr sërish vendin e saj si qendër formuese. Jo si figurë publike për t'u ekspozuar dhe as si simbol ideologjik, por si burim i rendit të parë në familje. Kur femra lidhet me Dritën dhe me koherencën e jetës, ajo e shndërron shtëpinë në vatër stabiliteti. Kjo vatër nuk mbyllet ndaj shoqërisë dhe as nuk izolohet prej saj; përkundrazi, ajo e ushqen shoqërinë. Çfarë formohet në shtëpi shfaqet

natyrshëm jashtë saj si sjellje e matur, si respekt për kufirin dhe si përgjegjësi e jetuar.

Rikthimi te burimi nuk e përjashton dijen dhe as shkencën. Përkundrazi, ai i rregullon dhe i orienton ato. Dija që lidhet me etikën bëhet shërim dhe ndërtim; dija e shkëputur nga parimi bëhet rrezik dhe instrument dominimi. Shkenca, kur vepron në koherencë me rendin e jetës, nuk e zvogëlon njeriun dhe as nuk e absolutizon atë, por e ndihmon të kuptojë kufijtë dhe mundësitë e veta. Ky është shërim i mendjes përmes masës.

Shoqëria e shëruar nuk ka nevojë për kontroll të tepruar dhe as për imponim të vazhdueshëm, sepse vetëdija është rikthyer. Njerëzit nuk veprojnë drejt nga frika e ndëshkimit, por nga kuptimi i pasojës. Marrëdhëniet nuk mbahen nga presioni dhe detyrimi, por nga besimi i ndërsjellë. Konfliktet nuk zhduken, sepse ato janë pjesë e jetës, por zgjidhen pa u shndërruar në dhunë. Kjo është shenja më e qartë se burimi po vepron sërish.

Shërimi nuk është akt i vetëm dhe as arritje e menjëhershme. Ai është proces i vazhdueshëm që kërkon durim, qëndrueshmëri dhe përkushtim ndaj parimit. Por çdo hap i bërë drejt burimit prodhon qetësi, edhe kur vështirësitë mbeten. Sepse qetësia nuk lind nga mungesa e problemeve, por nga qartësia e drejtimit dhe nga besimi se jeta ka rend.

Ky kapitull mbyllet me këtë përfundim: shoqëria shërohet kur rikthehet te burimi i saj dhe e mban atë të hapur. Drita nuk imponohet dhe as nuk detyron; ajo pranohet. Dhe kur pranohet, ajo rregullon jetën pa zhurmë, e rikthen kuptimin pa dhunë dhe e bën të mundur një të ardhme që nuk ndërtohet mbi frikë, por mbi përgjegjësi, dashuri dhe vetëdije të ndriçuar.

KAPITULLI 24

FJALA QË E MBAN QENIEN

Ky libër mban vetëm një emër, jo për të ngritur autorësinë si identitet, por për të ruajtur rregullin e përgjegjësisë. Fjala ka nevojë për bartës, ashtu si drita ka nevojë për hapësirë ku të kalojë. Emri është shenjë rendi, jo pretendim mbi burimin.

Çdo rend që qëndron nuk ndërtohet mbi shpikje, por mbi njohje. Parimet ekzistenciale nuk krijohen nga mendimi dhe nuk varen nga vullneti i kohës. Ato janë kushte të qenies. Janë aty para se të emërtohen dhe mbeten edhe kur mohohen. Njeriu nuk i shpik; ai vetëm përputhet ose përplaslet me to.

Qenia njerëzore ekziston si mbajtëse e përgjegjësisë. Jo përgjegjësi e imponuar nga jashtë, por përgjegjësi që lind nga vetë fakti i të qenit. Të ekzistosh do të thotë të ndikosh. Të ndikosh do të thotë të mbash pasojë. Kjo lidhje nuk mund të shkëputet pa u shpërbërë vetë rendi i jetës.

Drita, në këtë vepër, nuk trajtohet si figurë emocionale apo simbol poetik, por si kusht orientimi. Ajo është aftësia për të dalluar masën nga shfrenimi, kuptimin nga impulsi dhe lirinë nga arbitrarja. Pa këtë dallim, lëvizja humb drejtimin; me këtë dallim, edhe qëndrimi bëhet veprim i kuptimtë.

Dashuria nuk paraqitet si ndjenjë kalimtare, por si strukturë e lidhjes. Ajo e mban qenien në raport me tjetrin pa e shkatërruar as veten, as tjetrin. Dashuria ekzistenciale nuk konsumon dhe nuk shteron; ajo mban. Nuk shfaqet me zhurmë, por me vazhdimësi. Ajo është formë e qëndrueshme e pranisë.

Liria, e shkëputur nga masa, shpërndahet dhe zbrazet. E lidhur me përgjegjësinë, ajo bëhet hapësirë veprimi e ndriçuar. Nuk është liria ajo që e rrezikon jetën, por mungesa e orientimit të saj. Prandaj, liria ekzistenciale nuk është e

pakufizuar, por e përkufizuar nga kuptimi dhe nga pasojat që mban.

Shoqëria nuk është qëllim në vetvete. Ajo është pasojë. Ajo merr formë nga mënyra se si qenia njerëzore e kupton veten, tjetrin dhe jetën. Kur këto kuptohen në nivel parimor, shoqëria rregullohet pa dhunë. Kur keqkuptohen, shoqëria përpiket ta zëvendësojë vetëdijen me kontroll dhe rregullin me imponim.

Familja shfaqet si hapësira ku parimet ekzistenciale bëhen jetë konkrete. Aty mësohet masa përpara ligjit, lidhja përpara kontratës dhe përgjegjësia përpara të drejtës së shpallur. Kjo nuk është zgjedhje kulturore, por strukturë ontologjike: qenia formon qenien përmes pranisë dhe shembullit.

Asgjë nga kjo nuk kërkon miratim. Parimet ekzistenciale nuk votojnë dhe nuk kundërshtohen. Ato ose respektohen, ose prodhojnë pasojë. Ky është ligji i heshtur që vepron pavarësisht bindjeve, diskurseve apo kohës historike.

Kjo vepër nuk synon të bindë. Ajo synon të rikujtojë. Jo të shpikë rend, por të tregojë se rendi ekziston. Jo të krijojë dritë, por të heqë pengesat që e mbulojnë. Fjala këtu nuk është qëllim në vetvete; ajo është mbajtëse e qenies.

Dhe aty ku fjala e mban qenien, rrjedha nuk humbet. Ajo vazhdon, edhe kur fjala hesht.

KAPITULLI 25

MASA SI KUSHT I QENIES

Masa nuk është koncept moral dhe as rregull shoqëror i shpikur nga rrethana historike apo marrëveshje njerëzore. Ajo është kusht ontologjik i vetë ekzistencës. Çdo gjë që ekziston, ekziston sepse ka masë; çdo gjë që humb masën, humb formën, koherencën dhe shpërndalet. Ky ligj nuk vlen vetëm për materien fizike, por shtrihet në mënyrë të plotë edhe mbi jetën e brendshme të njeriut, mbi mendimin, ndjenjën dhe veprimin.

Qenia njerëzore nuk shkatërrohet nga kufizimi i vetëdijshëm, por nga tepria pa masë. Kur impulsi nuk njeh ndalesë, kur dëshira nuk njeh kufi dhe kur veprimi nuk njeh pasojë, jeta fillon të konsumojë vetveten. Njeriu nuk bie sepse ka pak, por sepse nuk di të ndalet. Kjo është arsyeja pse krizat personale dhe shoqërore nuk lindin nga mungesa e mundësive, por nga mungesa e masës në përdorimin e tyre.

Masa nuk e ndalon lëvizjen; ajo e rregullon atë. Pa masë, lëvizja bëhet shpërndarje. Një jetë pa masë është e mbushur me veprime, por bosh nga kuptimi. Njeriu vepron shumë, flet shumë, lëviz shumë, por nuk ndërton. Energjia shpenzohet në drejtime të shumta pa u përqendruar në asnjërën. Kjo gjendje prodhon lodhje të brendshme, sepse qenia ndahet në copa të vogla që nuk bashkohen më në një bosht të vetëm. Lodhja moderne nuk vjen nga puna, por nga shpërndarja e vazhdueshme e vetes.

Në plan ekzistencial, masa është aftësia për të dalluar mes asaj që mund të bëhet dhe asaj që duhet të bëhet. Ky dallim nuk është moralizim dhe as ndalim artificial, por mbrojtje e qenies nga vetëshkatërrimi. Kur ky dallim humbet, njeriu fillon të veprojë kundër vetes, duke e quajtur këtë liri. Por liria

që e shkatërron mbajtësin e saj nuk është liri; është shkatërrim i ngadalshëm i maskuar si zgjedhje.

Shoqëritë që e kanë humbur masën përpiqen ta kompensojnë me rregulla të shumta dhe me kontroll të jashtëm. Aty ku masa e brendshme mungon, lind nevoja për mbikëqyrje, ndëshkim dhe presion. Ligjet shtohen, por përgjegjësia nuk rritet. Kjo krijon tension të vazhdueshëm mes individit dhe rendit, sepse rendi nuk buron më nga vetëdija, por nga frika e ndëshkimit. Një rend i tillë funksionon përkohësisht, por nuk qëndron.

Masa e pranuar nga brenda e thjeshton jetën. Ajo e zvogëlon konfliktin e brendshëm, sepse njeriu nuk ka më nevojë të justifikojë çdo veprim dhe çdo zgjedhje. Veprimi bëhet i qartë, sepse është i lidhur drejtpërdrejt me pasojën. Kjo qartësi nuk është varfëri përvoje, por thellim i saj. Është forma më e pastër e qetësisë së brendshme, sepse qenia nuk është më e ndarë kundër vetes.

Në këtë kuptim, masa nuk është kufi i jetës, por kusht i qëndrueshmërisë së saj. Ajo nuk e varfëron përvojën njerëzore, por e thellon dhe e bën të jetueshme. Një jetë me masë nuk është më e ngushtë; është më e përqendruar. Dhe përqendrimi është ajo që e bën jetën të përjetueshme, jo të shpërndarë dhe të humbur në tepri.

Kështu, masa qëndron në themel të çdo rendi që synon të zgjasë: në jetën personale, në familje dhe në shoqëri. Pa të, çdo ndërtim është i përkohshëm dhe i brishtë. Me të, edhe veprimi më i thjeshtë merr peshë, kuptim dhe vlerë të qëndrueshme. Masa është ajo që e mban qenien në formë, jetën në ekuilibër dhe rendin në vazhdimësi.

KAPITULLI 26

KUFIRI DHE FORMA

Kufiri nuk është shpikje kulturore dhe as instrument disiplinimi i vendosur nga jashtë; ai është kusht i formës dhe ligj i brendshëm i ekzistencës. Pa kufi, asgjë nuk merr trajtë, asgjë nuk qëndron dhe asgjë nuk mund të dallohet nga kaosi. Çdo gjë që ekziston si e veçantë nga tjetra, ekziston sepse ka kufij. Edhe qenia njerëzore është e tillë: ajo merr formë vetëm përmes kufirit që e ndan nga shpërndarja dhe nga humbja e vetvetes.

Në përvojën njerëzore, kufiri shpesh keqkuptohet si mohim i lirisë. Ky keqkuptim lind nga ngatërrimi i kufirit me ndalimin arbitrar dhe me imponimin pa kuptim. Por kufiri ekzistencial nuk ndalon jetën; ai e bën të mundur. Një jetë pa kufij nuk është e lirë, por e paformë. Dhe ajo që është e paformë nuk mund të mbahet, nuk mund të ndërtohet dhe as të përjetohet në thellësi.

Forma është ajo që i jep kuptim energjisë. Energjia e lirë, pa formë, shpërndahet dhe humbet fuqinë ndërtuese. Në jetën e njeriut, kjo shihet qartë: dëshirat pa kufi nuk çojnë në kënaqësi, por në varësi; liria pa formë nuk çon në qetësi, por në ankth; veprimi pa strukturë nuk çon në ndërtim, por në rraskapitje të vazhdueshme. Forma nuk e shuan energjinë; ajo e përqendron, e drejton dhe e bën të frytshme.

Kufiri ekzistencial lind nga njohja e pasojës. Kur njeriu e kupton se çdo veprim ka jehonë dhe se kjo jehonë kthehet, kufiri nuk përjetohet më si dhunë, por si urtësi. Njeriu nuk ndalet sepse i ndalohej, por sepse e di. Ky “të ditur” nuk është informacion, por vetëdije e pjekur. Ai është themeli mbi të cilin ndërtohet përgjegjësia dhe qëndrueshmëria e jetës.

Shoqëritë që e mohojnë kufirin përfundojnë duke e përjetuar atë në formën më të ashpër. Aty ku kufiri i brendshëm nuk

kultivohet, lind kufiri i jashtëm: ligje të shumta, kontrole të vazhdueshme dhe tension i përhershëm mes individit dhe rendit. Kjo gjendje nuk është shenjë e lirisë së tepruar, por e mungesës së formës. Sa më pak formë të ketë jeta e brendshme, aq më shumë dhunë kërkohet për ta mbajtur rendin e jashtëm.

Forma nuk është ngurtësim dhe as mbyllje e jetës. Ajo është strukturë e gjallë që mund të zhvillohet pa u shpërbërë. Një jetë me formë nuk është e mbyllur; është e qëndrueshme. Ajo lejon ndryshim pa humbje identiteti. Pa formë, çdo ndryshim bëhet krizë; me formë, ndryshimi bëhet rritje dhe pjekuri.

Në marrëdhëniet njerëzore, kufiri mbron dinjitetin. Ai ndan intimitetin nga ekspozimi, afërsinë nga pushtimi dhe dashurinë nga përdorimi. Aty ku kufiri humbet, marrëdhëniet bëhen të paqarta, të pasigurta dhe të brishta. Kjo pasiguri nuk sjell afrim, por frikë të fshehur, mbrojtje të vazhdueshme dhe nevojë për kontroll. Kufiri i shëndoshë nuk e ftoh marrëdhënien; ai e mbron nga shkatërrimi.

Kufiri i pranuar e bën jetën më të lexueshme. Ai krijon pritshmëri të qarta dhe e zvogëlon konfliktin e panevojshëm. Njeriu që jeton me kufi nuk ka nevojë të mbrohet vazhdimisht nga pasojat, sepse veprimi i tij është tashmë i matur. Kjo maturi nuk është ftohtësi dhe as heqje dorë nga intensiteti i jetës; ajo është përgjegjësi e brendshme dhe qartësi ekzistenciale.

Prandaj, kufiri dhe forma nuk janë kundërshtarë të lirisë, por kushtet e saj reale. Liria pa formë është e përkohshme dhe e shtrenjtë, sepse paguhet me ankth dhe shpërndarje. Liria me formë është e qëndrueshme dhe e jetueshme, sepse mbështetet në vetëdije dhe masë. Vetëm ajo që ka kufi mund të mbajë kuptim në kohë. Vetëm ajo që ka formë mund të rritet pa u shkatërruar.

Kështu, kufiri nuk është armik i jetës, por mbrojtës i saj. Ai nuk e zvogëlon qenien, por e ruan nga humbja e vetvetes. Dhe

aty ku kufiri pranohet si urtësi, forma bëhet strehë e lirisë, jo pengesë e saj.

KAPITULLI 27

PËRGJEGJËSIA SI LIRI E QËNDRUESHME

Përgjegjësia shpesh shihet si kundërshtare e lirisë, sepse ngatërrohet me barrë të imponuar nga jashtë. Ky keqkuptim lind kur përgjegjësia barazohet me detyrim, kontroll ose kufizim arbitrar. Në të vërtetë, përgjegjësia nuk e shuan lirinë, por e mban atë gjallë. Ajo është kushti i vetëm që e bën lirinë të qëndrueshme në kohë. Liria pa përgjegjësi është e përkohshme; ajo shpërthen shpejt, krijon iluzion hapësire dhe shuhet po aq shpejt. Përgjegjësia, përkundrazi, i jep lirisë kohë, drejtim dhe kuptim, duke e kthyer atë nga impuls në mënyrë jetese.

Në plan ekzistencial, përgjegjësia nuk vjen nga rregulli i jashtëm dhe as nga frika e ndëshkimit, por nga njohja e lidhjes së pashkëputshme mes veprimit dhe pasojës. Kur kjo lidhje kuptohet në thellësi, njeriu nuk ka më nevojë të detyrohet për të qenë i kujdesshëm. Kujdesi lind nga vetëdija, jo nga presioni. Ai vepron me masë sepse e di se çdo veprim e formëson jo vetëm jetën e vet, por edhe jetën e të tjerëve. Ky “të ditur” nuk është njohuri teorike, por ndërgjegjësim i brendshëm, dhe pikërisht ky ndërgjegjësim është themel i lirisë së pjekur.

Liria impulsive kërkon vazhdimisht hapësira të reja për t’u shprehur, sepse nuk gjen qetësi në vetvete. Ajo është e varur nga rrethana, nga reagimi i të tjerëve dhe nga miratimi i jashtëm. Për këtë arsye, ajo nuk ndalet kurrë, por lodhet vazhdimisht. Përgjegjësia, përkundrazi, e çliron njeriun nga kjo varësi e vazhdueshme. Kur njeriu merr përgjegjësi për veprimin e vet, ai nuk ka më nevojë të justifikojë veten në çdo hap. Veprimi i tij bëhet i qartë përpara se të bëhet, sepse ai është menduar, matur dhe pranuar në pasojën e tij.

Shoqëritë që e shpallin lirinë pa përgjegjësi prodhojnë konflikt të vazhdueshëm. Çdo individ kërkon hapësirë për vete pa marrë parasysh pasojën mbi tjetrin, ndërsa rendi përpiqet ta kompensojë këtë shpërndarje me kufizime të jashtme. Kështu krijohet një cikël tensioni: sa më shumë liri e shpallur në fjalë, aq më shumë kontroll i vendosur në praktikë. Në këtë cikël, liria humb përmbajtjen e saj reale dhe shndërrohet në slogan, ndërsa përgjegjësia shfaqet vetëm si ndëshkim, jo si vetëdije.

Përgjegjësia e pranuar nga brenda e thjeshton jetën shoqërore. Ajo krijon besueshmëri, sepse veprimet bëhen të parashikueshme pa qenë mekanike dhe pa humbur lirinë e brendshme. Njeriu i përgjegjshëm nuk është i ngurtë dhe as i mbyllur; ai është i qëndrueshëm. Kjo qëndrueshmëri është themel i çdo marrëdhënieje që synon të zgjasë, sepse aty ku ka qëndrueshmëri, ka siguri, dhe aty ku ka siguri, lind besimi.

Në jetën personale, përgjegjësia e lidh lirinë me identitetin. Njeriu nuk vepron më për të provuar veten përpara të tjerëve, por për të jetuar përputhjen mes asaj që është dhe asaj që bën. Kjo përputhje zvogëlon konfliktin e brendshëm dhe e kthen energjinë e shpërndarë në forcë ndërtuese. Jeta pushon së qeni reagim dhe bëhet zgjedhje e vetëdijshme.

Përgjegjësia nuk e kufizon krijimtarinë; ajo e orienton atë. Krijimtaria pa përgjegjësi është shpërthim i rastësishëm që shteron shpejt; krijimtaria e përgjegjshme ndërton vepra që mbeten dhe vazhdojnë të ndikojnë. Edhe fjala, për të pasur peshë, ka nevojë për përgjegjësi. Fjala e lirë pa përgjegjësi shndërrohet në zhurmë dhe konsumon kuptimin; fjala e përgjegjshme bëhet orientim dhe krijon rend në mendim dhe veprim.

Në këtë kuptim, përgjegjësia nuk është fund i lirisë, por forma e saj më e lartë. Ajo i jep lirisë drejtim pa ia hequr hapësirën dhe e mbron nga vetëshkatërrimi. Vetëm aty ku përgjegjësia pranohet si pjesë e qenies, liria pushon së qenë kërcënim për

vetveten dhe bëhet mjet ndërtimi për jetën personale dhe shoqërore.

Kështu, përgjegjësia dhe liria nuk janë dy pole të kundërta, por dy anë të së njëjtës përvojë njerëzore. Kur ndahen, të dyja humbin kuptimin dhe kthehen në karikatura të vetvetes. Kur bashkohen, jeta fiton qëndrueshmëri, qetësi dhe thellësi, dhe njeriu bëhet i lirë pa u shpërndarë.

KAPITULLI 28

HESHTJA SI HAPËSIRË E KUPTIMIT

Heshtja zakonisht keqkuptohet si mungesë fjale, si boshllëk ose si tërheqje nga komunikimi. Në përvojën ekzistenciale, heshtja nuk është mungesë, por hapësirë. Ajo është terreni ku fjala mund të marrë peshë dhe ku mendimi mund të qartësohet përpara se të shndërrohet në veprim. Pa këtë hapësirë, fjala bëhet e tepërt dhe veprimi i nxituar. Kur fjala lind pa kaluar nëpër heshtje, ajo shpesh është reagim, jo shprehje; zhurmë, jo kuptim. Heshtja i jep fjalës mundësinë të mos jetë e rastësishme, por e nevojshme.

Heshtja lind kur njeriu ndalon së reaguari menjëherë ndaj çdo nxitjeje. Ky ndalim nuk është frikë, por vetëpërmbajtje e vetëdijshme. Vetëpërmbajtja i jep mendimit kohë të shohë pasojën, jo vetëm dëshirën. Në këtë kuptim, heshtja është akt njohjeje, jo shmangie. Ajo është çasti kur njeriu e vendos veten mes impulsit dhe veprimit, duke krijuar distancën e nevojshme për të mos u bërë rob i reagimit. Kjo distancë është themel i pjekurisë.

Në jetën e brendshme, heshtja është mënyra se si energjia përqendrohet. Kur mendimi flet pa pushim, energjia shpërndahet dhe humbet qendrën. Kjo shpërndarje prodhon ankth, sepse mendja lëviz pa drejtim dhe pa bosht. Heshtja e rikthen mendjen në bosht, duke e çliruar nga nevoja për të reaguari ndaj çdo impulsi të jashtëm ose të brendshëm. Ajo krijon qartësi jo duke shtuar mendime, por duke i lënë ato të bien në vendin e tyre.

Shoqëritë që e kanë humbur heshtjen janë shoqëri të lodhura. Zhurma e vazhdueshme nuk është shenjë gjallërie, por shenjë pasigurie të brendshme. Kur gjithçka duhet të thuhet menjëherë, asgjë nuk arrin të kuptohet plotësisht. Fjala humb peshë sepse nuk ka më kundërpeshën e heshtjes. Në një

mjedis ku çdo mendim shpallet pa u matur, ku çdo reagim bëhet publik, ku çdo emocion kërkon shprehje të menjëhershme, kuptimi tretet dhe zëvendësohet nga reagimi. Heshtja nuk e përjashton komunikimin; ajo e përgatit atë. Fjala që lind nga heshtja është e matur dhe e lidhur me qëllimin. Ajo nuk ka nevojë të bindë me forcë, sepse është e qartë. Kjo qartësi nuk vjen nga zgjuarsia retorike, por nga fakti se fjala ka kaluar përmes heshtjes dhe është pastruar nga teprica. Fjala e tillë nuk shtohet për të mbuluar boshllëkun, por del sepse ka diçka për të thënë.

Në marrëdhëniet njerëzore, heshtja ka rol mbrojtës. Ajo mbron intimitetin nga ekspozimi i panevojshëm dhe e ruan afërsinë nga banalizimi. Kur gjithçka thuhet pa masë, marrëdhëniet bëhen të brishta, sepse humbet dallimi mes asaj që duhet ndarë dhe asaj që duhet ruajtur. Heshtja e vendosur mirë krijon besim, sepse tregon se kufiri respektohet dhe se fjala nuk përdoret si mjet pushtimi.

Në plan shoqëror, mungesa e heshtjes prodhon reagime të shpejta dhe vendime të cekëta. Politikat, gjykimet dhe qëndrimet ndërtohen mbi reagim, jo mbi reflektim. Kjo e bën shoqërinë të paqëndrueshme, sepse çdo ngjarje e re shkakton lëkundje të re. Heshtja, si hapësirë reflektimi, e ngadalëson këtë lëkundje dhe e bën veprimin më të saktë. Ajo nuk e ndalon veprimin, por e orienton atë drejt pasojës së menduar. Heshtja kërkon guxim. Ajo nuk është e lehtë, sepse njeriu shpesh e përdor fjalën për të mbuluar pasigurinë. Të heshtësh do të thotë të përballesh me veten pa ndërmjetës, pa maska dhe pa justifikime. Ky përballim nuk është gjithmonë i rehatshëm, por është i domosdoshëm për rritjen e vetëdijes. Vetëm në heshtje njeriu e dëgjon veten pa ndërprerje.

Në këtë kuptim, heshtja nuk është fund i shprehjes, por fillim i kuptimit. Ajo krijon kushtet që fjala, veprimi dhe marrëdhënia të jenë të lidhura me pasojën. Kur heshtja bëhet pjesë e jetës,

fjala pushon së qenë impuls dhe bëhet orientim. Veprimi pushon së qenë reagim dhe bëhet zgjedhje.

Prandaj, heshtja nuk duhet parë si boshllëk për t'u mbushur, por si hapësirë për t'u ruajtur. Ajo është një nga format më të thella të përgjegjësisë, sepse mbron jetën nga shpërndarja dhe e kthen veprimin në akt të vetëdijshëm. Aty ku heshtja është e pranishme, jeta fiton thellësi, qartësi dhe masë.

KAPITULLI 29

QETËSIA SI GJENDJE E PËRPUTHJES

Qetësia shpesh kërkohet si qëllim më vete, por ajo nuk arrihet duke u ndjekur drejtpërdrejt. Sa herë që njeriu përpiqet ta kapë qetësinë si objekt, ajo i rrëshqet nga duart, sepse qetësia nuk është send për t'u marrë, por gjendje që lind vetvetiu. Qetësia është pasojë, jo objektiv. Ajo shfaqet atëherë kur elementet e jetës së brendshme janë në përputhje me njëritjetrin: mendimi me veprimin, fjala me qëllimin, liria me përgjegjësinë. Kur kjo përputhje mungon, qetësia vetëm imitohet përmes teknikave, fjalëve ose sjelljeve të jashtme, por nuk përjetohet realisht në thellësi.

Në përvojën ekzistenciale, qetësia nuk do të thotë mungesë problemi apo shmangie e vështirësive. Problemet janë pjesë e pandashme e jetës dhe nuk zhduken me dëshirë apo vendim. Qetësia nënkupton aftësinë për t'i përballuar ato pa u shpërbërë nga brenda. Njeriu i qetë nuk është ai që nuk has vështirësi, por ai që nuk e humb veten në to. Ai mbetet i pranishëm, i vetëdijshëm dhe i lidhur me boshtin e vet edhe në mes të trazimit. Kjo aftësi nuk vjen nga rrethanat e jashtme, por nga përputhja e brendshme.

Shumë njerëz e ngatërrojnë qetësinë me mpirjen emocionale. Mpirja është një formë mbrojtjeje nga lodhja, një mbyllje për të mos ndier më, ndërsa qetësia është shenjë e qëndrueshmërisë së gjallë. Mpirja e mbyll ndjeshmërinë dhe e varfëron përjetimin; qetësia e mban ndjeshmërinë të hapur, por të rregulluar. Qetësia nuk e fik emocionin, por nuk e lejon të shpërthejë pa masë. Ky dallim është thelbësor, sepse mpirja e zbraz jetën nga kuptimi, ndërsa qetësia e thellon dhe e bën të banueshme.

Qetësia kërkon masë. Pa masë, ndjenjat lëkunden mes teprisë dhe zbrazëtisë, mes shpërthimit dhe shuarjes. Masa e mban

ndjenjën të gjallë pa e kthyer në barrë dhe pa e shndërruar në peshë që e shtyp njeriun. Kur njeriu e humb masën, ai jeton intensitete të shkurtra dhe boshllëqe të gjata, emocione të forta që shuhën shpejt dhe lënë pas lodhje. Qetësia e shëndoshë e shmang këtë cikël, duke e bërë përvojën e jetës të vazhdueshme dhe të qëndrueshme.

Në plan shoqëror, mungesa e qetësisë prodhon reagim të pandërprerë. Shoqëritë pa qetësi janë gjithmonë në alarm, gjithmonë në urgjencë dhe gjithmonë në gjendje tensioni. Çdo ngjarje e re kthehet në krizë, sepse mungon baza e brendshme që ta amortizojë goditjen. Qetësia kolektive nuk krijohet me thirrje për qetësi dhe as me shtypje të reagimit, por me ndërtim të rendit të brendshëm të individët që e përbëjnë shoqërinë.

Qetësia lidhet drejtpërdrejt me raportin ndaj kohës. Njeriu i paqetë e sheh kohën si armik; ai nxiton, sepse ka frikë se po humb diçka ose se po mbetet pas. Njeriu i qetë e sheh kohën si aleat; ai vepron kur duhet dhe pret kur duhet, pa u ndier i kërcënuar nga pritja. Ky raport i shëndoshë me kohën është shenjë e përputhjes së brendshme dhe e mungesës së frikës së shpërndarë.

Në jetën personale, qetësia krijon hapësirë për vendime të qarta. Vendimet e marra në qetësi janë më pak impulsive dhe më të qëndrueshme, sepse janë menduar në lidhje me pasojën. Ato nuk kërkojnë korrigjim të vazhdueshëm, sepse janë marrë nga një gjendje e përputhur e brendshme. Kjo e kursen energjinë e njeriut dhe e kthen jetën në proces ndërtimi të vazhdueshëm, jo në seri gabimesh dhe riparimesh të lodhshme.

Qetësia nuk e përjashton dhimbjen dhe as nuk e mohon atë. Ajo i jep dhimbjes vendin e vet, pa e lejuar të sundojë tërësisht jetën. Dhimbja e pranuar në qetësi shndërrohet në përvojë dhe kuptim; dhimbja e refuzuar ose e shtypur kthehet në

tension të brendshëm. Qetësia nuk është mungesë ndjeshmërie, por mbrojtje e ndjeshmërisë nga shkatërrimi.

Në këtë kuptim, qetësia është gjendje përputhjeje mes asaj që njeriu është dhe asaj që jeton çdo ditë. Kur kjo përputhje arrihet, jeta nuk bëhet domosdoshmërisht e lehtë, por bëhet e mbajtshme. Dhe kjo mbajtshmëri është shenjë e pjekurisë ekzistenciale, jo e ikjes nga realiteti.

Prandaj, qetësia nuk është luks shpirtëror dhe as privilegj i rrallë për pak veta. Ajo është rezultat i një pune të brendshme të vazhdueshme, e lidhur me masën, kufirin, përgjegjësinë dhe heshtjen. Kur këto elemente bashkohen dhe veprojnë në harmoni, qetësia shfaqet natyrshëm si dëshmi se jeta është në përputhje me vetveten.

KAPITULLI 30

DURIMI SI STRUKTURË E KOHËS

Durimi zakonisht keqkuptohet si pritje pasive, si ngecje ose si heqje dorë nga veprimi. Në përvojën ekzistenciale, durimi nuk është mungesë lëvizjeje dhe as dorëzim përballë rrethanave, por strukturë e kohës. Ai është mënyra se si njeriu vendos rend në rrjedhën e ngjarjeve pa e dhunuar atë. Pa durim, koha përjetohet si presion i vazhdueshëm dhe si kërcënim; me durim, ajo përjetohet si hapësirë ndërtimi, si terren ku gjërat piqen dhe marrin formë në mënyrë të natyrshme.

Koha nuk është neutrale. Ajo ose përpunohet me vetëdije, ose shpërdorohet nga nxitimi. Durimi është aftësia për ta përpunuar kohën pa u nxituar ta mbushësh me veprime të pjekura keq. Kur njeriu vepron pa durim, ai i paraprin pjekjes së kushteve dhe përpiket ta detyrojë realitetin të reagojë sipas dëshirës së tij. Ky reagim, në shumicën e rasteve, shfaqet si dështim, sepse ajo që nuk është pjekur nuk mban peshë dhe nuk qëndron në kohë.

Durimi kërkon besim në proces. Ky besim nuk është naivitet dhe as pritje e verbër, por njohje e ligjit se çdo ndërtim i qëndrueshëm kalon nëpër faza të domosdoshme. Fara nuk bëhet pemë duke u tërhequr më shpejt nga toka. Po ashtu, një vendim, një marrëdhënie apo një vepër nuk fiton qëndrueshmëri duke u nxituar drejt rezultatit përfundimtar. Durimi e mbron procesin nga ndërhyrja e dhunshme dhe i lejon kohës të bëjë punën e vet.

Në jetën e brendshme, mungesa e durimit shfaqet si ankth. Ankthi është shenjë se njeriu po e përjeton kohën si kërcënim dhe si mungesë. Ai nxiton sepse ka frikë se po mbetet pas ose se po humb diçka të rëndësishme. Por kjo frikë shpesh buron nga mungesa e qartësisë së brendshme, jo nga realiteti vetë. Durimi e rikthen njeriun në një marrëdhënie të shëndoshë me

kohën, duke e çliruar nga nevoja për të provuar veten vazhdimisht dhe për të reaguar pa pushim.

Shoqëritë që e kanë humbur durimin prodhojnë rezultate të shpejta dhe pasoja të rënda. Ato kërkojnë zgjidhje të menjëhershme për probleme që janë formuar me vite ose me breza. Kjo krijon një cikël ndërhyrjesh të shpejta dhe korigjimesh të pafundme, ku çdo zgjidhje e re prodhon një problem të ri. Durimi shoqëror nuk do të thotë stagnim apo pranim pasiv i padrejtësive, por pranim i kompleksitetit dhe veprim në përputhje me të.

Durimi nuk e përjashton vendosmërinë. Përkundrazi, ai e forcon dhe e thellon atë. Vendosmëria pa durim është impuls i momentit; vendosmëria me durim është drejtim i qëndrueshëm në kohë. Njeriu durimtar nuk heq dorë nga qëllimi i vet, por ndryshon ritmin për ta arritur pa u shkatërruar gjatë rrugës. Ai di kur të veprojë dhe kur të presë, pa e humbur orientimin.

Në marrëdhëniet njerëzore, durimi krijon hapësirë për rritje. Askush nuk piqet brenda natës dhe asnjë lidhje nuk arrin pjekuri të plotë menjëherë. Pa durim, gabimi i tjetrit kthehet në arsye për ndarje dhe përçarje; me durim, gabimi bëhet mundësi mësimi dhe thellimi. Kjo nuk nënkupton tolerim të pakufizuar, por kuptim të fazave të zhvillimit njerëzor.

Durimi lidhet ngushtë me përgjegjësinë. Ai e ndalon njeriun të veprojë vetëm për të lehtësuar ankthin e momentit në kurriz të pasojës afatgjatë. Vendimet e marra pa durim zakonisht kërkojnë riparime të shumta dhe korigjime të vazhdueshme. Vendimet e marra me durim kërkojnë më pak korigjim, sepse janë menduar në raport me kohën dhe me pasojën.

Në këtë kuptim, durimi është mënyra se si njeriu i jep kohës strukturë etike. Ai e pranon se jo gjithçka mund të zgjidhet menjëherë dhe se disa gjëra kërkojnë kalim për t'u kuptuar. Ky pranim nuk e dobëson njeriun dhe as nuk e bën pasiv;

përkundrazi, e bën më të qëndrueshëm dhe më të pjekur në veprim.

Prandaj, durimi nuk është vonesë e jetës dhe as pengesë për ecje. Ai është garanci e cilësisë së saj. Durimi e mbron njeriun nga shkatërrimi i nxituar dhe i jep veprimit peshë të mjaftueshme për të mbajtur kohën. Aty ku durimi është i pranishëm, jeta nuk rrëshqet në ankth, por ecën në ritëm, me drejtim dhe me kuptim.

KAPITULLI 31

KUJTESA SI BOSHT I VAZHDIMËSISË

Kujtesa nuk është thjesht aftësi për të mbajtur mend të shkuarën; ajo është boshti që mban vazhdimësinë e qenies. Pa kujtesë, jeta copëtohet në momente të shkëputura që nuk ndërtojnë kuptim. Njeriu pa kujtesë jeton vetëm në të tashmen e ngushtë, i paaftë të kuptojë se si veprimet e tij lidhen me atë që ka qenë dhe me atë që do të vijë.

Në plan ekzistencial, kujtesa nuk është arkiv faktesh, por strukturë kuptimore. Ajo ruan jo ngjarjet si të tilla, por domethënien e tyre. Një përvojë që nuk ruhet në kujtesë si kuptim, përsëritet si gabim. Kjo është arsyeja pse harresa nuk është gjithmonë çlirim; shpesh ajo është humbje e orientimit.

Kujtesa i jep jetës thellësi kohore. Ajo e lidh të tashmen me një rrugë që ka nisur më herët dhe që vazhdon përtej momentit. Pa këtë lidhje, vendimet merren në boshllëk dhe pasojat duken të papritura, edhe pse janë të parashikueshme. Kujtesa e mbron njeriun nga iluzioni se çdo gjë fillon me të.

Shoqëritë që e dobësojnë kujtesën e tyre humbasin aftësinë për të mësuar. Ato e trajtojnë çdo krizë si diçka të re, edhe kur ajo është përsëritje e një modeli të vjetër. Kjo prodhon lodhje kolektive, sepse energjia shpenzohet për të përballuar të njëjtat pasoja pa i njohur shkaqet. Kujtesa shoqërore nuk është kult nostalgjie; është mekanizëm mbrojtës.

Kujtesa kërkon përgjegjësi. Të mbash mend do të thotë të pranosh se je pjesë e një vazhdimësie dhe se veprimet e tua do të ndikojnë në të. Kur kjo përgjegjësi refuzohet, kujtesa zëvendësohet nga narrativa të rastësishme që justifikojnë të tashmen pa e ndërtuar të ardhmen. Kjo nuk është kujtesë, por përdorim i së shkuarës.

Në jetën personale, kujtesa ndihmon në ndërtimin e identitetit. Identiteti nuk është etiketë e dhënë, por rezultat i

një rrugë të përjetuar. Kujtesa e lidh njeriun me gabimet e tij pa e paralizuar dhe me sukseset e tij pa e verbuar. Kjo lidhje krijon maturi, sepse e bën të qartë se as dështimi nuk është fund, as sukcesi nuk është garanci.

Kujtesa ka edhe funksion rregullues emocional. Ajo i jep ndjenjës kontekst dhe e mbron nga tepria. Kur ndjenja shkëputet nga kujtesa, ajo bëhet e pakontrolluar. Kujtesa e rikthen ndjenjën në raport me përvojën dhe e bën të jetueshme në kohë.

Në marrëdhëniet njerëzore, kujtesa ndërton besim. Besimi nuk lind nga premtimi i momentit, por nga vazhdimësia e sjelljes. Kujtesa e kësaj vazhdimësie krijon siguri. Pa kujtesë, marrëdhëniet kthehen në transaksione të përkohshme që kërkojnë konfirmim të vazhdueshëm.

Kujtesa nuk është e kundërta e ndryshimit. Ajo është kusht i ndryshimit të qëndrueshëm. Vetëm ai që mban mend mund të ndryshojë pa u shpërbërë. Ndryshimi pa kujtesë është thyerje; ndryshimi me kujtesë është zhvillim.

Në këtë kuptim, kujtesa është boshti që e mban jetën të lidhur me vetveten. Ajo nuk e rëndon të tashmen; e thellon. Kur kujtesa është e pranishme, njeriu nuk humbet në moment, por ecën në vazhdimësi. Dhe kjo vazhdimësi është ajo që e bën jetën të kuptueshme dhe të mbajtshme.

KAPITULLI 32

EDUKIMI I VETËDIJES SI PROCES I VAZHDIMSHËM

Edukimi zakonisht ngatërrohet me grumbullimin e dijes, me përvetësimin e informacioneve dhe me aftësimin teknik. Në kuptimin ekzistencial, edukimi është diçka më e thellë: ai është formim i vetëdijes. Vetëdija nuk edukohet duke u mbushur, por duke u rregulluar. Ajo nuk rritet me sasi, por me qartësi.

Vetëdija është aftësia për të parë lidhjen mes vetes, veprimit dhe pasojës. Pa këtë aftësi, dija mbetet e jashtme dhe veprimi i verbër. Edukimi i vetëdijes fillon kur njeriu mëson të ndalet, të vëzhgojë dhe të kuptojë përpara se të reagojë. Ky ndalim nuk është vonesë; është akt themelor formimi.

Në jetën personale, mungesa e edukimit të vetëdijes shfaqet si përsëritje e gabimeve. Njeriu vepron, përballet me pasojën, por nuk e lidh njërin me tjetrën. Pa këtë lidhje, përvoja nuk shndërrohet në mësim. Edukimi i vetëdijes është pikërisht ky shndërrim: nga përvojë e rastësishme në kuptim të përvetësuar.

Vetëdija nuk edukohet një herë e përgjithmonë. Ajo është proces i vazhdueshëm, sepse jeta ndryshon dhe kërkon rregullim të vazhdueshëm të qëndrimit. Çdo fazë e jetës sjell sfida të reja dhe kërkon forma të reja përgjegjësie. Edukimi i vetëdijes është aftësia për t'u përshtatur pa humbur boshtin.

Shoqëritë që fokusohen vetëm në edukimin teknik prodhojnë individë të aftë, por të paorientuar. Aftësia pa vetëdije bëhet rrezik, sepse nuk di të ndalet. Edukimi i vetëdijes e lidh aftësinë me etikën dhe e kthen dijen në shërbim, jo në mjet dominimi.

Edukimi i vetëdijes kërkon shembull. Ai nuk transmetohet vetëm përmes fjalës, por përmes mënyrës së jetuarit. Fëmija, por edhe i rrituri, mëson vetëdijen duke parë se si tjetri e

mбан пërgjegjësinë, si e pranon gabimin dhe si e respekton kufirin. Këto janë mësimet që nuk shkruhen në programe, por formojnë karakterin.

Në këtë proces, gabimi nuk është dështim, por pjesë e domosdoshme e mëimit. Edukimi i vetëdijes nuk kërkon përsosmëri, por ndershmëri ndaj pasojës. Kur gabimi pranohet dhe analizohet, vetëdija rritet. Kur gabimi justifikohet ose mohohet, vetëdija ngec.

Edukimi i vetëdijes ka edhe dimension kohor. Ai mëson njeriun të mendojë përtej momentit dhe ta shohë veprimin si pjesë të një rrjedhe më të gjatë. Kjo aftësi e mbron jetën nga impulsiviteti dhe e bën vendimmarrjen më të qëndrueshme. Vendimet e marra me vetëdije kërkojnë më pak korrigjim, sepse janë menduar në raport me kohën.

Në plan shoqëror, mungesa e edukimit të vetëdijes prodhon konflikte të vazhdueshme. Çdo palë vepron për interesin e vet të menjëhershëm, pa parë ndikimin afatgjatë. Edukimi i vetëdijes krijon hapësirë për bashkëjetesë, sepse mëson të shohësh tjetrin jo si pengesë, por si pjesë të së njëjtës rrjedhë. Në këtë kuptim, edukimi i vetëdijes është themel i lirisë së vërtetë. Liria pa vetëdije është rastësi; liria me vetëdije është zgjedhje. Zgjedhja e vetëdijshme e bën njeriun përgjegjës pa e bërë të rënduar dhe të lirë pa e bërë të shfrenuar.

Prandaj, edukimi i vetëdijes nuk është kapitull i mbyllur i jetës, por proces që zgjat sa vetë jeta. Aty ku ky proces vazhdon, njeriu rritet pa u shpërbërë. Aty ku ndërpritet, jeta vazhdon, por pa drejtim të qartë. Dhe pa drejtim, asnjë rrugë nuk çon në përmbushje.

KAPITULLI 33

BURIMI I VETËDIJES

Vetëdija nuk lind nga tezat dhe as nga sistemet teorike të ndërtuara nga mendja njerëzore. Librat, autorët dhe doktrinat mund të ofrojnë gjuhë, shembuj dhe orientime, por ato nuk janë burimi. Ato janë shenja, jo origjina. Vetëdija nuk prodhohet nga informacioni i grumbulluar, por zgjohet nga përputhja me ligjet e qenies. Ajo nuk imponohet nga jashtë dhe nuk instalohet si program; ajo shfaqet kur jeta vendoset në raport të drejtë me vetveten.

Burimi i vetëdijes qëndron në dy rendë themelore: rendi kuantik dhe rendi hyjnor. Rendi kuantik e mëson njeriun se realiteti nuk është linear, se vëzhgimi ndikon gjendjen, se çdo sistem funksionon në ndërvarësi dhe se masa, kufiri dhe koherenca janë kushte të qëndrueshmërisë. Asgjë nuk ekziston në izolim dhe asgjë nuk qëndron pa ekuilibër. Rendi hyjnor, nga ana tjetër, e mëson njeriun se jeta nuk është pronë, por amanet; se liria nuk është shkëputje, por përgjegjësi; dhe se kuptimi paraprin veprimin, jo anasjelltas.

Vetëdija zgjohet kur njeriu e njeh veten si pjesë të një rendi më të madh se vetja. Kjo njohje nuk vjen nga bindja teorike, por nga përvoja e përputhjes. Kur veprimi respekton masën, kur fjala mban pasojën dhe kur liria pranon kufirin, vetëdija rritet pa u shpallur. Ajo nuk kërkon deklaram dhe as miratim; ajo ndodh si pasojë e drejtësisë së brendshme. Vetëdija e vërtetë nuk bërtet, sepse nuk ka nevojë të bindë.

Autorët që kanë peshë në këtë proces nuk janë ata që shpikin sisteme mendimi për t'u admiruar, por ata që dëshmojnë përputhjen me këto dy rendë. Predikimi këtu nuk është propagandë dhe as imponim ideologjik; është jetë e jetuar në koherencë. Autorë të tillë nuk kërkojnë ndjekës, sepse nuk e vendosin veten si qendër; ata nxisin zgjuarje duke e kthyer

vëmendjen te burimi. Fjala e tyre nuk krijon varësi, sepse nuk zëvendëson ndërgjegjen e tjetrit.

Vetëdija nuk rritet duke grumbulluar autoritete, citime apo emra. Ajo rritet duke pastruar zhurmën që pengon përputhjen. Kur mendja mbushet me teza që nuk kalojnë nëpër përvojë, vetëdija ngurtësohet dhe shndërrohet në mbrojtje të ideve, jo në jetë të ndriçuar. Kur idetë i nënshtrohen provës së jetës — masës, kohës dhe pasojës — vetëdija thellohet dhe bëhet funksionale.

Në këtë kuptim, librat janë mjete, jo themele. Ata ndihmojnë kur e drejtojnë njeriun te ligji i jetës dhe e dëmtojnë kur e zëvendësojnë atë. Vetëdija e vërtetë nuk citon për t'u mbrojtur; ajo vepron në përputhje. Ajo nuk kërkon argument për të qëndruar, sepse qëndrueshmëria e saj buron nga koherenca e veprimit në kohë.

Rendi kuantik e mëson njeriun se pa koherencë sistemi shpërbëhet, sado energji të ketë. Rendi hyjnor e mëson se pa drejtësi shpërbëhet kuptimi, sado rregulla të vendosen. Vetëdija është pika ku këto dy mësimë bashkohen dhe bëhen jetë e përditshme. Aty ku kjo pikë ruhet, veprimi bëhet i matur, fjala bëhet e saktë dhe liria bëhet e jetueshme pa u kthyer në shfrenim.

Prandaj, edukimi i vetëdijes nuk mund të kufizohet në programe, teori apo bibliografi. Ai kërkon përputhje me ligjin e qenies, jo vetëm njohje të tij. Kur kjo përputhje arrihet, vetëdija nuk ka nevojë të shpallet dhe as të mbrohet; ajo shfaqet si qartësi në vendimmarrje, si përgjegjësi në veprim dhe si qetësi që qëndron në kohë. Aty ku kjo gjendje ruhet, njeriu nuk humbet në zhurmë, por jeton në orientim.

KAPITULLI 34

BURIMI I VETËDIJES: KUANTIKA DHE HYJNORJA

Vetëdija nuk lind nga mendimi i grumbulluar dhe as nga tezat e ndërtuara nga njeriu për njeriun. Ajo nuk është produkt i librave, i shkollave apo i autorësive njerëzore, sado të rafinuara dhe të sofistikuara të jenë ato. Këto forma mund të shërbejnë si gjuhë shpjeguese, si ura komunikimi dhe si mjete orientimi, por nuk janë burimi. Vetëdija nuk prodhohet me metodë dhe nuk instalohet me sistem; ajo zgjohet si pasojë e përputhjes së qenies me ligjet që e paraprijnë atë.

Burimi i vetëdijes qëndron përtej mendimit linear dhe përtej çdo sistemimi teorik. Ai nuk lind nga analiza e izoluar dhe as nga abstraksioni i shkëputur nga jeta. Ky burim qëndron në dy rendë themelore që ekzistojnë para çdo teorie dhe para çdo përpjekjeje njerëzore për t'i shpjeguar: rendi kuantik dhe rendi hyjnor. Këto nuk janë sisteme mendimi dhe as konstrukte filozofike; ato janë ligje të ekzistencës. Njeriu nuk i shpik dhe nuk i kontrollon; ai vetëm mund t'i njohë, t'u përshtatet ose t'i shpërfillë, duke mbajtur pasojën e këtij qëndrimi.

Rendi kuantik e çliron vetëdijen nga iluzioni i kontrollit absolut. Ai e shemb idenë se realiteti është i ngurtë, i paracaktuar dhe i pavarur nga prania e njeriut. Ky rend tregon se vëzhgimi ndikon gjendjen, se ndërhyrja nuk është neutrale dhe se çdo veprim, sado i vogël, rezonon në strukturën e sistemit. Gjithçka është ndërvarësi dhe asgjë nuk ekziston në izolim të plotë. Nga rendi kuantik, vetëdija mëson se koherenca është kusht i qëndrueshmërisë dhe se mungesa e masës çon pashmangshëm në shpërbërje. Ky mësim nuk është spekulim teorik; është ligj funksionimi i realitetit.

Në këtë rend, njeriu e kupton se veprimi i tij nuk ndalet te qëllimi i menjëhershëm. Çdo zgjedhje ka ndikim përtej

synimit të dukshëm dhe përtej momentit. Vetëdija kuantike nuk i jep njeriut pushtet absolut, por i jep përgjegjësi reale. Ajo e mëson se liria pa koherencë nuk është çlirim, por destabilizim i sistemit ku vetë njeriu është i përfshirë.

Rendi hyjnor e vendos vetëdijen në marrëdhënie të drejtpërdrejtë me kuptimin. Ai nuk e redukton jetën në funksion dhe as etikën në rregull mekanik. Ky rend i jep ekzistencës bosht moral pa e shndërruar atë në moralizim të thatë. Nga rendi hyjnor, vetëdija mëson se jeta nuk është pronë private, por amanet; se njeriu nuk është zot i ekzistencës, por mbajtës i saj; se liria nuk është shfrenim, por përgjegjësi ndaj jetës dhe ndaj tjetrit. Fuqia, e shkëputur nga drejtësia, nuk prodhon rend, por shkatërrim.

Rendi hyjnor nuk imponohet me forcë dhe nuk kërkon bindje të verbër. Ai nuk detyron, por thërret. Ai nuk shfaqet si presion i jashtëm, por si thirrje e brendshme për përputhje. Kur kjo thirrje shpërfilllet, jeta vazhdon, por humbet orientimin; kur pranohet, vetëdija zgjohet si ndjenjë përgjegjësie që nuk ka nevojë për mbikëqyrje të vazhdueshme.

Vetëdija zgjohet në pikën ku këto dy rendë përjetojnë si njësi. Kur njeriu e kupton njëkohësisht se veprimi i tij ka pasojë reale në strukturën e jetës dhe peshë morale në rendin e kuptimit, vetëdija kalon nga ide në gjendje. Ajo nuk mbetet më koncept për t'u diskutuar, por bëhet mënyrë e të jetuarit. Në këtë pikë, vetëdija nuk ka nevojë të shpallet, sepse ajo shfaqet natyrshëm në masën e veprimit dhe në qartësinë e qëndrimit. Autorët që kanë rol të vërtetë në zgjerimin e vetëdijes nuk janë ata që ndërtojnë sisteme mendimi të mbyllura, por ata që dëshmojnë përputhjen me këto dy rendë. Predikimi i tyre nuk është propagandë dhe as përpjekje për të krijuar ndjekës. Ai është dëshmi e jetuar. Autorë të tillë nuk e vendosin veten si burim të së vërtetës; ata e zhvendosin vëmendjen nga vetja te

ligji i jetës. Fjalët e tyre nuk krijojnë varësi, sepse nuk kërkojnë adhurim, por zgjuarje.

Vetëdija nuk rritet duke cituar autorë dhe as duke mbrojtur ide. Ajo rritet duke e përballur jetën me masë, kohë dhe pasojë. Kur njeriu i grumbullon idetë pa i kaluar nëpër përvojë, vetëdija ngurtësohet dhe shndërrohet në ideologji. Ideologjia e mbron mendimin, por e mpin jetën. Kur idetë kalojnë nëpër jetën e përditshme dhe përballen me realitetin e pasojës, vetëdija bëhet fleksibile, e gjallë dhe funksionale.

Librat janë mjete orientimi, jo themele. Ata ndihmojnë vetëm kur e drejtojnë njeriun te burimi dhe e dëmtojnë kur e zëvendësojnë atë. Vetëdija e vërtetë nuk ka nevojë të mbrohet me argumente, sepse ajo qëndron në përputhje. Ajo shfaqet në qartësinë e veprimit, në masën e fjalës dhe në përgjegjësinë e zgjedhjes. Ajo nuk ka nevojë për dekorim retorik, sepse pesha e saj është e brendshme.

Rendi kuantik mëson se pa koherencë sistemi shpërbëhet, pavarësisht energjisë që posedon. Rendi hyjnor mëson se pa drejtësi kuptimi zhduket, pavarësisht rregullave që vendosen. Vetëdija është pika ku koherenca dhe drejtësia bashkohen në jetën konkrete të njeriut. Kur kjo pikë ruhet, njeriu nuk ka nevojë të shpallet i vetëdijshëm; ai dëshmohet i tillë në mënyrën si jeton, si zgjedh dhe si mban pasojën.

Prandaj, vetëdija nuk vjen nga tezat njerëzore dhe as nga sistemet e mendimit. Ajo vjen nga përputhja me ligjet që i paraprijnë njeriut. Ajo nuk imponohet, nuk mësohet si formulë dhe nuk trashëgohet si teori. Vetëdija zgjohet aty ku njeriu pranon se nuk është burim, por kanal — dhe se Burimi është përtej tij. Aty ku kjo pranim ndodh, jeta fiton drejtim pa dhunë dhe kuptim pa zhurmë.

KAPITULLI 35

RENDI I BRENDSHËM DHE PAQJA E JASHTME

Paqja e jashtme është gjithmonë pasojë, kurrë pikënisje. Ajo nuk ndërtohet me marrëveshje të shkruara, as me deklarata publike dhe as me shtim rregulloresh. Këto mund të krijojnë qetësi të përkohshme, por jo paqe të qëndrueshme. Paqja lind vetëm aty ku ekziston rend i brendshëm. Kur ky rend mungon, çdo përpjekje për paqe mbetet e brishtë, sepse nuk ka rrënjë mbi të cilat të mbështetet. Ajo që nuk ka rrënjë, rrëzohet me goditjen e parë serioze.

Rendi i brendshëm nuk është disiplinë e imponuar dhe as kontroll i vazhdueshëm i vetes përmes frikës. Ai nuk është shtypje e ndjenjave dhe as mohimi i brishtësisë njerëzore. Rendi i brendshëm është përputhje e elementeve të qenies: mendimit, ndjenjës dhe veprimit. Kur këto tre janë në konflikt të vazhdueshëm me njëri-tjetrin, njeriu përjeton ndarje të brendshme. Kur ato janë në përputhje, njeriu nuk është i copëzuar. Kjo mosndarje është kushti i parë i paqes.

Njeriu që nuk ka rend të brendshëm kërkon vazhdimisht paqe jashtë vetes. Ai përpiqet të rregullojë marrëdhëniet, rrethanat, sistemet dhe botën, pa u ndalur te burimi i tensionit. Por burimi nuk është jashtë; është mospërputhja e brendshme. Aty ku mendimi kërkon një gjë, ndjenja një tjetër dhe veprimi një të tretë, lind tension i vazhdueshëm. Ky tension i brendshëm projektohet jashtë dhe shndërrohet në konflikt me të tjerët, me shoqërinë dhe me realitetin.

Rendi i brendshëm nuk do të thotë mungesë dyshimi, frike apo vështirësie. Ai nuk e përjashton pasigurinë dhe as dhimbjen. Rendi i brendshëm do të thotë që këto përvoja kanë vend të caktuar dhe nuk sundojnë jetën. Kur çdo ndjenjë merr peshë të barabartë dhe çdo impuls kërkon veprim të

menjëhershëm, jeta bëhet kaotike. Rendi i brendshëm i vendos përvojat në hierarki: i pranon, por nuk u dorëzohet. Një njeri me rend të brendshëm nuk është i ftohtë dhe as i mpirë. Ai është i qartë. Ai di kur të flasë dhe kur të heshtë, kur të veprojë dhe kur të presë. Kjo qartësi nuk vjen nga inteligjenca e lartë, por nga përputhja e brendshme. Kur njeriu nuk lufton me veten, ai nuk ka nevojë të luftojë me të tjerët.

Shoqëritë që nuk investojnë në rendin e brendshëm të individit janë të detyruara të investojnë në mekanizma kontrolli. Ligjet shumohen, mbikëqyrja shtohet dhe ndëshkimi bëhet mjet i zakonshëm rregullimi. Këta mekanizma mund të mbajnë rend përkohësisht, por nuk krijojnë paqe. Paqja e imponuar është vetëm pauzë mes konflikteve. Ajo zgjat aq sa zgjat presioni dhe prishet sapo presioni dobësohet.

Rendi i brendshëm krijon kufij të natyrshëm në marrëdhënie. Këta kufij nuk përjetohen si ndalim, por si siguri. Kur secili e di ku mbaron vetja dhe ku fillon tjetri, marrëdhëniet bëhen të lexueshme. Kjo lexueshmëri e zvogëlon keqkuptimin dhe e ul konfliktin. Pa kufij të qartë, çdo afërsi rrezikon të kthehet në pushtim dhe çdo dallim në armiqësi.

Paqja e jashtme nuk kërkon uniformitet dhe as zhdukje të dallimeve. Ajo kërkon harmoni në dallim. Harmonia nuk është njëjtësim; ajo është bashkëjetesë e qëndrueshme e elementeve të ndryshme. Kjo është e mundur vetëm kur individët kanë rend të brendshëm. Pa rend të brendshëm, dallimi perceptohet si kërcënim. Me rend të brendshëm, dallimi perceptohet si pasuri. Ky ndryshim perceptimi është themeli i bashkëjetesës pa dhunë.

Në plan historik, çdo shoqëri që ka njohur periudha të gjata paqeje ka pasur një kulturë të fortë të rendit të brendshëm: ndjenjë mase, përgjegjësi personale, respekt për kufirin dhe vetëpërmbytje. Kur këto janë dobësuar, paqja është rrëzuar, pavarësisht strukturave politike, ekonomike apo ushtarake.

Asnjë sistem nuk e kompenson mungesën e rendit të brendshëm.

Rendi i brendshëm nuk ndërtohet me shpejtësi dhe as me formula. Ai kërkon edukim të vetëdijes, durim dhe përballje të sinqertë me veten. Kjo përballje nuk është e lehtë, sepse njeriu shpesh preferon të fajësojë jashtë. Është më e lehtë të kërkoksh ndryshim te tjetri sesa të rregullosh brendinë. Por vetëm duke marrë përgjegjësinë për rendin e brendshëm, njeriu fiton liri reale.

Rendi i brendshëm nuk është izolim nga bota. Përkundrazi, ai e bën marrëdhënien me botën më të shëndoshë. Njeriu i rregulluar nga brenda nuk reagon me tepri, nuk provokohet lehtë dhe nuk ka nevojë të dëshmojë veten përmes konfliktit. Prania e tij vetë bëhet stabilizuese për mjedisin ku jeton.

Paqja e jashtme është gjithmonë e dukshme, por e paqëndrueshme pa rrënjë. Rendi i brendshëm është i padukshëm, por mbajtës. Kur ai ekziston, paqja nuk ka nevojë të shpallet dhe as të mbrohet me forcë. Ajo shfaqet si mënyrë jetese, si sjellje e përditshme dhe si qetësi që nuk kërkon vëmendje.

Prandaj, çdo projekt për paqe që anashkalon rendin e brendshëm është i destinuar të dështojë. Dhe çdo njeri që ndërton rend të brendshëm, edhe pa e shpallur dhe pa e promovuar, bëhet faktor real paqeje në mjedisin ku jeton. Pa zhurmë, pa imponim dhe pa pretendim, por me qëndrueshmëri që nuk thyhet lehtë.

KAPITULLI 36

KONFLIKTI SI SHENJË E MUNGESËS SË RENDIT

Konflikti shpesh trajtohet si ngjarje e jashtme, si përplasje interesash, ideologjish apo rrethanash të papajtueshme. Në këtë këndvështrim, ai shihet si diçka që “ndodh”, jo si diçka që buron. Por në thelb, konflikti nuk është shkak; ai është simptomë. Ai shfaqet aty ku rendi mungon-së pari në brendinë e individit dhe më pas në marrëdhënie. Pa këtë kuptim themelor, konfliktet trajtohen vetëm në sipërfaqe dhe, edhe kur zbuten, kthehen periodikisht në forma të reja.

Mungesa e rendit të brendshëm krijon paqartësi në qëllim. Kur njeriu nuk e di qartë çfarë kërkon dhe pse e kërkon, çdo pengesë përjetohet si kërcënim. Kjo paqartësi e shtyn reagimin përpara reflektimit dhe e kthen mospajtimin në përplasje. Konflikti, në këtë rast, nuk është mosmarrëveshje reale, por reagim ndaj pasigurisë së brendshme. Aty ku mendimi, ndjenja dhe veprimi nuk janë në përputhje, lind tension që kërkon shkarkim. Ky shkarkim shpesh ndodh përmes konfliktit.

Konflikti nuk lind domosdoshmërisht nga dallimi. Dallimi është gjendje natyrore e bashkëjetesës njerëzore. Ai ekziston në mendime, në ndjeshmëri, në përvoja dhe në role. Konflikti lind kur dallimi përjetohet pa strukturë dhe pa kufij të qartë. Aty ku kufiri nuk respektohet, dallimi humb funksionin e tij pasurues dhe kthehet në burim frike, fyerjeje ose dominimi. Rendi i brendshëm e mbron dallimin duke i dhënë vend, jo duke e shtypur dhe as duke e absolutizuar.

Në marrëdhëniet personale, konflikti shfaqet shpesh kur pritshmëritë janë të paqarta ose të tepruara. Kur njeriu kërkon nga tjetri të mbushë boshllëqe të brendshme-siguri, vlerësim, identitet-çdo dështim i tjetrit përjetohet si tradhti. Këto konflikte nuk zgjidhen me negociata të jashtme, sepse

burimi i tyre nuk është marrëveshja, por kërkesa e gabuar. Rendi i brendshëm e zhvendos kërkesën nga tjetri te vetja dhe e kthen marrëdhënien në bashkëjetesë, jo në varësi.

Shoqëritë pa rend të brendshëm institucionalizojnë konfliktin. Ato ndërtojnë struktura për ta menaxhuar, por jo për ta parandaluar. Menaxhimi i konfliktit pa ndërtim rendi është si trajtim simptomash pa adresuar sëmundjen. Konflikti mund të zbutet përkohësisht, të kanalizohet ose të shtyhet në kohë, por mbetet gjithmonë i gatshëm të shpërthejë. Sa më shumë mungon rendi i brendshëm, aq më shumë shoqëria mbështetet te presioni, kontrolli dhe balanca e frikës.

Konflikti ushqehet edhe nga tepria e identifikimit me rolin. Kur njeriu e barazon veten me një rol-politik, ideologjik, profesional apo social-çdo kritikë ndaj rolit përjetohet si sulm personal. Kjo e ngurtëson qëndrimin dhe e mbyll hapësirën e dialogut. Rendi i brendshëm e ndan identitetin nga roli. Kjo ndarje nuk e dobëson njeriun; përkundrazi, e bën më të qëndrueshëm. Kur identiteti nuk varet nga roli, reagimi humb ashpërsinë dhe konflikti humb intensitetin.

Mungesa e rendit shfaqet edhe në raportin me kohën. Konfliktet e nxituara janë zakonisht produkte të presionit kohor të perceptuar. Njeriu reagon sepse mendon se po humbet diçka-pozicion, autoritet, të drejtë apo kontroll. Ky perceptim e bën reagimin të menjëhershëm dhe të ashpër. Kur rendi i brendshëm është i pranishëm, koha nuk përjetohet si kërcënim. Kjo ul urgjencën e reagimit dhe hap hapësirë për reflektim. Konflikti nuk zhduket, por humb shpërthimin.

Zgjidhja e konfliktit nuk fillon me pajtim të jashtëm, por me rivendosje të rendit të brendshëm. Kur secila palë e rikthen vëmendjen te përgjegjësia e vet, tensioni bie natyrshëm. Kjo nuk garanton dakordësi të plotë, por garanton respekt dhe stabilitet. Pa këtë stabilitet, çdo marrëveshje mbetet e brishtë dhe e përkohshme. Marrëveshjet që nuk mbështeten në rend

të brendshëm kërkojnë mbikëqyrje të vazhdueshme për të mbijetuar.

Konflikti nuk duhet demonizuar. Ai është sinjal se diçka nuk është në vend. Kur lexohet si sinjal dhe jo si armik, konflikti bëhet mundësi korrigjimi. Por kjo kërkon vetëdije, masë dhe durim. Pa këto, konflikti shndërrohet në cikël shkatërrimi, ku secila palë përpiqet të fitojë, jo të kuptojë. Fitoret e tilla janë gjithmonë të përkohshme dhe të shtrenjta.

Në këtë kuptim, konflikti është tregues i mungesës së rendit, jo provë e gjallërisë. Gjallëria e vërtetë shfaqet në aftësinë për të menaxhuar dallimin pa u përplasur. Aty ku rendi i brendshëm është i fortë, konfliktet zvogëlohen në intensitet dhe kthehen në dialog. Aty ku mungon, edhe çështjet më të vogla marrin përmasa beteje.

Prandaj, çdo përpjekje për të reduktuar konfliktin pa ndërtuar rendin e brendshëm është e destinuar të dështojë. Dhe çdo individ që punon mbi rendin e vet të brendshëm, edhe pa e shpallur, bëhet faktor stabilizimi në mjedisin ku jeton. Pa imponim, pa moralizim dhe pa pretendim, por me qartësi që ul tensionin dhe hap hapësirë për bashkëjetesë reale.

KAPITULLI 37

DIALOGU SI FORMË E RENDIT

Dialogu shpesh reduktohet në shkëmbim fjalësh, në debat apo në përpjekje për të bindur tjetrin. Në këtë formë të varfëruar, ai kthehet në mjet përballjeje, jo ndërtimi. Në kuptimin ekzistencial, dialogu është shumë më tepër se komunikim; ai është formë rendi. Aty ku dialogu ekziston në kuptimin e tij të plotë, rendi i brendshëm gjen shprehje të jashtme pa u shndërruar në imponim dhe pa rrëshqitur në dhunë.

Dialogu nuk lind nga dëshira për të fituar, por nga gatishmëria për të qëndruar në përputhje me të vërtetën, edhe kur ajo nuk është e favorshme për egon, interesin apo pozitën. Pa këtë gatishmëri, fjala humb funksionin e saj ndriçues dhe bëhet mjet force. Komunikimi, në këtë rast, nuk shërben për qartësim, por për presion. Dialogu i vërtetë nuk kërkon dominim; ai kërkon qartësi dhe pranim të pasojës së fjalës.

Në plan të brendshëm, dialogu fillon gjithmonë me vetveten. Njeriu që nuk dialogon me veten e tij, që nuk i vë në raport mendimet, ndjenjat dhe qëllimet, nuk mund të dialogojë realisht me tjetrin. Ai mund të flasë shumë, por nuk dëgjon; mund të reagojë shpejt, por nuk kupton. Dialogu i jashtëm është gjithmonë pasqyrim i dialogut të brendshëm. Aty ku mungon ky i fundit, fjala bëhet e fragmentuar dhe komunikimi mbetet sipërfaqësor.

Dialogu kërkon kufi. Pa kufi, fjala shpërndahet dhe humbet drejtimin. Kufiri nuk e mbyll dialogun; përkundrazi, e bën të mundur. Ai e mban komunikimin të lexueshëm dhe të sigurt. Kur secili e di se ku mbaron fjala e tij dhe ku fillon tjetri, dialogu nuk përjetohet si rrezik, por si hapësirë e përbashkët. Pa këtë siguri, dialogu zëvendësohet nga mbrojtja dhe sulmi, dhe fjala humb funksionin e saj rregullues.

Shoqëritë që nuk kultivojnë dialogun ndërtojnë struktura të forta, por të brishta. Ato mbështeten te autoriteti, te rregulli i imponuar dhe te frika nga pasojat. Ky rend funksionon vetëm për aq kohë sa presioni mbahet. Sapo autoriteti dobësohet, konflikti del në sipërfaqe me intensitet të shtuar. Dialogu, përkundrazi, është mekanizëm vetërregullues: ai lejon korrigjim pa shkatërrim dhe ndryshim pa rrëzim.

Dialogu nuk kërkon barazi absolute të mendimeve dhe as pajtim artificial. Ai kërkon respekt për rendin e pasojës. Çdo fjalë ka peshë dhe çdo peshë ka ndikim. Dialogu i vërtetë e merr parasysh këtë ndikim përpara se fjala të shqiptohet. Kjo maturi nuk është censurë dhe as frikë nga shprehja; është përgjegjësi ndaj rendit të përbashkët.

Në marrëdhëniet njerëzore, dialogu krijon hapësirë për rritje të përbashkët. Pa dialog, marrëdhëniet mbushen me pritshmëri të pathëna dhe me keqkuptime të grumbulluara. Me dialog, edhe mospajtimi merr formë që nuk shkatërron lidhjen. Dialogu nuk e eliminon konfliktin, por e transformon atë në mundësi qartësimi dhe rregullimi.

Dialogu kërkon durim. Kuptimi nuk formohet me shpejtësi dhe as nuk imponohet me forcë. Shoqëritë që e humbin durimin e zëvendësojnë dialogun me slogane. Slogani është shenjë e varfërisë së dialogut, sepse e mbyll kuptimin në forma të gatshme dhe e ndalon pyetjen. Aty ku sloganet dominojnë, dialogu shuhet dhe mendimi ngurtësohet.

Në plan shoqëror, dialogu është kusht i paqes së qëndrueshme. Pa dialog, paqja është vetëm heshtje e përkohshme, pauzë mes konflikteve. Dialogu i vërtetë kërkon që secila palë të pranojë kufirin e vet dhe të mos e absolutizojë perspektivën e saj. Ky pranim nuk e dobëson pozicionin; e bën atë të qëndrueshëm, sepse e çliron nga nevoja për mbrojtje agresive.

Dialogu nuk është relativizëm. Ai nuk thotë se gjithçka është e barabartë dhe se çdo qëndrim ka të njëjtën peshë. Ai thotë se

e vërteta kërkon hapësirë për t'u shfaqur. Pa këtë hapësirë, e vërteta ose shndërrohet në dogmë, ose humbet në zhurmë. Dialogu është mënyra se si kjo hapësirë ruhet dhe mbrohet. Dialogu është formë rendi sepse e mban shoqërinë funksionale pa e shtrënguar. Ai e zëvendëson dhunën me kuptim dhe imponimin me qartësi. Aty ku dialogu është i gjallë, rendi nuk ka nevojë të mbrohet me forcë, sepse mbështetet nga vetëdija e pjesëmarrësve. Prandaj, dialogu nuk është luks kulturor, as teknikë komunikimi dhe as strategji politike. Ai është shprehje e rendit të brendshëm në marrëdhënie. Pa dialog, rendi copëtohet dhe kthehet në presion. Me dialog, edhe dallimi bëhet i jetueshëm dhe paqja merr formë reale, të qëndrueshme dhe të përditshme.

KAPITULLI 38

E VËRTETA DHE QËNDRUESHMËRIA

E vërteta shpesh trajtohet si pohim që duhet mbrojtur, si tezë që duhet argumentuar ose si ide që duhet imponuar. Në këtë qasje, e vërteta shndërrohet në objekt konflikti dhe jo në bosht orientimi. Në rendin ekzistencial, e vërteta nuk ka nevojë për mbrojtje agresive, sepse ajo nuk qëndron mbi bindjen e të tjerëve, por mbi qëndrueshmërinë e saj në kohë. Ajo që është e vërtetë mbetet, edhe kur nuk pranohet menjëherë. Ajo që nuk është e vërtetë kërkon vazhdimisht përforsim, sepse nuk mban peshë në rrjedhën e jetës.

Qëndrueshmëria është prova më e thellë e së vërtetës. Një ide, një vlerë apo një qëndrim që ndryshon sa herë ndryshojnë rrethanat nuk është domosdoshmërisht i rremë, por është i papjekur. E vërteta nuk lind e plotë; ajo piqet përmes kohës, veprimit dhe përballjes me pasojën. Vetëm ajo që kalon nëpër pasojë pa u shpërbërë tregon se ka bazë të vërtetë. Ajo që shembet sapo vihet në provë, dëshmon se ishte ndërtuar mbi bindje të brishta.

Në jetën personale, e vërteta nuk është ajo që njeriu deklaron për veten, por ajo që jeta e tij dëshmon. Njeriu mund të artikulojë parime të larta, por vetëm qëndrueshmëria e veprimeve i jep atyre peshë reale. Kur fjala dhe veprimi nuk përputhen, e vërteta copëtohet dhe njeriu përjeton konflikt të brendshëm. Ky konflikt nuk zgjidhet me justifikime dhe as me argumente të reja, por me përputhje të qëndrueshme mes asaj që thuhet dhe asaj që bëhet.

E vërteta nuk është gjithmonë e rehatshme. Ajo shpesh kërkon korrigjim, heqje dorë nga iluzione të ndërtuara me kohë dhe pranim të gabimit. Por pikërisht këtu qëndron forca e saj. E vërteta çliron energji që më parë shpenzohej për të mbajtur iluzionin gjallë. Qëndrueshmëria e së vërtetës nuk

vjen nga kënaqësia e menjëhershme, por nga qetësia që krijon në afat të gjatë. Ajo nuk e qetëson momentin; ajo e stabilizon jetën.

Shoqëritë që e relativizojnë të vërtetën për hir të komoditetit humbasin orientimin. Kur çdo gjë bëhet e diskutueshme pa kriter dhe pa bosht, vendimet merren mbi interes të çastit dhe mbi presion të momentit. Kjo krijon paqëndrueshmëri strukturore, sepse asgjë nuk mbetet referencë e besueshme. Qëndrueshmëria shoqërore kërkon pika të qëndrueshme të së vërtetës që nuk ndryshojnë me modën, frikën apo presionin politik.

E vërteta nuk është armike e dialogut. Përkundrazi, dialogu i vërtetë ekziston vetëm aty ku e vërteta respektohet. Pa këtë respekt, dialogu shndërrohet në lojë fjalësh, në teknikë bindjeje ose në strategji manipulimi. E vërteta i jep dialogut bosht dhe kufi, sepse vendos dallimin mes asaj që mund të diskutohet dhe asaj që nuk mund të shkelet pa pasojë. Pa këtë kufi, dialogu humb drejtimin dhe kthehet në zhurmë.

Qëndrueshmëria e së vërtetës lidhet drejtpërdrejt me masën. E vërteta e thënë pa masë mund të shndërrohet në dhunë; e vërteta e fshehur nga frika shndërrohet në gënjeshtër të heshtur. Masa e mban të vërtetën të jetueshme, duke i dhënë formë që mund të përçohet pa u shtrembëruar. Kjo masë nuk e zbeh të vërtetën; përkundrazi, e mbron nga shkatërrimi.

Në plan ekzistencial, e vërteta nuk është destinacion për t'u arritur, por rrugë për t'u ecur. Njeriu nuk e zotëron të vërtetën; ai ecën drejt saj. Qëndrueshmëria në këtë ecje është ajo që e dallon kërkimin e sinqertë nga manipulimi. Kur kërkimi ndalet sapo has vështirësi, e vërteta zëvendësohet nga komoditeti. Kur ecja vazhdon edhe përballë pasojës, e vërteta thellohet dhe bëhet pjesë e qenies.

E vërteta që nuk prodhon qëndrueshmëri është e paplotë. Ajo mund të jetë e saktë në teori, por e paqëndrueshme në jetë. Qëndrueshmëria kërkon që e vërteta të përkthehet në veprim,

në marrëdhënie dhe në përgjegjësi. Vetëm atëherë ajo pushon së qeni pohim abstrakt dhe bëhet strukturë jetese.

Në marrëdhëniet njerëzore, e vërteta krijon besueshmëri vetëm kur është e qëndrueshme. Një e vërtetë e ndryshueshme sipas interesit e shkatërron besimin më shpejt se një gënjeshtër e hapur. Qëndrueshmëria i jep të vërtetës peshë morale, sepse tregon se ajo nuk përdoret si mjet, por jetohet si parim.

Prandaj, e vërteta dhe qëndrueshmëria janë të pandashme. E vërteta pa qëndrueshmëri mbetet ide; qëndrueshmëria pa të vërtetë mbetet rutinë e zbrazët. Kur bashkohen, ato krijojnë rend të brendshëm te individi dhe besueshmëri reale në shoqëri. Dhe aty ku ka besueshmëri, jeta fiton drejtim që nuk varet nga rrethanat, por nga kuptimi.

KAPITULLI 39

LIRIA DHE PËRGJEGJËSIA KOLEKTIVE

Liria zakonisht mendohet si përvojë individuale, si hapësirë personale ku njeriu vepron sipas vullnetit të vet dhe sipas interesit të çastit. Në rendin ekzistencial, kjo është vetëm një pjesë e pamjes dhe jo e tëra. Liria nuk është kurrë plotësisht private, sepse asnjë veprim nuk mbetet i izoluar. Çdo zgjedhje individuale prodhon jehonë kolektive, qoftë ajo e dukshme apo e padukshme. Aty ku kjo jehonë mohohet, liria humb përmbajtjen e saj reale dhe shndërrohet në shfrenim që konsumon vetveten.

Përgjegjësia kolektive nuk e shuan lirinë individuale dhe as nuk e zvogëlon atë. Përkundrazi, ajo e vendos lirinë në marrëdhënie me të tjerët dhe me tërësinë. Njeriu është i lirë të zgjedhë, por nuk është i shkëputur nga pasojat e zgjedhjes së tij mbi mjedisin njerëzor ku jeton. Kur kjo lidhje pranohet, liria bëhet ndërtuese dhe krijuese. Kur mohohet, liria kthehet në burim konflikti, sepse veprimi individual fillon të dëmtojë rendin e përbashkët.

Shoqëritë që e absolutizojnë lirinë individuale pa e kultivuar përgjegjësinë kolektive prodhojnë fragmentim. Çdo individ ndjek interesin e vet dhe e konsideron këtë si shprehje të lirisë. Rendi i përbashkët mbahet vetëm përmes rregullave të jashtme, kontrollit dhe sanksioneve. Kjo krijon ndarje të vazhdueshme, sepse askush nuk ndjen përgjegjësi për tërësinë. Në këtë gjendje, shoqëria funksionon, por nuk bashkëjeton.

Përgjegjësia kolektive nuk do të thotë barazim i verbër i roleve dhe as zhdukje e dallimeve individuale. Ajo nënkupton ndërgjegjësim për ndikimin. Secili mban përgjegjësi në përpjesëtim me peshën dhe ndikimin e veprimit të tij. Kur kjo masë respektohet, drejtësia bëhet e jetueshme dhe e

pranueshme. Kur injorohet, lind ndjenja e padrejtësisë, edhe nëse rregullat formale janë të njëjta për të gjithë.

Liria pa përgjegjësi kolektive e shteron besimin. Besimi është themel i bashkëjetesës, sepse e zvogëlon nevojën për kontroll të vazhdueshëm. Aty ku besimi mungon, kontrolli shtohet. Ky kontroll kufizon lirinë reale dhe e kthen jetën shoqërore në sistem mbikëqyrjeje. Paradoksi është i qartë: liria e shpallur pa përgjegjësi përfundon në më pak liri për të gjithë.

Në plan kulturor, përgjegjësia kolektive formëson normat e pashkruara që mbajnë shoqërinë të lidhur. Këto norma nuk imponohen me ligj, por përvetësohen përmes shembullit dhe përsëritjes. Kur normat e përgjegjësive dobësohen, ligjet shtohen, por rendi nuk forcohet. Kjo tregon se ligji nuk mund ta zëvendësojë vetëdijen kolektive dhe as ta prodhojë atë.

Liria kolektive nuk është shumatorja mekanike e lirive individuale. Ajo është cilësi e marrëdhënieve mes individëve. Një shoqëri mund të ketë individë të lirë në letër, por të mos ketë liri kolektive në praktikë, sepse marrëdhëniet janë të mbushura me frikë, mosbesim dhe konkurrencë të pamatur. Liria kolektive kërkon përgjegjësi të përbashkët për hapësirën që ndahet dhe për pasojat që prodhohen në të.

Përgjegjësia kolektive nuk lind nga frika e ndëshkimit dhe as nga presioni i autoritetit. Ajo lind nga ndjenja e përkatësisë dhe nga vetëdija se jeta e tjetrit është e ndërlidhur me jetën time. Kur njeriu e sheh veten si pjesë të një tërësie që ka kuptim, ai vepron me kujdes pa u detyruar. Kjo ndjenjë përkatësie nuk është nacionalizëm i verbër dhe as identitet i mbyllur; ajo është ndërgjegje për ndikimin reciprok dhe për përgjegjësinë e ndarë.

Në situata krize, dallimi mes lirisë së përgjegjshme dhe asaj të shfrenuar bëhet i dukshëm. Liria e shfrenuar kërkon të ruajë privilegjin personal edhe kur dëmton të tjerët dhe e dobëson tërësinë. Liria e përgjegjshme pranon kufizim të përkohshëm për të mbrojtur jetën kolektive. Ky pranim nuk është dorëzim

dhe as humbje e lirisë; është shenjë e pjekurisë kolektive dhe e vetëdijes së përbashkët.

Përgjegjësia kolektive nuk kërkon uniformitet mendimi dhe as bindje të njëjtë. Ajo kërkon respekt për pasojën dhe për kufirin. Secili mund të mendojë ndryshe, por nuk mund të veprojë sikur veprimi i tij nuk ka ndikim mbi të tjerët. Ky është themeli etik i bashkëjetesës së lirë.

Prandaj, liria dhe përgjegjësia kolektive janë dy shtylla të së njëjtës strukturë ekzistenciale. Pa përgjegjësi kolektive, liria shpërbëhet në interes të çastit dhe e gërren shoqërinë nga brenda. Pa liri individuale, përgjegjësia kolektive kthehet në imponim dhe humb kuptimin moral. Vetëm kur këto dyja mbahen në ekuilibër, shoqëria fiton qëndrueshmëri, besim dhe drejtim që nuk varet nga frika, por nga vetëdija.

KAPITULLI 40

KOHA, PASOJAT DHE PJEKURIA SHOQËRORE

Koha nuk është vetëm matje kronologjike dhe as rrjedhë neutrale e ngjarjeve; ajo është fusha ku shfaqet pasoja. Çdo veprim, çdo vendim dhe çdo mungesë veprimi e lë gjurmën e vet në kohë, edhe kur kjo gjurmë nuk është menjëherë e dukshme. Shoqëritë që nuk e marrin seriozisht këtë lidhje jetojnë në iluzionin e momentit dhe befasohen vazhdimisht nga pasojat që, në të vërtetë, kanë qenë të parashikueshme që në fillim.

Pjekuria shoqërore nuk matet me zhvillimin teknik, me shpejtësinë e informacionit apo me intensitetin e ndryshimit. Ajo matet me aftësinë për të menduar në kohë dhe për ta vendosur veprimin në raport me pasojën afatgjatë. Një shoqëri e pjekur nuk pyet vetëm “çfarë fitojmë tani?”, por edhe “çfarë humbim më vonë?” dhe “çfarë po ndërtojmë përtej këtij momenti?”. Ky raport me kohën është dallimi themelor mes rritjes së qëndrueshme dhe konsumimit të vetvetes.

Koha është e paanshme. Ajo nuk ndëshkon dhe nuk shpërblen; ajo vetëm zbulon. Ajo e nxjerr në pah nëse një zgjedhje ka qenë e matur apo e nxituar, e qëndrueshme apo e përkohshme. Shoqëritë që e shpërfillin këtë fakt përpriqen ta anashkalojnë kohën me justifikime, me narrativa të reja ose me zhvendosje përgjegjësie. Por koha nuk negociohet. Ajo e bën të dukshme atë që u fsheh nën urgjencë dhe e nxjerr në dritë atë që u shty për më vonë.

Pasojat janë forma konkrete e mësimi shoqëror. Kur pasojat pranohen dhe analizohen, shoqëria piqet dhe rritet në vetëdije. Kur pasojat mohohen, relativizohen ose i atribuohen vetëm rrethanave të jashtme, pjekuria shtyhet. Ky shtyrje krijon cikël gabimesh që përsëriten me forma të ndryshme,

por me të njëjtën thelbësi. Koha, në këtë rast, nuk sjell përparim, por lodhje dhe humbje besimi.

Shoqëritë e papjekura kërkojnë zgjidhje të shpejta për probleme të thella. Ato veprojnë mbi simptomë dhe jo mbi shkak, sepse kërkojnë qetësim të menjëhershëm dhe jo ndërtim afatgjatë. Kjo prodhon rezultate të shpejta, por të paqëndrueshme. Kur pasojat kthehen, zhgënjimi rritet dhe besimi në institucione, marrëdhënie dhe struktura dobësohet. Pjekuria shoqërore kërkon durim për të trajtuar shkaqet, jo vetëm aftësi për të maskuar simptomat.

Koha ka edhe funksion rregullues moral. Ajo i vendos veprimet në raport me një vijë më të gjatë se interesi i çastit. Kur shoqëria e humb këtë perspektivë, normat bëhen të paqarta dhe përgjegjësia shpërndahet. Askush nuk ndihet plotësisht përgjegjës për pasojën afatgjatë, sepse vëmendja është e ngujuar në moment dhe në reagim. Në këtë gjendje, vendimet merren për të shmangur presionin aktual, jo për të mbrojtur të ardhmen.

Pjekuria shoqërore shfaqet qartë në mënyrën se si brezat lidhen mes vete përmes kujtesës dhe përgjegjësisë. Një shoqëri që mendon vetëm për brezin aktual është e destinuar të konsumojë burimet-materiale, kulturore dhe morale—pa i rindërtuar. Koha, në këtë rast, shndërrohet në armik, sepse e zbulon boshllëkun që po krijohet dhe e bën të pamundur mbajtjen e ritmit pa shkatërrim.

Pasojat nuk janë gjithmonë të menjëhershme. Shpesh ato vonohen dhe pikërisht kjo vonesë krijon iluzion sigurie. Shoqëritë e papjekura e marrin mungesën e pasojës së menjëhershme si provë suksesi. Shoqëritë e pjekura e kuptojnë se vonesa është pjesë e ligjit të pasojës dhe veprojnë me kujdes edhe kur rreziku nuk është ende i dukshëm. Ky është ndryshimi mes reagimit dhe parandalimit.

Parandalimi nuk është frikë nga e ardhmja dhe as paralizë nga pasiguria. Ai është njohje e ligjit të pasojës dhe respekt për

kohën si faktor formues. Shoqëritë që veprojnë parandaluese nuk e bëjnë këtë sepse janë pesimiste, por sepse janë të vetëdijshme për ndërvarësinë mes veprimit dhe kohës.

Në plan kolektiv, pjekuria nënkupton aftësinë për të pranuar gabimin pa u shpërbërë. Shoqëritë e papjekura e përjetojnë gabimin si kërcënim për identitetin dhe përpiqen ta mbulojnë ose ta justifikojnë. Shoqëritë e pjekura e shohin gabimin si burim korrigjimi dhe si mundësi për riorientim. Ky dallim përcakton nëse koha do të shërbejë si mësuese apo si ndëshkuese.

Koha nuk kërkon shpjegim dhe as arsyetim teorik; ajo kërkon përputhje. Kur veprimet janë në përputhje me masën, kufirin dhe përgjegjësinë, koha bëhet aleate dhe e mbështet ndërtimin shoqëror. Kur këto mungojnë, koha bëhet faktor përkeqësimi dhe i bën të dukshme çarjet që janë krijuar më herët. Kjo nuk është çështje fati apo rrethane, por ligj funksionimi.

Prandaj, pjekuria shoqërore nuk është arritje që shënohet një herë dhe përfundon. Ajo është proces i vazhdueshëm që kërkon vëmendje ndaj kohës dhe respekt ndaj pasojës. Aty ku ky respekt është i pranishëm, shoqëria nuk ka nevojë të shpikë vazhdimisht fillime të reja për të mbuluar dështimet e vjetra. Ajo ndërton mbi atë që ka mësuar, korrigjon pa u shkatërruar dhe ecën pa u shkëputur nga vetvetja.

KAPITULLI 41

AUTORITETI, FUQIA DHE KUFIRI

Autoriteti dhe fuqia shpesh ngatërrohen, sepse në praktikë shfaqen së bashku dhe veprojnë paralelisht. Megjithatë, ato nuk janë e njëjta gjë dhe nuk burojnë nga i njëjti themel. Fuqia është aftësi për të ndikuar, për të vepruar dhe për të imponuar ndryshim mbi rrethana, njerëz apo struktura. Autoriteti është legjitimiteti i këtij ndikimi. Fuqia mund të ekzistojë pa autoritet, por autoriteti nuk mund të ekzistojë pa kufi dhe pa përputhje të brendshme.

Kur fuqia shkëputet nga autoriteti, ajo shndërrohet në presion. Presioni është formë e jashtme e kontrollit që kërkon bindje të menjëhershme, por nuk ndërton rend të qëndrueshëm. Ai mund të prodhojë nënshtrim të përkohshëm, por nuk krijon besim. Aty ku veprimi ndodh vetëm nga frika e ndëshkimit ose humbjes, rendi është i imponuar dhe i paqëndrueshëm. Autoriteti i vërtetë nuk mbështetet në frikë, por në pranim të brendshëm dhe në ndjenjën se ndikimi është i drejtë.

Autoriteti lind nga përputhja mes asaj që njeriu thotë dhe asaj që bën. Kur fjala dhe veprimi bien ndesh, autoriteti fillon të shterojë, edhe nëse fuqia mbetet formalisht e pranishme. Kjo është arsyeja pse shumë struktura, institucione ose figura publike duken të forta nga jashtë, por janë të brishta nga brenda: ato kanë fuqi, por jo autoritet. Brishtësia e tyre zbulohet sapo presioni dobësohet ose sapo rrethanat ndryshojnë.

Kufiri është elementi që e mban autoritetin të shëndoshë dhe funksional. Pa kufi, autoriteti rrëshqet në abuzim. Abuzimi nuk fillon gjithmonë si qëllim i vetëdijshtëm; ai shpesh lind nga mungesa e vetëpërmbajtjes dhe nga ideja se fuqia justifikon vetveten. Kur fuqia nuk njeh kufi, ajo humb aftësinë për të

reflektuar dhe fillon të prodhojë pasoja që dëmtojnë edhe qëllimin fillestar për të cilin u ushtrua.

Në plan ekzistencial, autoriteti i vërtetë fillon me vetëautoritetin. Njeriu që nuk ka rend të brendshëm dhe që nuk është në përputhje me fjalën e vet nuk mund të ushtrojë autoritet pa u mbështetur në imponim. Vetëautoriteti nuk është kontroll i ngurtë mbi veten dhe as disiplinë e frikshme; ai është aftësi për të mbajtur fjalën, për të respektuar kufirin dhe për të pranuar pasojën e veprimit. Kjo aftësi e bën ndikimin të besueshëm dhe të pranueshëm për të tjerët.

Shoqëritë që nuk kultivojnë kufirin prodhojnë figura të fuqishme, por jo autoritative. Këto figura mbështeten në spektakël, në zhurmë dhe në polarizim për të ruajtur ndikimin e tyre. Sa më shumë zhurmë dhe sa më shumë dramatizim, aq më pak autoritet real ekziston. Autoriteti i qëndrueshëm nuk ka nevojë të shpallet vazhdimisht; ai ndihet në mënyrën si rendi ruhet pa dhunë dhe si vendimet pranohen pa detyrim.

Kufiri nuk e dobëson fuqinë; ai e drejton. Fuqia me kufi është fuqi ndërtuese, sepse di ku të ndalet për të mos u shndërruar në shkatërrim. Kjo ndalesë nuk është humbje force, por shenjë pjekurie. Fuqia që nuk di të ndalet shkatërron edhe atë që synon të mbrojë, sepse humb sensin e masës dhe të pasojës.

Në marrëdhëniet njerëzore, mungesa e kufirit krijon varësi ose rebelim. Kur autoriteti nuk e njeh kufirin, tjetri ose nënshtron veten dhe humb autonominë, ose kundërshton me dhunë për ta rimarrë atë. Asnjëra nga këto gjendje nuk prodhon marrëdhënie të shëndosha. Autoriteti me kufi krijon hapësirë për bashkëpunim, sepse respekton autonominë e tjetrit dhe e trajton atë si subjekt, jo si mjet.

Autoriteti nuk është i përjetshëm dhe as i garantuar nga pozicioni. Ai duhet të rinovohet vazhdimisht përmes përputhjes, drejtësisë dhe përgjegjësisë. Sa herë që autoriteti mbështetet vetëm në titull, status apo hierarki dhe jo në veprim të drejtë, ai fillon të erodohet. Kjo erozion nuk ndodh

menjëherë; koha e bën të dukshme përmes humbjes së besimit dhe rritjes së rezistencës së heshtur.

Në plan shoqëror, krizat e autoritetit janë shpesh kriza kufiri. Ose kufijtë janë shkelur vazhdimisht, ose janë bërë të paqartë dhe të paqëndrueshëm. Në të dy rastet, besimi lëkundet. Rikthimi i autoritetit nuk vjen nga shtimi i fuqisë dhe as nga forcimi i presionit, por nga qartësimi i kufirit dhe rikthimi i përgjegjësisë në vendin e vet.

Autoriteti i shëndoshë nuk frikësohet nga dialogu. Përkundrazi, dialogu e forcon atë, sepse e mban të lidhur me realitetin dhe me pasojën. Autoriteti që shmang dialogun e zëvendëson atë me urdhër dhe rregullore. Ky zëvendësim mund të funksionojë për një kohë, por nuk ndërton besueshmëri afatgjatë dhe nuk krijon përkatësi.

Në thelb, autoriteti, fuqia dhe kufiri formojnë një triadë që nuk mund të ndahet pa pasoja. Fuqia pa autoritet është presion i zhveshur nga kuptimi. Autoriteti pa kufi është abuzim i maskuar. Kufiri pa autoritet është formalitet i zbrazët që nuk respektohet. Vetëm kur të treja mbahen në ekuilibër, rendi bëhet i qëndrueshëm, marrëdhëniet bëhen të lexueshme dhe shoqëria funksionale pa dhunë të vazhdueshme.

KAPITULLI 42

DREJTËSIA, MASA DHE EKUILIBRI

Drejtësia shpesh ngatërrohet me barazinë mekanike ose me zbatimin formal të rregullave, sikur mjafton një procedurë e saktë për të prodhuar rend të drejtë. Në rendin ekzistencial, drejtësia është diçka shumë më e thellë: ajo është ekuilibër i masës. Aty ku masa mungon, drejtësia kthehet ose në padrejtësi të fshehur, ose në dhunë të ligjshme. Drejtësia nuk është ndarje e njëjtë e gjithçkaje, por vendosje e secilës gjë në peshën e vet reale.

Masa është kriteri që e bën drejtësinë të jetueshme. Pa masë, drejtësia shndërrohet në ide abstrakte që nuk marrin parasysh rrethanën, pasojën dhe përgjegjësinë. Masa nuk e relativizon drejtësinë; ajo e konkretizon. Ajo e lidh parimin me jetën reale dhe e mbron drejtësinë nga verbëria që lind kur rregulli zbatohet pa dallim dhe pa kuptim.

Ekuilibri është shfaqja praktike e drejtësisë në kohë. Ai nuk është gjendje statike, por proces rregullimi të vazhdueshëm. Çdo veprim, çdo vendim dhe çdo mungesë veprimi e lëkund ekuilibrin dhe kërkon korrigjim. Shoqëritë e qëndrueshme nuk janë ato që nuk lëkunden kurrë, por ato që dinë ta rikthejnë ekuilibrin pa shkatërrim dhe pa dhunë të panevojshme.

Drejtësia pa masë prodhon ndëshkim të tepruar ose tolerim të tepruar. Të dyja janë forma padrejtësie, sepse i shmangen pasojës reale. Ndëshkimi i tepruar e shkatërron besimin dhe prodhon frikë ose rebelim të fshehur. Tolerimi i tepruar e shkatërron rendin dhe krijon ndjenjën se përgjegjësia nuk ka peshë. Masa i mban të dyja brenda kufirit të shëndoshë dhe i lidh me qëllimin e drejtësisë, jo me reagimin emocional.

Në jetën personale, drejtësia fillon me veten. Njeriu i padrejtë ndaj vetes-qoftë duke e dënuar pa masë, qoftë duke e

justifikuar pa kriter-nuk mund të jetë i drejtë ndaj të tjerëve. Vetëdrejtësia nuk është vetëdënim dhe as vetëfalje e verbër; ajo është pranim i pasojës dhe korrigjim i sjelljes. Ky pranim krijon ekuilibër të brendshëm dhe e bën njeriun të besueshëm në marrëdhënie.

Drejtësia personale kërkon që njeriu ta shohë veten jo si përjashtim nga rregulli, por si pjesë të tij. Kur njeriu i lejon vetes atë që nuk do t'ia lejonte tjetrit, drejtësia prishet që në themel. Masa e mbron njeriun nga kjo dyfytirësi, sepse e lidh veprimin me pasojën, jo me justifikimin.

Shoqëritë që e kërkojnë drejtësinë vetëm në institucione, pa e kultivuar masën te individi, prodhojnë ligje të shumta dhe drejtësi të pakët. Ligji pa masë bëhet procedurë e ftohtë që zbaton rregullin pa e kuptuar jetën. Drejtësia e vërtetë kërkon vetëdije të shpërndarë në shoqëri, jo vetëm autoritet qendror dhe mekanizma ndëshkimi.

Ekilibri shoqëror nuk do të thotë mungesë tensioni. Tensioni është i pashmangshëm në bashkëjetesë, sepse dallimet janë reale. Ekilibri do të thotë që tensioni të mos kthehet në shkatërrim. Kjo kërkon që drejtësia të zbatohet me masë dhe me kuptim të pasojës afatgjatë, jo vetëm të reagimit të çastit apo të presionit publik.

Drejtësia lidhet ngushtë me kohën. Vendimet e drejta nuk janë gjithmonë të menjëhershme, sepse kërkojnë peshim. Shoqëritë që veprojnë me nxitim në emër të drejtësisë shpesh prodhojnë padrejtësi të reja, sepse reagojnë ndaj simptomës dhe jo ndaj shkakut. Masa kërkon durim për ta parë tërësinë, jo vetëm fragmentin që është më i zhurmshëm.

Ekilibri i drejtësisë ruhet kur secili pranon se asnjë veprim nuk është i shkëputur. Çdo vendim ndikon në një rrjet marrëdhëniesh dhe krijon valë që shkojnë përtej momentit. Kur kjo ndërvarësi kuptohet, drejtësia nuk zbatohet për të fituar betejë morale, por për të ruajtur rendin e jetueshëm në kohë.

Drejtësia pa ekuilibër shndërrohet në instrument pushteti. Ajo përdoret për të justifikuar dominimin dhe jo për të mbrojtur rendin. Masa e ndalon këtë rrëshqitje, sepse i vendos kufi interpretimit arbitrar dhe e lidh drejtësinë me përgjegjësinë reale.

Në këtë kuptim, drejtësia nuk është qëllim për t'u shpallur, por praktikë për t'u mbajtur. Ajo kërkon masë në fjalë, në veprim dhe në ndëshkim. Pa këtë masë, drejtësia humb legjitimitetin dhe bëhet burim konflikti, edhe kur përdor gjuhën e rendit.

Prandaj, drejtësia, masa dhe ekuilibri janë të pandashme. Drejtësia pa masë është e verbër. Masa pa drejtësi është arbitrare. Ekuilibri pa të dyja është i përkohshëm dhe i brishtë. Vetëm kur këto tre bashkëveprojnë në mënyrë të vetëdijshme, shoqëria fiton stabilitet që nuk mbështetet në frikë, por në kuptimin e pasojës dhe në pjekurinë e rendit të brendshëm.

KAPITULLI 43

VLERAT, QËNDRUESHMËRIA DHE TRASHËGIMIA

Vlerat nuk janë deklarata morale dhe as slogane që përsëriten për të krijuar ndjenjë përkatësie. Në rendin ekzistencial, vlerat janë struktura të brendshme që udhëheqin veprimin edhe kur nuk ka vëzhgues. Ato nuk shpallen për t'u dukur, por mbahen për të qëndruar. Pa këtë qëndrim, vlerat shndërrohen në retorikë dhe humbin peshën e tyre reale, sepse nuk lidhen më me pasojën.

Një vlerë e vërtetë vepron edhe në heshtje. Ajo nuk ka nevojë për miratim të jashtëm, sepse buron nga përputhja e brendshme mes asaj që njeriu është dhe asaj që bën. Kur vlera kërkon vazhdimisht konfirmim publik, ajo tashmë ka humbur boshtin e saj. Qëndrueshmëria e vlerës matet me aftësinë për të mbetur e njëjtë përballë presionit, jo përballë duartrokitjes. Qëndrueshmëria është prova e vlerës. Një vlerë që ndryshon sa herë ndryshon rrethana nuk është vlerë, por preferencë. Preferencat ndjekin interesin; vlerat mbajnë drejtimin. Ky dallim është thelbësor, sepse ai përcakton nëse një shoqëri ndërton trashëgimi apo konsumon vetveten. Shoqëritë që i ngatërrojnë vlerat me preferencat jetojnë në luhatje të vazhdueshme dhe humbasin orientimin afatgjatë.

Vlerat nuk e shmangin konfliktin; ato e përballojnë atë. Një vlerë e qëndrueshme nuk është ajo që mbetet e padukshme, por ajo që nuk braktiset kur bëhet e kushtueshme. Kostoja është momenti i provës. Aty ndahet vlera nga retorika dhe bindja e brendshme nga interesi i çastit.

Trashëgimia nuk fillon me atë që lihet pas në fund, por me atë që jetohej çdo ditë. Ajo formohet në mënyrën si merren vendimet, si trajtohen gabimet dhe si ruhet masa në veprim. Trashëgimia nuk është vetëm çështje brezash; ajo është çështje koherence në kohë. Aty ku vlerat mbahen në mënyrë

të qëndrueshme, trashëgimia ndërtohet pa zhurmë dhe pa nevojë për shpallje.

Një shoqëri nuk ua lë trashëgiminë brezave përmes fjalimeve, por përmes strukturës së jetuar. Brezat e rinj nuk trashëgojnë atë që u thuhet, por atë që shohin të përsëritur. Kur vlerat jetojnë në mënyrë të njëtrajtshme, ato bëhen pjesë e rendit të natyrshëm dhe kalojnë pa imponim.

Shoqëritë që nuk kanë vlera të qëndrueshme mbështeten në rregulla të jashtme për të ruajtur rendin. Këto rregulla mund të funksionojnë përkohësisht, por nuk krijojnë identitet. Identiteti lind kur vlerat përvetësohen nga brenda dhe shndërrohen në orientim të përditshëm. Pa këtë përvetësim, trashëgimia mbetet formale dhe e brishtë, e varur nga autoriteti dhe jo nga vetëdija.

Vlerat kërkojnë përballje me pasojën. Ato nuk provohen në rrethana të lehta, por në momente presioni. Qëndrueshmëria e vlerës matet me aftësinë për të mos u braktisur kur kostoja rritet. Kjo aftësi nuk lind nga idealizmi abstrakt, por nga bindja e brendshme se vlera është më e rëndësishme se përfitimi i çastit.

Në jetën personale, trashëgimia nuk është çfarë thuhet për veten, por çfarë mësojnë të tjerët nga shembulli. Fëmijët, bashkëpunëtorët dhe komuniteti nuk përvetësojnë vlera nga fjalët, por nga qëndrueshmëria e veprimeve. Kur fjala dhe veprimi përputhen, vlera kalon pa u imponuar dhe pa u shndërruar në moralizim.

Qëndrueshmëria e vlerave krijon besim ndërbrezor. Kur brezat shohin se vlerat nuk ndryshojnë sipas interesit, ata i marrin seriozisht. Ky besim është themel i vazhdimësisë shoqërore. Pa të, çdo brez nis nga e para dhe trashëgimia thyhet, duke e kthyer shoqërinë në cikël të përsëritjes së gabimeve.

Vlerat nuk janë të pandryshueshme në formë, por janë të qëndrueshme në thelb. Forma mund të përshtatet me kohën;

thelbi nuk mund të braktiset pa humbur identitetin. Shoqëritë që e ruajnë formën duke humbur thelbin ngurtësohen. Shoqëritë që e braktisin formën duke humbur thelbin shpërbëhen. Qëndrueshmëria kërkon dallim mes asaj që mund të ndryshojë dhe asaj që duhet të mbetet.

Trashëgimia kërkon durim. Ajo nuk jep rezultate të menjëhershme dhe nuk garanton lavdi të shpejtë. Por ajo ndërton qëndrueshmëri afatgjatë. Shoqëritë që e braktisin durimin për hir të dukjes humbasin thellësinë dhe e kthejnë kulturën në produkt të konsumit, jo në strukturë orientuese.

Në këtë kuptim, vlerat janë boshti që e mban shoqërinë të lidhur me vetveten në kohë. Pa to, ndryshimi bëhet shkatërrim. Me to, ndryshimi bëhet vazhdimësi e vetëdijshme. Trashëgimia nuk është pranga e së shkuarës, por udhëzim për të ardhmen.

Prandaj, vlerat, qëndrueshmëria dhe trashëgimia nuk janë kapituj të ndarë të jetës shoqërore. Ato janë një rrjedhë e vetme që përcakton nëse një shoqëri do të mbetet e lexueshme për brezat që vijnë, apo do të shpërbëhet në momente pa kujtesë. Vetëm aty ku vlerat mbahen me masë, me përgjegjësi dhe me qëndrueshmëri, trashëgimia bëhet e gjallë, ndërtuese dhe e aftë të mbajë kohën.

KAPITULLI 44

THJESHTËSIA SI FUQI RREGULLUESE

Thjeshtësia shpesh keqkuptohet si varfëri mendimi ose si heqje dorë nga kompleksiteti i jetës. Në rendin ekzistencial, thjeshtësia nuk është reduktim i thellësisë, por pastrim i tepricës. Ajo nuk e mohon kompleksitetin; e rregullon atë. Thjeshtësia është fuqia që e bën jetën të jetueshme pa e zbratur nga kuptimi, sepse ajo e vendos çdo gjë në peshën e vet reale.

Kompleksiteti i pakontrolluar nuk është shenjë inteligjence, por shenjë mungese rendi. Kur mendimi, veprimi dhe struktura shoqërore mbingarkohen me forma, rregulla dhe qëllime të shumta, energjia shpërndahet dhe orientimi humbet. Shumësia pa kriter nuk krijon pasuri kuptimore, por zhurmë. Thjeshtësia nuk e ul nivelin e jetës; ajo e rikthen fokusin te thelbësorja dhe e mbron kuptimin nga shpërbërja.

Në jetën personale, mungesa e thjeshtësisë shfaqet si lodhje e vazhdueshme. Njeriu angazhohet në shumë drejtime, mban shumë role dhe ndjek shumë pritshmëri, pa pasur qartësi se cilat janë të domosdoshme dhe cilat janë të imponuara. Kjo mbingarkesë nuk sjell përmbushje, por ndjenjë boshllëku, sepse energjia shpenzohet pa rend. Thjeshtësia e riorganizon jetën duke vendosur prioritetet dhe duke e kthyer vëmendjen nga sasia te domethënia.

Thjeshtësia kërkon guxim, sepse ajo përfshin heqje dorë. Heqja dorë nuk është humbje, por zgjedhje për të mos e shpërndarë veten. Njeriu shpesh i frikësohet thjeshtësisë sepse mendon se do të humbasë mundësi, ndërsa në të vërtetë humbet vetëm iluzione. Kur njeriu heq dorë nga e panevojshmja, ai fiton hapësirë për atë që ka peshë. Kjo hapësirë nuk është bosh; ajo është potencial i përqendruar.

Thjeshtësia nuk nënkupton varfëri përvoje, por qartësi përvoje. Një jetë e thjeshtë nuk është jetë e ngushtë; është jetë e përqendruar. Përqendrimi i jep përvojës intensitet të qëndrueshëm, jo shpërthime të shkurtra. Aty ku përvoja është e përqendruar, ajo bëhet e mbajtshme në kohë dhe nuk shndërrohet në konsum emocional.

Shoqëritë që e kanë humbur thjeshtësinë ndërtojnë sisteme të ndërlikuara për të menaxhuar probleme që janë krijuar nga vetë ndërlikimi. Ky rreth vicioz prodhon burokraci të tepërt, ul besimin dhe e bën jetën shoqërore të vështirë për t'u kuptuar. Sa më i ndërlikuar sistemi, aq më i largët bëhet njeriu nga kuptimi i tij. Thjeshtësia shoqërore nuk do të thotë mungesë strukture, por strukturë të lexueshme dhe të drejtë.

Thjeshtësia lidhet ngushtë me masën. Ajo e ndalon teprinë përpara se të shndërrohet në barrë. Kur masa humbet, jeta mbushet me kërkesa artificiale dhe synime të rreme, të cilat kërkojnë energji të vazhdueshme për t'u mbajtur. Thjeshtësia i zbulon këto teprime dhe i heq pa dhunë, duke e kthyer energjinë te ajo që është e qëndrueshme dhe e domosdoshme.

Në marrëdhëniet njerëzore, thjeshtësia krijon qartësi. Ajo i redukton pritshmëritë e paqarta dhe i bën marrëveshjet të lexueshme. Kur marrëdhëniet mbingarkohen me role, maska dhe strategji, besimi dobësohet, sepse njeriu nuk e di më me kë ka të bëjë. Thjeshtësia e kthen marrëdhënien te ndërgjegjësimi i ndërsjellë, jo te performanca dhe manipulimi.

Thjeshtësia nuk e përjashton thellësinë emocionale. Përkundrazi, ajo e mbron atë nga dramatizimi. Ndjenja e thjeshtë nuk është e cekët; ajo është e pastër dhe e qëndrueshme. Dramatizimi është shpesh shenjë e konfuzionit të brendshëm, jo e intensitetit të vërtetë. Thjeshtësia e mban ndjenjën të gjallë pa e shndërruar në lodhje dhe pa e kthyer marrëdhënien në skenë tensioni.

Në plan shoqëror, thjeshtësia është fuqi rregulluese sepse e bën rendin të kuptueshëm për shumicën. Kur rregullat janë të

shumta, të paqarta dhe të ndryshueshme, ato humbin autoritetin moral dhe kërkojnë gjithnjë më shumë kontroll. Kur rregullat janë të pakta, të qarta dhe të drejta, ato përvetësohen nga vetëdija. Thjeshtësia nuk e dobëson rendin; e legjitimon atë.

Thjeshtësia ka edhe dimension etik. Ajo e ndalon njeriun të fshehet pas ndërlikimeve për të shmangur përgjegjësinë. Kur gjërat janë të thjeshta, pasojat bëhen të dukshme. Kjo dukshmëri e pasojës e forcon përgjegjësinë dhe e zvogëlon manipulimin. Thjeshtësia, në këtë kuptim, është mbrojtje kundër vetëjustifikimit.

Thjeshtësia lidhet edhe me kohën. Ajo e çliron jetën nga nxitimi i panevojshëm dhe e bën veprimin më të qëllimshëm. Njeriu që jeton me thjeshtësi nuk nxiton për të mbushur kohën, sepse e di çfarë kërkon dhe çfarë mund të presë. Ky raport me kohën zvogëlon ankthin dhe rrit qëndrueshmërinë ekzistenciale.

Shoqëritë që jetojnë pa thjeshtësi janë gjithmonë në urgjencë. Ato reagojnë vazhdimisht, sepse nuk kanë bosht orientimi. Thjeshtësia e krijon këtë bosht dhe e bën veprimin më të matur. Veprimi i matur nuk është i ngadalshëm; është i saktë. Dhe saktësia e mbron shoqërinë nga gabime të përsëritura.

Thjeshtësia nuk është kthim prapa dhe as refuzim i zhvillimit. Ajo është kriter për zhvillim të qëndrueshëm. Pa thjeshtësi, zhvillimi bëhet i pakontrolluar dhe kthehet në shkatërrim të burimeve-materiale, njerëzore dhe morale. Me thjeshtësi, zhvillimi ruan lidhjen me jetën reale dhe me nevojat e vërteta. Prandaj, thjeshtësia nuk është luks asketik dhe as ideal romantik. Ajo është nevojë strukturore për jetën personale dhe shoqërore. Pa thjeshtësi, rendi bëhet i brishtë dhe liria e lodhshme. Me thjeshtësi, rendi bëhet i lexueshëm dhe liria e jetueshme.

Në këtë kuptim, thjeshtësia është fuqi sepse rregullon pa dhunë, orienton pa imponim dhe çliron pa shkatërrim. Ajo

nuk e zbraz jetën nga përmbajtja; e mbush me kuptim të përqendruar. Aty ku thjeshtësia ruhet, jeta fiton qartësi, marrëdhëniet fitojnë besim dhe shoqëria fiton ekuilibër që nuk ka nevojë të mbrohet me forcë.

KAPITULLI 45

QËNDRIMI NË DRITË

Përmbyllja nuk është fund i mendimit, por vendosje e qëndrimit. Ajo nuk shton ide të reja dhe nuk hap horizonte të tjera teorike; përkundrazi, ajo i mbledh të gjitha në një bosht të vetëm dhe i vendos në një rend të lexueshëm. Përmbyllja nuk është akt estetik dhe as moment ceremonial. Ajo është çasti kur njeriu ndalon së kërkuari dhe fillon të qëndrojë. Qëndrimi në dritë nuk është kulm emocional, por pozicion ekzistencial që merret pasi janë kaluar paqartësia, konflikti, prova e gabimit dhe pesha e pasojës.

Drita, në këtë kontekst, nuk është metaforë poetike dhe as simbol abstrakt. Ajo nuk zbukuron realitetin dhe nuk e fsheh errësirën. Drita është gjendje përputhjeje. Ajo shfaqet aty ku veprimi është në masë, fjala mban pasojë, kufiri pranohet dhe përgjegjësia nuk shmanget. Kur këto elemente bashkohen, njeriu qëndron në dritë edhe pa e përmendur atë. Drita nuk shpallet, sepse ajo nuk ka nevojë për afirmim; ajo dallohet nga qartësia e veprimit dhe nga mungesa e nevojës për justifikim. Qëndrimi në dritë kërkon heqje dorë nga iluzioni i neutralitetit. Neutraliteti shpesh paraqitet si mençuri ose maturi, por në rendin e jetës ai është iluzion. Nuk ka qëndrim neutral përballë pasojës. Çdo veprim, çdo heshtje dhe çdo zgjedhje lë gjurmë. Të qëndrosh në dritë do të thotë të pranosh këtë fakt pa u fshehur pas rrethanave, roleve apo justifikimeve kolektive. Ky pranim nuk është dorëzim; është akt përgjegjësie që e çliron njeriun nga ankthi i mbrojtjes së vazhdueshme.

Rruga drejt dritës nuk është lineare. Ajo nuk ecën në vijë të drejtë dhe nuk premtim përparim të pandërprerë. Ajo përfshin devijime, gabime, ndalesa dhe kthime. Por ajo që e dallon qëndrimin në dritë nga lëkundja e përhershme është

aftësia për t'u kthyer. Kthimi nuk është regres dhe as pranim i dështimit; ai është rikthim në bosht. Njeriu që di të kthehet nuk humbet kohë, sepse ai nuk humbet orientimin. Ai e përdor gabimin si korrigjim, jo si arsye për shpërndarje.

Në plan shoqëror, qëndrimi në dritë nuk manifestohet me moralizim publik dhe as me retorikë të lartë. Ai shfaqet në lexueshmërinë e rendit. Një shoqëri që qëndron në dritë ka rregulla të qarta, jo të shumta; autoritet me kufi, jo fuqi të pakontrolluar; drejtësi me masë, jo ndëshkim impulsiv. Ajo nuk ka nevojë të prodhojë vazhdimisht armiq për t'u bashkuar, sepse boshti i saj nuk ndërtohet mbi frikë, por mbi kuptim të përbashkët.

Qëndrimi në dritë nuk e përjashton errësirën. Errësira nuk zhduket dhe as nuk mohohet. Por ajo nuk trajtohet si kundërfuqi mitike dhe as si fat i pashmangshëm. Errësira është mungesë përputhjeje. Kur kjo kuptohet, errësira nuk romantizohet dhe nuk absolutizohet. Ajo lexohet si sinjal për korrigjim. Një shoqëri ose një individ që qëndron në dritë nuk e fsheh errësirën, por as nuk e përdor atë si justifikim për dorëzim.

Në jetën personale, qëndrimi në dritë shfaqet si thjeshtësi veprimi. Njeriu pushon së luajturi role të shumta dhe së ndërtuari narrativa paralele për situata të ndryshme. Jeta bëhet e drejtpërdrejtë, jo sepse është e lehtë, por sepse është e unifikuar. Mendimi, fjala dhe veprimi nuk luftojnë më mes vete. Kjo unitet nuk e bën jetën pa dhimbje, por e bën atë të mbajtshme dhe të kuptueshme.

Qëndrimi në dritë nuk kërkon miratim. Ai nuk matet me duartrokitje, pëlqime apo konsensus të menjëhershëm. Matet me qëndrueshmëri në kohë. Ajo që qëndron në dritë nuk ka nevojë të ripaketojë veten për çdo epokë dhe për çdo ndryshim rrethane, sepse boshti i saj nuk varet nga moda e mendimit. Ajo mund të ndryshojë formë, por jo thelb.

Drita nuk imponon. Ajo orienton. Ajo nuk thërret me zë të lartë dhe nuk konkurren për vëmendje. Ajo tërheq përmes qartësisë. Ky është dallimi thelbësor mes ndikimit dhe manipulimit. Ndikimi lind nga përputhja; manipulimi lind nga zbrastëtia. Qëndrimi në dritë e mbron njeriun nga tundimi për të manipuluar, sepse ai nuk ka nevojë të mbushë boshllëqe me spektakël, frikë apo premtime boshe.

Në këtë pikë, libri nuk ofron zgjidhje të gatshme dhe nuk shpërndan formula. Ai nuk premtton sukses dhe as shpëtim. Ai ofron bosht orientimi. Kush kërkon receta, do të zhgënjehet. Kush kërkon qartësi për të ndërtuar jetën e vet, do të gjejë rrugë. Qëndrimi në dritë nuk mësohet si teknikë dhe nuk transmetohet si doktrinë; ai merret si vendim personal dhe mbahet si përgjegjësi.

Prandaj, përmbyllja nuk mbyll asgjë. Ajo vendos një vijë të qartë mes shpërndarjes dhe përputhjes, mes justifikimit dhe përgjegjësisë, mes zhurmës dhe qartësisë. Kush e kalon këtë vijë nuk bëhet i pagabueshëm, por bëhet i lexueshëm për veten. Dhe kjo lexueshmëri është kushti i parë i lirisë së vërtetë.

Qëndrimi në dritë nuk është privilegj i pakicës dhe as arritje elitare. Ai është mundësi për këdo që pranon masën, kufirin, përgjegjësinë dhe pasojën si ligje të jetës, jo si pengesa. Aty ku këto pranohen, drita nuk mungon, sepse ajo nuk vjen nga jashtë; ajo lind nga përputhja.

KAPITULLI 46

HARMONIZIMI I LINEARES, KUANTIKES DHE HYJNORES

Harmonizimi i lineares, kuantikes dhe hyjnores nuk është bashkim artificial i tre perspektivave të ndryshme, por njohje e faktit se ato janë tri mënyra të së njëjtës realitet, të përjetuar në nivele të ndryshme. Njeriu jeton njëkohësisht në linearitet, përjeton thellësinë e kuantikes dhe mbështetet, shpesh pa e artikulluar, në rendin hyjnor. Konflikti lind jo sepse këto rendë kundërshtojnë njëra-tjetrën, por sepse ato përjetojnë të ndara, të shkëputura dhe të pakoordinuara në vetëdijen njerëzore.

Linearja është mënyra bazë e përjetimit të kohës dhe veprimit. Ajo është rendi i shkakut dhe pasojës, i hapave të njëpasnjëshëm, i përpjekjes graduale dhe i ndërtimit të ngadalshëm. Pa linearitet, jeta bëhet e palexueshme dhe veprimi humb orientimin. Linearja është gjuha e përgjegjësisë praktike: ajo na mëson se çdo gjë kërkon kohë, se çdo gabim ka pasojë dhe se asgjë nuk ndërtohet pa proces. Në këtë kuptim, linearja është themeli i jetës së përditshme dhe i rendit shoqëror.

Por linearja, e përjetuar si rend i vetëm, krijon iluzionin se gjithçka është plotësisht e parashikueshme dhe e kontrollueshme. Ky iluzion e ngurtëson mendimin dhe e bën njeriun të besojë se realiteti është vetëm ajo që matet, numërohet dhe përsëritet. Këtu shfaqet kufiri i lineares: ajo shpjegon funksionimin, por jo domosdreshtimin e thellë të qenies. Ajo ndërton rrugën, por nuk shpjegon gjithmonë pse rruga ka kuptim.

Kuantikja hyn pikërisht aty ku linearja pushon së qeni e mjaftueshme. Ajo nuk e mohon shkakun dhe pasojën, por

tregon se realiteti është më kompleks sesa zinxhiri i thjeshtë i ngjarjeve. Kuantikja zbulon se vëzhgimi ndikon gjendjen, se ndërvarësia është ligj dhe se koherenca është kusht i qëndrueshmërisë. Në këtë rend, njeriu mëson se nuk është vetëm veprues, por edhe pjesë e një rrjeti ndikimesh që shtrihen përtej vetëdijes së tij të menjëhershme.

Kuantikja e çliron mendimin nga reduktimi, por rrezikon të krijojë konfuzion kur shkëputet nga linearja. E përjetuar pa masë, ajo mund të shndërrohet në relativizëm, ku çdo gjë duket e paqëndrueshme dhe çdo kufi perceptohet si iluzion. Pa linearitet, kuantikja humb tokëzimin dhe bëhet abstraksion që nuk përkthehet në jetë konkrete. Prandaj, harmonizimi kërkon që kuantikja të mos zëvendësojë linearen, por ta thellojë atë.

Rendi hyjnor është dimension i jep kuptim të dyjave. Ai nuk konkurren me shkencën dhe as me përvojën praktike; ai i tejkalon ato në kuptimin e orientimit. Rendi hyjnor nuk është sistem teorik dhe as ideologji morale; ai është ligj kuptimi që vendos kufirin, masën dhe drejtimin. Në këtë rend, jeta nuk është pronë, por amanet; veprimi nuk është vetëm zgjedhje, por përgjegjësi; liria nuk është shfrenim, por përputhje me të mirën.

Pa rendin hyjnor, linearja rrezikon të kthehet në mekanikë të ftohtë, ndërsa kuantikja në lojë probabilitetesh pa orientim etik. Rendi hyjnor e mban njeriun të lidhur me pyetjen themelore: jo vetëm “si funksionon?”, por “për çfarë shërben?” dhe “çfarë pasoje ka në kuptimin e jetës?”. Ai nuk imponon përgjigje të gatshme, por vendos një bosht të qëndrueshëm, rreth të cilit mendimi dhe veprimi mund të rregullohen.

Harmonizimi i këtyre tre rendëve fillon në vetëdijen individuale. Njeriu i harmonizuar është ai që vepron në mënyrë lineare, duke respektuar procesin dhe pasojën; që mendon në mënyrë kuantike, duke pranuar ndërvarësinë dhe ndikimin e padukshëm; dhe që qëndron në rend hyjnor, duke

ruajtur masën dhe përgjegjësinë morale. Ky njeri nuk jeton në konflikt të brendshëm, sepse mendimi, ndjenja dhe veprimi nuk tërhiqen në drejtime të kundërta.

Në jetën e përditshme, ky harmonizim shfaqet si qartësi vendimmarrjeje. Vendimi nuk merret vetëm mbi bazë të përfitimit të menjëhershëm (linearja), as vetëm mbi intuitë të paankoruar (keqkuptim i kuantikes), por në përputhje me pasojën afatgjatë dhe me drejtësinë e brendshme (rendi hyjnor). Kjo e bën veprimin të qëndrueshëm dhe e zvogëlon nevojën për korrigjime të vazhdueshme.

Në marrëdhëniet njerëzore, harmonizimi i këtyre rendëve krijon stabilitet dhe thellësi. Linearja vendos kufij të qartë dhe përgjegjësi konkrete. Kuantikja krijon ndjeshmëri ndaj ndikimit reciprok dhe hapësirë për empati. Rendi hyjnor e mban marrëdhënien të drejtë, duke mos lejuar që afërsia të kthehet në shfrytëzim ose që dallimi të shndërrohet në armiqësi. Marrëdhënia bëhet vend rritjeje, jo fushë beteje.

Në plan shoqëror, mungesa e harmonizimit prodhon kriza të vazhdueshme. Shoqëritë që mbështeten vetëm në linearitet ndërtojnë sisteme të rrepta, por të ngurta, që thyhen nën presion. Shoqëritë që idolizojnë vetëm kuantiken bien në relativizëm dhe humbasin kriter. Shoqëritë që pretendojnë rend hyjnor pa linearitet dhe pa kuantikë rrezikojnë dogmatizëm dhe izolim nga realiteti. Vetëm harmonizimi i këtyre tre rendëve krijon shoqëri të qëndrueshme dhe të hapura njëkohësisht.

Harmonizimi nuk është gjendje e përfunduar, por proces i vazhdueshëm rregullimi. Çdo epokë e sfidon këtë ekuilibër në mënyrën e vet. Teknologjia e përshpejton linearitetin, shkenca e thellon kuantikën dhe krizat morale e rikthejnë pyetjen për rendin hyjnor. Pjekuria kolektive matet me aftësinë për t'i mbajtur këto tri dimensione në dialog, jo për t'i përdorur kundër njëra-tjetrës.

Në nivel personal, ky kapitull nuk kërkon besim të verbër, por ndershmëri ndaj përvojës. Çdo njeri e di nga përjetimi se veprimi ka pasojë, se ndërvarësia është reale dhe se mungesa e kuptimit shkatërron. Harmonizimi fillon kur këto tri njohje pranohen si pjesë e së njëjtës të vërtetë, jo si alternativa konkurruese.

Linearja i jep jetës strukturë. Kuantikja i jep thellësi. Hyjnorja i jep drejtim. Pa strukturë, jeta shpërndahet. Pa thellësi, jeta zbrazet. Pa drejtim, jeta humb kuptimin. Harmonizimi i tyre e bën jetën të plotë, jo në kuptimin e përsosmërisë, por në kuptimin e koherencës.

Ky harmonizim nuk e heq tensionin nga jeta, por e bën tensionin të frytshëm. Tensioni mes asaj që planifikohet dhe asaj që ndodh, mes asaj që dihet dhe asaj që ndjehet, mes asaj që lejohet dhe asaj që duhet, është pjesë e qenies njerëzore. Kur këto tensione rregullohen nga një bosht i përbashkët, ato nuk shkatërrojnë; ato formojnë.

Prandaj, kapitulli i parafundit nuk ofron sintezë teorike, por orientim ekzistencial. Ai nuk thotë se linearja, kuantikja dhe hyjnorja duhen zgjedhur; ai tregon se ato duhen mbajtur së bashku. Kush i ndan, humbet ekuilibrin. Kush i harmonizon, fiton qartësi për të ecur.

Nga ky harmonizim lind aftësia për të jetuar me përgjegjësi pa u ngurtësuar, me hapje pa u shpërndarë dhe me besim pa u verbuar. Kjo aftësi është shenja e një vetëdijeje të pjekur, që nuk kërkon të dominojë realitetin, por të përputhet me të.

Ky kapitull nuk mbyll kërkimin. Ai e vendos njeriun në një pikë ku kërkimi bëhet i qëndrueshëm. Në këtë pikë, linearja nuk e frikëson, kuantikja nuk e huton dhe hyjnorja nuk e largon nga jeta. Ato bëhen tre gjuhë të së njëjtës përvojë: të jetuarit me kuptim.

Kështu, harmonizimi i lineares, kuantikes dhe hyjnores nuk është kompromis, por plotësim. Dhe ky plotësim është kushti i

domosdoshëm për kapitullin e fundit, ku fjala i lë vendin qëndrimit.

KAPITULLI PËRMBYLLËS

UNI I PËRULUR – I LIRË

I. Përmbyllja si kthim, jo si fund

Ky kapitull nuk mbyll një rrugë; ai e kthen njeriun në vetvete. Nuk është vijë ndarëse mes asaj që u tha dhe asaj që do të vijë, por pikë qetësimi ku fjala ndalet dhe kuptimi mbetet. Përmbyllja nuk ka për detyrë të bindë më tej, por të vendosë. Jo të imponojë drejtim, por të qartësojë kahun.

Çdo gjë që është ndërtuar deri këtu – rendi, masa, koha, drejtësia, dialogu, thjeshtësia, përgjegjësia – nuk kërkon më shpjegim. Ato kërkojnë pranim. Pranim të heshtur, të thellë, të vetëdijshëm. Sepse vetëm ajo që pranohet nga brenda bëhet pjesë e jetës dhe nuk mbetet mendim i huaj.

Përmbyllja është kthim te thelbësorja: te pyetja se kush është njeriu, nga vjen dhe në çfarë drejtimi ecën kur nuk e shtyjnë më ambiciet, frika apo zhurma e botës.

II. Uni që nuk fillon me veten

Njeriu shpesh mendon se fillon me lindjen e tij, me emrin, me historinë personale. Por kjo është vetëm forma e dukshme. Para se të vinte në këtë formë, ai ishte. Jo si identitet i plotë, por si mundësi, si grimcë kuptimi, si pjesë e një rendi që nuk varet nga vullneti i tij.

Të kuptosh se ke qenë para se të vije nuk është spekulim metafizik; është përlësi ontologjike. Është njohje se uni nuk është burim, por shfaqje. Se vetëdija nuk është pronë, por dhuratë. Se jeta nuk është projekt personal, por pjesëmarrje në një rrjedhë më të madhe.

Ky kuptim nuk e zvogëlon njeriun; e çliron nga pesha e rreme e absolutizimit të vetes. Uni që mendon se është fillim dhe fund, mbart barrë që nuk mund ta mbajë. Uni që e di se është grimcë, merr vendin e vet pa u shtypur dhe pa u fryrë.

III. Përlësia si njohje e realitetit

Përlësia nuk është nënvlerësim i vetes dhe as përkulje e frikësuar. Ajo është përputhje me realitetin. Është njohja e saktë e përmasës së vet në raport me jetën, me të tjerët dhe me Krijuesin.

Njeriu i përlur nuk e mohon vlerën e tij; ai e njeh kufirin e saj. Ai nuk kërkon të zërë vend që nuk i takon, sepse e di se çdo tejkallim i masës prodhon shpërbërje. Përlësia është qetësi e brendshme që lind kur njeriu pushon së luftuari me rendin e qenies.

Pa përlësi, dija kthehet në arrogancë, liria në shfrenim dhe besimi në dogmë. Me përlësi, dija bëhet urtësi, liria bëhet përgjegjësi dhe besimi bëhet paqe.

IV. Liria që lind nga përlësia

Liria e vërtetë nuk lind nga mungesa e kufijve, por nga pranimi i tyre. Kufiri nuk është armik i lirisë; është forma e saj e jetueshme. Vetëm ajo që ka formë mund të zgjasë. Vetëm ajo që ka masë mund të mbahet.

Uni i përlur është i lirë sepse nuk ka nevojë të provojë veten përmes dominimit. Ai nuk jeton në reagim, por në zgjedhje. Ai nuk është i lirë nga pasojat, por i lirë për t'i marrë ato mbi vete pa u thyer.

Liria pa përlësi është tension i vazhdueshëm. Liria me përlësi është qetësi që nuk ka nevojë të shpallet. Ajo ndihet në mënyrën si njeriu ecën në jetë pa e shtyrë botën dhe pa u shtyrë nga ajo.

V. Dashuria si gjendje përputhjeje

Dashuria nuk është vetëm ndjenjë dhe as vetëm akt moral. Ajo është gjendje përputhjeje me jetën. Njeriu që është në dashuri nuk është i përkryer, por është i hapur. I hapur ndaj tjetrit pa u shpërbërë dhe i hapur ndaj vetes pa u justifikuar.

Dashuria lind aty ku përlësia dhe liria takohen. Pa përlësi, dashuria bëhet posedim. Pa liri, dashuria bëhet varësi. Vetëm aty ku uni nuk kërkon të jetë qendër, por as të zhduket, dashuria merr formë të shëndoshë.

Dashuria nuk ka nevojë për zhurmë, sepse ajo nuk është performancë. Ajo është prani. Prani që respekton kufirin dhe e mbron lidhjen nga shfrytëzimi.

VI. Harmonia me vetveten

Harmonia me vetveten nuk do të thotë mungesë konflikti të brendshëm. Do të thotë që konflikti të mos sundojë. Mendimi, ndjenja dhe veprimi nuk janë gjithmonë në një vijë, por harmonia është aftësia për t'i rikthyer në bosht.

Uni i përlur nuk i frikësohet gabimit, sepse nuk e lidh vlerën e vet me pamundësinë për të gabuar. Ai e pranon gabimin si pjesë të rrugës, jo si shenjë dështimi ontologjik. Kjo pranim e çliron energjinë e rritjes.

Harmonia e brendshme nuk fitohet duke eliminuar pjesë të vetes, por duke i vendosur në vendin e duhur. Asnjë ndjenjë nuk përjashtohet, por asnjë nuk lejohet të sundojë pa masë.

VII. Harmonia me të tjerët

Marrëdhënia me tjetrin është prova e përlësisë. Aty ku njeriu kërkon vazhdimisht të ketë të drejtë, marrëdhënia shndërrohet në betejë. Aty ku njeriu heq dorë nga e drejta për të dominuar, hapet hapësirë për dialog.

Harmonia me të tjerët nuk kërkon pajtim absolut dhe as mendim të njëjtë. Ajo kërkon respekt për kufirin dhe për pasojën. Tjetri nuk është mjet për plotësimin e boshllëqeve të mia dhe as pengesë për realizimin tim; ai është pjesë e së njëjtës rrjedhë.

Uni i përlur e sheh tjetrin jo si kërcënim për identitetin e vet, por si pasqyrë që e ndihmon të kuptojë veten pa u mbrojtur vazhdimisht.

VIII. Harmonia me Krijuesin

Harmonia me Krijuesin nuk është marrëdhënie kontrate dhe as frikë nga ndëshkimi. Ajo është pranim i rendit. Është njohje se jeta ka ligje që nuk varen nga dëshira ime dhe se këto ligje nuk janë kundër meje.

Krijuesi nuk është rival i lirisë njerëzore. Ai është burimi i saj. Sa më shumë njeriu e vendos veten në qendër absolute, aq më shumë e humb ndjenjën e kuptimit. Sa më shumë e pranon se është krijesë, aq më shumë e ndien jetën si dhuratë dhe jo si barrë.

Harmonia me Krijuesin nuk kërkon fjalë të shumta. Ajo shfaqet në masë, në drejtësi, në përgjegjësi dhe në dashuri që nuk kërkon shpërblim.

IX. Drejtimi: jo arratisje, por përputhje

Ky libër nuk i thotë njeriut ku të ikë, por si të qëndrojë. Jo si të shpëtojë nga bota, por si të jetë në të pa u humbur. Drejtimi nuk është largim nga realiteti, por përputhje me të.

Të ecësh drejt harmonisë do të thotë:

- të veprosh në kohë pa e dhunuar atë,
- të mendosh thellë pa u shkëputur nga jeta,
- të besosh pa u verbuar,
- të duash pa pushtuar,
- të jesh i lirë pa u shpërndarë.

Ky drejtim nuk është spektakolar. Ai është i qetë, por i qëndrueshëm.

X. Fjala që i lë vendin jetës

Në këtë pikë, fjala ka bërë detyrën e saj. Ajo nuk duhet të vazhdojë të flasë për të mos e zëvendësuar jetën. Qëndrimi është vendosur: uni i përulur është uni i lirë.

Kjo përulësi nuk është fund i dinjitetit, por themel i tij. Kjo liri nuk është rebelim, por përputhje. Kjo dashuri nuk është ndjenjë kalimtare, por mënyrë e të qenit.

Libri mbyllet këtu jo sepse gjithçka u tha, por sepse ajo që duhej të orientohej, u orientua. Nga kjo pikë e tutje, fjala nuk ka më përparësi.

Nga kjo pikë, jeta flet.

PASTHËNIE

Çdo libër që flet për lirinë duhet të dijë kur të ndalet. Jo sepse fjala shteron, por sepse kuptimi ka arritur pikën ku fjala rrezikon të bëhet e tepërt. Ka një çast kur vazhdimi i shkrimit nuk e thëllon më mendimin, por e mbulon atë. Kjo pasthënie lind pikërisht nga ai çast. Ajo nuk synon të mbyllë rrugën e mendimit dhe as ta përfundojë librin me përfundime të ngurta. Synimi i saj është më i heshtur: të vendosë një ndalesë të vetëdijshme, një hapësirë ku lexuesi të mbetet vetëm me jetën e vet.

Në këto faqe, liria nuk është trajtuar si shpëtim, as si qëllim i izoluar, e as si e drejtë e shkëputur nga pasojat. Ajo është trajtuar si pasojë e një rendi të brendshëm që mbahet në kohë. Ky rend nuk është disiplinë e imponuar, por përputhje e mendimit, ndjenjës dhe veprimit. Aty ku kjo përputhje mungon, liria kthehet në impuls. Aty ku ajo ruhet, liria bëhet gjendje e jetueshme, jo përjashtim i përkohshëm.

Libri ka folur për masën, jo për ta kufizuar njeriun, por për ta mbrojtur nga tepria. Tepria nuk është shenjë force, por shenjë humbjeje orientimi. Kur masa humbet, edhe ajo që fillon si e drejtë përfundon si barrë. Liria pa masë nuk e çliron njeriun; e shpërndan. Dhe njeriu i shpërndarë nuk është i lirë, por i lodhur. Prandaj, masa është kusht i lirisë, jo armik i saj.

Kufiri, po ashtu, nuk është trajtuar si ndalim arbitrar, por si formë e domosdoshme e ekzistencës. Pa kufi nuk ka formë, dhe pa formë nuk ka mbajtje. Një jetë pa kufij nuk është e hapur; është e paqëndrueshme. Kufiri i pranuar nuk e ngushton lirinë, por e bën atë të qëndrueshme në kohë. Ai i jep veprimit peshë dhe marrëdhënies siguri. Pa kufi, edhe dashuria humb drejtimin; me kufi, ajo bëhet mbajtëse.

Përgjegjësia, në këtë libër, nuk është trajtuar si barrë morale, por si formë e lirisë së pjekur. Përgjegjësia nuk e shuan zgjedhjen; e bën atë reale. Një zgjedhje pa përgjegjësi është

vetëm dëshirë e çastit. Kur përgjegjësia pranohet, zgjedhja lidhet me kohën dhe pasojën. Aty liria pushon së qenë impuls dhe bëhet qëndrim.

Libri nuk është ndërtuar për të ofruar arratisje nga jeta, as për të krijuar një hapësirë mendore ku njeriu të ndihet i përjashtuar nga realiteti. Përkundrazi, ai është përpjekur ta kthejë njeriun drejt jetës së vet konkrete, aty ku vendimet merren pa spektakël dhe pasojat nuk mund të shmangen. Ai nuk kërkon pajtim të verbër dhe as ndjekje. Ai nuk fton në identifikim me autorin, por në ballafaqim me vetveten.

Çdo lexues e mbyll këtë libër nga një pikë tjetër. Jo sepse teksti është i paqartë, por sepse liria nuk lexohet nga e njëjta distancë për të gjithë. Secili e lexon nga vendi ku ndodhet: nga përvoja e vet, nga plagët e veta, nga përgjegjësitë që mban ose që ka shmangur. Kjo shumësi leximesh nuk është dobësi e veprës, por kusht i domosdoshëm i çdo mendimi që nuk imponohet.

Nëse diçka duhet të mbetet pas leximit, ajo nuk duhet të jetë ideja e autorit, as struktura e argumentit dhe as formulimi i kapitujve. Ajo që duhet të mbetet është vetëdija e lexuesit se liria nuk është dhuratë dhe as gjendje që fitohet një herë e përgjithmonë. Ajo është proces i brendshëm që kërkon kujdes të vazhdueshëm. Liria nuk transferohet, nuk huazohet dhe nuk mësohet si teknikë. Ajo ndërtohet nga brenda, në mënyrën si njeriu i mban zgjedhjet e veta dhe si përballet me pasojën e tyre.

Ky libër nuk jep çelësa të gatshëm për t'u mbajtur në xhep. Vetë titulli e bën të qartë se çelësi nuk është objekt i jashtëm. Ai është bosht i brendshëm. Dhe një bosht nuk merret një herë; ai ruhet. Ruajtja e tij kërkon masë, vetëpërmbajtje dhe gatishmëri për korrigjim. Sepse çdo shmangie e vogël nga rendi i brendshëm e bën lirinë të rrëshqitshme, edhe kur ajo duket e sigurt në sipërfaqe.

Këtu libri ndalet, por rruga nuk mbyllet. Rruga vazhdon në veprimet e vogla, në mënyrën si njeriu reagon ndaj një fjale, si merr një vendim të vështirë, si pranon një kufi ose si e mban një përgjegjësi pa e shpallur. Liria nuk kërkon dëshmitarë dhe as justifikime. Ajo provohet në heshtje, aty ku mendimi, fjala dhe veprimi nuk bien ndesh me njëri-tjetrin.

Nëse pas mbylljes së këtij libri lind nevoja për më pak fjalë dhe më shumë kujdes në veprim, atëherë leximi nuk ka qenë i kotë. Nëse lind nevoja për të dëgjuar më shumë përpara se të flitet, për të peshuar përpara se të veprohet dhe për të pranuar pasojën përpara se të kërkohet justifikim, atëherë libri ka kryer funksionin e vet.

Liria nuk qëndron në fundin e një libri. Ajo nuk është shpërblim për leximin dhe as përvetësim teorik. Ajo qëndron në vazhdimin e jetës me vetëdije, në mënyrën si njeriu e mban veten në raport me të tjerët dhe me rendin që e tejkalon. Këtu fjala ndalet me qëllim. Pjesa tjetër nuk i përket më shkrimit, por jetës.

Dhe jeta, ndryshe nga libri, nuk lexohet. Ajo jetohet.

RRETH LIBRIT “ÇELËSI I LIRISË”

Vështrim letrar linear dhe ontologjik

Libri “Çelësi i Lirisë” paraqet një vepër refleksive me karakter filozofik-etik, e ndërtuar mbi një bosht të qartë ontologjik, ku nocioni i lirisë rishqyrtohet përtej kuptimeve të zakonshme, romantike apo ideologjike. Autori nuk e trajton lirinë si slogan dhe as si të drejtë të shkëputur nga pasoja, por si gjendje ekzistenciale që kërkon rend të brendshëm, masë dhe përgjegjësi. Në këtë kuptim, vepra vendoset natyrshëm në traditën e mendimit reflektiv bashkëkohor, ku fjala nuk shërben për imponim, por për orientim.

Në planin linear, libri ndërtohet mbi një progresion të qëndrueshëm të vetëdijes. Argumentimi zhvillohet hap pas hapi, duke kaluar nga çmontimi i keqkuptimeve mbi lirinë drejt ndërtimit të kushteve që e bëjnë atë të jetueshme në kohë. Çdo kapitull funksionon si hallkë e domosdoshme e tërësisë, pa digresione tematike dhe pa përsëritje të zbrazëta. Ky linearitet i jep veprës qartësi strukturore dhe e bën atë të lexueshme edhe për lexuesin që nuk kërkon teori abstrakte, por kuptim të qëndrueshëm dhe të aplikueshëm.

Në planin kuantik të leximit, “Çelësi i Lirisë” shfaqet si një sistem i hapur ndërveprimesh konceptuale. Liria, rendi, masa, kufiri dhe përgjegjësia nuk paraqiten si nocione të izoluara, por si elemente të një fushe të përbashkët ku çdo ndryshim i njërës ndikon drejtpërdrejt ekuilibrin e tërësisë. Kjo qasje jo-lineare e mendimit e zhvendos leximin nga logjika e thjeshtë shkak-pasojë drejt një kuptimi rezonant, ku vetëdija e lexuesit bëhet pjesë aktive e procesit interpretues. Libri nuk ofron përkufizime përfundimtare, por krijon kushte për riformulim të vazhdueshëm të kuptimit. Liria nuk “jepet” dhe as nuk përvetësohet teorikisht, por ndërtohet përmes marrëdhënies së njeriut me veprimin dhe pasojën. Ky dimension kuantik e bën veprën hermeneutikisht elastike dhe

e mbron nga ngurtësimi doktrinar. Teksti nuk kërkon pajtim të verbër, por ndalim, peshim dhe vetëpërfshirje të lexuesit. Stilistika e librit karakterizohet nga përmbajtje, disiplinë gjuhësore dhe mungesë e retorikës bindëse. Gjuha është e saktë, e qetë dhe e orientuar drejt densitetit kuptimor. Autori shmang figuracionin e tepërt dhe efektin emocional të lehtë, duke privilegjuar qartësinë dhe qëndrueshmërinë e mendimit. Heshtja, si element implicit i diskursit, luan rol të rëndësishëm në strukturën e tekstit, duke i lënë lexuesit hapësirë për reflektim dhe përvetësim personal.

Në aspektin e veprimtarisë krijuese, **“Çelësi i Lirisë”** i përket qartë fushës së filozofisë praktike dhe etikës refleksive, me shtrirje ontologjike dhe hermeneutike. Vepra nuk funksionon si ese subjektive dhe as si traktat dogmatik, por si diskurs formues i vetëdijes, i ndërtuar mbi argumentim linear dhe ndërveprim kuantik të nocioneve. Kjo e pozicionon librin në një hapësirë ndërdisiplinore, ku letërsia e mendimit, etika dhe ontologjia bashkëjetojnë pa u shkrirë në njëra-tjetrën.

Në leximin linear, libri mund të shihet si një analizë etike e lirisë së përgjegjshme dhe të kufizuar. Në leximin kuantik, ai shfaqet si një fushë dinamike ku vetëdija, veprimi dhe pasojat formojnë një cikël të pandashëm. Këto dy plane nuk përjashtojnë njëri-tjetrin, por e plotësojnë veprën me një karakter të dyfishtë: stabilitet argumentues dhe hapje interpretative.

“Çelësi i Lirisë” nuk synon të ndërtojë doktrinë dhe as të vendosë autoritet përfundimtar. Vlera e tij qëndron në faktin se e vendos lexuesin përballë përgjegjësisë për kuptimin që ndërton vetë. Në këtë aspekt, libri nuk është vetëm tekst për t’u lexuar, por proces për t’u përjetuar. Fjala nuk përfundon në faqe, por vazhdon në qëndrimin e lexuesit ndaj jetës, duke e zhvendosur lirinë nga ideja në praktikën e përditshme.

Autori

PËR LEXUESIN

Ky libër nuk kërkon lexim të shpejtë dhe as pajtim të menjëhershëm. Ai kërkon ndalim, vëmendje dhe gatishmëri për të reflektuar. **“Çelësi i Lirisë”** nuk është shkruar për t’u konsumuar si ide, por për t’u përjetuar si proces i brendshëm. Ai nuk ofron arratisje nga jeta, por ftesë për t’u kthyer tek ajo me më shumë qartësi.

Lexuesi nuk do të gjejë këtu formula të gatshme, receta mendimi apo udhëzime të thjeshtuara. Në vend të tyre, do të ndeshë parime, vëzhgime dhe qëndrime që kërkojnë peshim personal. Ky libër nuk flet në emër të lexuesit dhe as nuk mendon në vend të tij. Ai nuk kërkon ndjekje, por përfshirje. Hap një hapësirë ku mendimi, fjala dhe veprimi mund të vihen në raport me njëri-tjetrin.

Leximi i këtij libri nuk kërkon njohuri paraprake dhe as përgatitje teorike. Ai kërkon ndershmëri ndaj vetes. Disa faqe mund të duken të rënda, të tjera të heshtura, ndonjëherë edhe sfiduese. Kjo nuk është mungesë ritmi apo ftohtësi shprehjeje, por zgjedhje e vetëdijshme për të mos e zëvendësuar kuptimin me efekt dhe thellësinë me shpejtësi.

Nëse gjatë leximit lind nevoja për të ndalur, për t’u kthyer pas, për të reflektuar ose edhe për të mos rënë dakord, atëherë libri po e kryen funksionin e vet. Sepse liria nuk ndërtohet me pajtim të verbër, por me vetëdije të zgjuar dhe me guxim për të parë pasojën e zgjedhjeve personale.

Ky libër nuk synon të bindë, të imponojë apo të mbyllë pyetje. Ai synon të orientojë. Liria që përshkruhet këtu nuk është zhurmë e jashtme, por qetësi e brendshme; jo shpërthim, por qëndrueshmëri. Ajo lidhet me masën, me kufirin dhe me përgjegjësinë - jo si pengesa, por si kushte të domosdoshme të jetueshmërisë.

“Çelësi i Lirisë” nuk mbyllet në faqen e fundit. Ai vazhdon në mënyrën si lexuesi zgjedh të flasë, të veprojë, të ndalet dhe të

mbajë përgjegjësi në jetën e përditshme. Nëse pas leximit lind nevoja për më pak zhurmë dhe më shumë qartësi, për më pak justifikime dhe më shumë përputhje, atëherë ky libër ka gjetur vendin e vet.

Fjala këtu ndalet. Pjesa tjetër i përket lexuesit dhe jetës së tij.

BIBLIOGRAFI E BERZAT SADIKIT

Kjo bibliografi përfshin veprat autoriale të shkruara dhe të botuara deri më sot, që pasqyrojnë rrugëtimin krijues dhe reflektiv të autorit. Ajo përmbledh krijime poetike për fëmijë dhe të rritur, si dhe vepra me karakter filozofik-etik, duke dëshmuar zhvillimin e vazhdueshëm të mendimit dhe shprehjes letrare.

- **Sa mirë, sa bukur.** Poezi për fëmijë. Tetovë: ASR, 1996.
- **Abetare, shoqe e parë.** Poezi për fëmijë. Shkup: Asdreni, 1999.
- **Kur flenë zogjtë.** Poezi për fëmijë. Tetovë, 2019.
- **Ku u tret buzëqeshja.** Poezi. Tetovë, 2020.
- **Faqet e lagura.** Poezi. Tetovë, 2020.
- **Zemër për të gjithë.** Poezi. Tetovë, 2023.
- **Lubovna mugra (Agimi i dashurisë).** Poezi. Tetovë, 2023.
- **Shite njërin sy.** Poezi. Tetovë, 2023.
- **Shtëpi prej shpirti.** Poezi. Tetovë, 2024.
- **Bie zilja.** Poezi për fëmijë. Tetovë: Pro Litera, 2025.
- **Eja krahëhapur.** Poezi. Tetovë, 2025.
- **99 letra për Nuranën.** Poezi epistolare / kuantopoezi. Tetovë, 2025.
- **Çelësi i Lirisë.** vepër filozofike refleksive (etikë dhe ontologji). Tetovë, 2025.

FJALOR SHPJEGUES

DRITË / DRITA

Kuptim në libër:

Gjendje përputhjeje, qartësie dhe orientimi të brendshëm.

Sinonime funksionale:

qartësi, vetëdije e zgjuar, orientim i drejtë, transparencë morale, prani e kuptimit, rend i dukshëm

Shpjegim:

Drita nuk përdoret si metaforë poetike apo fetare e zbukuruar, por si **gjendje ekzistenciale** ku mendimi, fjala dhe veprimi nuk janë në konflikt. Të qëndrosh në dritë do të thotë të mos fshihesh nga pasojat.

ERRËSIRË

Kuptim në libër:

Mungesë përputhjeje dhe qartësie.

Sinonime:

paqartësi, shpërndarje, konflikt i brendshëm, mungesë rendi

Shpjegim:

Errësira nuk paraqitet si forcë autonome, por si **mungesë rendi dhe vetëdijeje**.

LIRI

Kuptim në libër:

Gjendje e qëndrueshme e veprimit të vetëdijshëm në përputhje me pasojën.

Sinonime:

vetëvendosje e përgjegjshme, hapësirë e jetueshme, autonomi e matur

Shpjegim:

Liria nuk është shfrenim, por aftësi për të vepruar pa u shkatërruar nga veprimi.

MASË

Kuptim në libër:

Kriter i ekuilibrit në mendim, ndjenjë dhe veprim.

Sinonime:

peshim, maturi, ekuilibër, përmbajtje

Shpjegim:

Pa masë, çdo vlerë kthehet në tepri dhe çdo ide në rrezik.

KUFIR

Kuptim në libër:

Kusht i formës dhe mbrojtje e kuptimit.

Sinonime:

kornizë, ndalesë e vetëdijshme, strukturë mbrojtëse

Shpjegim:

Kufiri nuk e ndalon jetën; e bën të jetueshme.

PËRGJEGJËSI

Kuptim në libër:

Pranim i pasojës së veprimit.

Sinonime:

llogaridhënie e brendshme, vetëmbajtje, ndërgjegje vepruese

Shpjegim:

Përgjegjësia është forma më e lartë e lirisë.

PASOJË

Kuptim në libër:

Jehona e pashmangshme e çdo veprimi në kohë.

Sinonime:

rezultat, ndikim, kthim, efekt i vonuar

Shpjegim:

Pasojat nuk janë ndëshkim, por **ligj funksionimi**.

REND I BRENDSHËM

Kuptim në libër:

Përputhje mes mendimit, ndjenjës dhe veprimit.

Sinonime:

koherencë e brendshme, harmoni personale, unitet i qenies

REND SHOQËROR**Kuptim në libër:**

Pasojë e rendit të brendshëm të individëve.

Sinonime:

stabilitet, funksionalitet kolektiv, paqe e jetueshme

HESHTJE**Kuptim në libër:**

Hapësirë reflektimi para veprimit.

Sinonime:

ndalim i vetëdijshëm, përmbajtje, vëzhgim i brendshëm

DIALOG**Kuptim në libër:**

Formë e rendit pa imponim.

Sinonime:

komunikim i matur, shkëmbim me kufi, dëgjim aktiv

KOHA**Kuptim në libër:**

Fusha ku zbulohet e vërteta e veprimit.

Sinonime:

proces, maturim, provë e qëndrueshmërisë

QËNDRUESHMËRI**Kuptim në libër:**

Aftësi për të mbetur i njëjtë në thelb përmes kohës.

Sinonime:

stabilitet, vazhdimësi, besueshmëri

VETËDIJE

Kuptim në libër:

Aftësi për të parë lidhjen mes veprimit dhe pasojës.

Sinonime:

ndërgjegje e zgjuar, prani mendore, kuptim aktiv

LINEARE / LINEARITET

Kuptim në libër:

Mënyrë mendimi dhe ndërtimi që ndjek rend hap-pas-hapi.

Sinonime:

rrjedhë logjike, progresion i drejtpërdrejtë, zhvillim gradual

Shpjegim:

Leximi linear ndihmon në qartësi dhe stabilitet të mendimit.

KUANTIKE / KUANTICITET

Kuptim në libër (jo fizikë):

Ndërvarësi dinamike e nocioneve ku çdo element ndikon tërësinë.

Sinonime:

ndërveprim, rezonancë, lidhje jo-lineare

Shpjegim:

Një ndryshim i vogël në një nocion ndikon gjithë strukturën.

ONTOLOGJIKE / ONTOLOGJI

Kuptim në libër:

Qasje që pyet: *çfarë është njeriu dhe mbi çfarë qëndron ekzistenca?*

Sinonime:

thelb i qenies, natyrë ekzistence, bazë e të qenit

HYJNORE

Kuptim në libër:

Rend kuptimor që e tejkalon njeriun dhe i jep jetës drejtim etik.

Sinonime:

parim i lartë, burim kuptimi, ligj i drejtësisë

AUTORITET**Kuptim në libër:**

Legjitimitet moral, jo thjesht fuqi.

Sinonime:

besueshmëri, ndikim i pranuar, drejtim i qëndrueshëm

THJESHTËSI**Kuptim në libër:**

Pastrimi i tepricës për të ruajtur thelbin.

Sinonime:

qartësi, fokus, ekonomi e veprimit

HARMONI**Kuptim në libër:**

Bashkëjetesë e elementeve pa konflikt shkatërrues.

Sinonime:

përputhje, ekuilibër i gjallë, rend funksional

PËRULËSI**Kuptim në libër:**

Njohje e kufirit të vetes pa nënshtrim.

Sinonime:

vetëdije e masës, respekt për rendin, maturi ekzistenciale

GRIMCË**Kuptim në libër:**

Simbol i njeriut si pjesë e një rendi më të madh.

Sinonime:

njësi e vogël, pjesë e tërësisë, qenie jo-qendrore

UNI**Kuptim në libër:**

Vetja e ndërgjegjshme, jo egoja.

Sinonime:

qenie e vetëdijshme, subjekt moral

PËRMBYLLJE E FJALORIT

Ky fjalor nuk synon të mbyllë kuptimet, por t'i bëjë **të lexueshme**.

Ashtu si libri, edhe termat këtu nuk janë për t'u mësuar përmendësh, por për t'u **jetuar në përputhje**.

PËRMBAJTJA

DEDIKIM	4
PARATHËNIE	5
HYRJE	8
KAPITULLI 1	
DRITA SI PARIM I QENIES	12
KAPITULLI 2	
ZOTI SI KUSHT I GJENDJES SË HAPUR TË MUNDËSIVE	14
KAPITULLI 3	
FJALA, VALA DHE GRIMCA	16
KAPITULLI 4	
NJERIU SI QENIE NË GJENDJE TË HAPUR MUNDËSISH	18
KAPITULLI 5	
EGOJA SI VËZHgues	20
KAPITULLI 6	
LAVDIA, LAKMIA DHE KOLAPSI	23
KAPITULLI 7	
DASHURIA SI FUSHË RREGULLUESE E QENIES	26
KAPITULLI 8	
PARIMET THEMELORE TË DASHURISË	29
KAPITULLI 9	
LIRIA SI PËRGJEGJËSI E VETËDIJES	32
KAPITULLI 10	
DHUNA SI DËSHTIM I VETËDIJES	35
KAPITULLI 11	
FËMIJA SI PASQYRË ETIKE E SHOQËRISË	37
KAPITULLI 12	
FEMRA, DRITA DHE RENDI SHOQËROR	40
KAPITULLI 13	
PARIMI I DRITËS NË VEPRIMTARINË E FEMRËS	43
KAPITULLI 14	
LIRIA E PËRJETUAR DHE E PËRCJELLË	45
KAPITULLI 15	

ROLI SHPIRTËTOR I FEMRËS NË RENDIN NJERËZOR	48
KAPITULLI 16	
FEMRA SI BURIM KUANTIK HYJNOR	50
KAPITULLI 17	
SHOQËRIA DHE MALLËZIMI I NJERIUT	54
KAPITULLI 18	
BURIMI I VËRTETË I LIRISË SË FEMRËS	57
KAPITULLI 19	
ROLI I FEMRËS - BOSHTI FORMUES I JETËS	60
KAPITULLI 20	
FEMRA, FAMILJA DHE RREZATIMI SHOQËROR	62
KAPITULLI 21	
GRUAJA DHE BURRI – SI PLOTËSIM, JO SI KONKURENCË	64
KAPITULLI 22	
KOLAPSI ETIK SI SHKËPUTJE NGA BURIMI	66
KAPITULLI 23	
RIKTHIMI TE BURIMI DHE SHËRIMI I SHOQËRISË	69
KAPITULLI 24	
FJALA QË E MBAN QENIEN	71
KAPITULLI 25	
MASA SI KUSHT I QENIES	73
KAPITULLI 26	
KUFIRI DHE FORMA	75
KAPITULLI 27	
PËRGJEGJËSIA SI LIRI E QËNDRUESHME	78
KAPITULLI 28	
HESHTJA SI HAPËSIRË E KUPTIMIT	81
KAPITULLI 29	
QETËSIA SI GJENDJE E PËRPUTHJES	84
KAPITULLI 30	
DURIMI SI STRUKTURË E KOHËS	87
KAPITULLI 31	
KUJTESA SI BOSHT I VAZHDIMËSISË	90
KAPITULLI 32	

EDUKIMI I VETËDIJES SI PROCES I VAZHDIMSHËM	92
KAPITULLI 33	
BURIMI I VETËDIJES	94
KAPITULLI 34	
BURIMI I VETËDIJES: KUANTIKA DHE HYJNORJA	96
KAPITULLI 35	
RENDI I BRENDSHËM DHE PAQJA E JASHTME	99
KAPITULLI 36	
KONFLIKTI SI SHENJË E MUNGESËS SË RENDIT	102
KAPITULLI 37	
DIALOGU SI FORMË E RENDIT	105
KAPITULLI 38	
E VËRTETA DHE QËNDRUESHMËRIA	108
KAPITULLI 39	
LIRIA DHE PËRGJEGJËSIA KOLEKTIVE	111
KAPITULLI 40	
KOHA, PASOJAT DHE PJEKURIA SHOQËRORE	114
KAPITULLI 41	
AUTORITETI, FUQIA DHE KUFIRI	117
KAPITULLI 42	
DREJTËSIA, MASA DHE EKUILIBRI	120
KAPITULLI 43	
VLERAT, QËNDRUESHMËRIA DHE TRASHËGIMIA	123
KAPITULLI 44	
THJESHTËSIA SI FUQI RREGULLUESE	126
KAPITULLI 45	
QËNDRIMI NË DRITË	130
KAPITULLI 46	
HARMONIZIMI I LINEARES, KUANTIQUES	
DHE HYJNORES	133
KAPITULLI PËRMBYLLËS	
UNI I PËRULUR – I LIRË	138
PASTHËNIE	143
RRETH LIBRIT “ÇELËSI I LIRISË”	146
PËR LEXUESIN	148
BIBLIOGRAFI E BERZAT SADIKIT	150
FJALOR SHPJEGUES	161

CIP